د... پبلیکیشن

منظور

دل ۾ درد هزار

ڪهاڻين، شعرن، مضمونن ۽ خطن جو مجموعو

ترتيب ڏيندڙ

نسيم احمد کرل
طارق اشرف
ظفر حسن

ظفر

قيمت : هڪ روپيو

سنڌي پبليڪيشن

۱۹٦۸ع

ڇپائيندڙ: سهڻي پبليڪيشن، ويسٽ ڪچا، F 45-750
حيدرآباد، سنڌ

ٻيون ايڊيشن مارچ-١٩٦٨ع

تعداد: ٻه هزار

ڇاپيندڙ: حيدرآباد پرنٽنگ پريس ۽ جمالي پرنٽنگ پريس، ويسٽ ڪچا
حيدرآباد، سنڌ

ٽائيٽل ڊزائين: عاشق حسين

بلاڪ ٺاهيندڙ: سٽي بلاڪ ورڪس، ڪراچي

ٽائيٽل ڇاپيندڙ: واحد پريس، نورهو چاڙهي، حيدرآباد، سنڌ

سول ايجنٽ
ادبيات، ٥- سول اسپتال روڊ، حيدرآباد، سنڌ

ڀارت ۾
ڪواچ پبليڪيشن، ٤- گريٽ ويسٽرن بلڊنگ، اپالو اسٽريٽ،
بمبئي نمبر-١، ڀارت

ترتيب

	انهنجي طرفان...مرتب		
ڪهاڻيون	دل ۾ درد هزار	ثميره زرين	٦
	ارائي عورت	موهن ديپ	١٩
	هولي	ٺاڪر شرما	٢٩
	جهاڄ جي جهوليءَ ۾	شبير ترابي	٣٨
	الڏي ۽ منڊي جي لٽين ڪهاڻي	ظفر حسن	۴٩
شعر	لوڪ گيت	اياز همايوني	٥٢
	آزاد نظم	امداد حسيني	٥٣
	گيت	قمر شهباز	٥٦
	ترائيل	مخفي خيرپوري	٥٦
	نظم، غزل	ذوالفقار راشدي	٥٧
	غزل، قطعا	ارجن حاسد	٥٨
	آزاد نظم	محسن ڪڪڙائي	٥٩
	قطعو	زيب ڀٽي	٥٩
	نظم	عبدالحي پليجو	٦٠
	بيت	حيدر علي ٽالپر	٦٠
مضمون	وائيءَ ۽ ڪافيءَ تي بحث	عبدالجبار جوڻيجو	٦٢
آڳاٽو ادب	اي وطن (شعر)	قادر بخش 'بشير'	٧٦
	شالتا (ڪهاڻي)	گوبند مالهي	٧٧
ڏرڪ	ڪڙڪيتا پيا ٺمڪن (تبصرو)	تيرٿداس هوتچند	٧٩
ادبي خط	پڙهندڙن جا خط	پڙهندڙن وٽان	

(سڀ حق ۽ واسطا قائم)

پنهنجي طرفان...

'سهڻي ڪتابي سلسلي' تي (ٻين ستن ڪتابي سلسلن سميت) پابندي وڌي وئي آهي. تنهنڪري هاڻي سهڻي ڪتابي سلسلو بند ڪيو ويو آهي، جن خريدارن سهڻيءَ جو چندو ڀريو آهي، انهنکي چندي ۾ سهڻي پبليڪيشن جا اوان ڪتاب موڪليا. اسانجي مجبوريءَ کي ڌيان ۾ رکي اميد ته خريدار ۽ پڙهندڙ ناراض نه ٿيندا.

هن ڪتاب ۾ پنج ڪهاڻيون پيش ڪيون ويون آهن. پهرين ڪهاڻي 'دل ۾ درد- هزار' ثميره زرين جي آهي. اسان وٽ ڪهاڻيڪار عورتون گهٽ آهن. ۽ جيڪي آهن، انهن مان گهڻين لکڻ ڇڏي ڏنو آهي يا گهٽائي ڇڏيو اٿن. ثميره زرين واحد عورت ڪهاڻيڪار آهي جيڪا شروع کان اڄ تائين لکندي پئي اچي، اميد ته ٻيون ڀينرون به انهيءَ طرف توجه ڏينديون. ٻي ڪهاڻي نئين ڪهاڻيڪار موهن ديپ جي 'پرائي عورت' آهي. موهن ديپ ١٩٦٦ع ۾ لکڻ شروع ڪيو آهي انهيءَ مختصر عرصي ۾ چاليهه کان مٿي ڪهاڻيون لکي چڪو آهي، سندس هڪڙو ناول پڻ ڇپيو آهي. سندس اِها ڪهاڻي موضوع جي لحاظ کان اهميت رکي ٿي. سنڌ ۾ سندس اها پهرين ڪهاڻي آهي. ٽين ڪهاڻي 'هولي' جو ليکڪ ناڪر شرما آهي. سندس اِها ٻي ڪهاڻي آهي، سندس پهرين ڪهاڻي تمام گهڻي پسند ڪئي وئي، ۽ سندس هن ڪهاڻي لاءِ پڻ اهڙي اميد رکي سگهجي ٿي. چوٿين ڪهاڻي 'جهيلم جي جهوليءَ ۾' جو ليکڪ پڻ نئون ڪهاڻيڪار آهي، سندس اِها ٻي ڪهاڻي آهي، اِها ڪهاڻي نه فقط موضوع جي لحاظ کان چڱي آهي پر لکڻ جو انداز پڻ وڻندڙ آهي. ظفرحسن اراڻين ڪهاڻين کي نئين ڍلگ سان لکڻ شروع ڪيو آهي، انهيءَ سلسلي جي ٽئين ڪهاڻي 'الڏي ۽ منٻي جي نئين ڪهاڻي' آهي. سلسلي جي پهرين ٻن ڪهاڻين کي سنڌ توڙي ڀارت ۾ سڀني پسند ڪيو آهي.

— مرتب

دل ۾ درد هزار
پرائي عورت
جهليم جي جهولي ۾
هولي
اڏڙي منڊي جي نئين ڪهاڻي (طنز ۽ مزاح)

ڪهاڻيون

ثميره زرين
موهن ديپ
ٺاڪر شرما
شبير ترابي
ظفر حسن

ثميره زرين

دل ۾ درد هزار

چڱيءَ دير ڪانپوءِ فائيلن مان اک مٿي ڪنيم ته ڏٺم، اچا هو اتي بيٺو هو.
”پيو ٻه ڪجهه کپي ڇا؟“ هنجي مسڪين روئٽي صورت ڏسي مرڪي پڇڻ جي ضرورت محسوس ٿي.
”ها سائين، ٽيهه سيپارا،... ٻه چار رحل، ۽ هڪ نڪ ٻه.“ هن قسطن ۾ جملو پورو ڪيو.
ڪيس ائين بيٺو ڏسي ياد آيم، ”اڙي، اول ويهه ته...“
هن ڪرسيءَ تي پنهنجو بدن ائين آهستگيءَ سان رکيو، جيئن ڪا نرس بيمار ٻار کي ليٽائيندي آهي. مون کيسي مان ڪجهه رپيا ڪڍي هنکي ڏنا.
”هان وٺ، جي وڌيڪ جي ضرورت ٿئي ته اچي وٺجانءِ.“
پيسا وٺي کيسي ۾ وجهڻ کان پوءِ، هن جي سائين، پر سندس ننڍڙين سڪٽين اکين ۾ اظهار تشڪر جو جذبو ايڏو ته پرجي آيو، جو چڻ سندس سڄي وجود تي ليپجي هنکي مجسم تشڪر بڻائي ويو. ڪن لاءِ ته مان هنکجي ويس ته ڪٿي هنجي ايڏي انڪساري سونکي مغرور نه بڻائي ڇڏي. ڳالهه بدلائڻ لاءِ چيومانس، ”حافظ، ڀلا اچا شادي ڇو نٿو ڪرين؟“
هن اکيون جهڪائي نئين نويلي ڪنوار وانگر شڪجندي چيو، ”ڇوڪري نٿي ملي سائين.“
”توکي ڪا ڇوڪري نٿي ملي! اهڙو ڪو غريب ته ڪونه آهين، جو ڪوبه توکي ڇوڪري نه ڏئي؟“
”ڪابه ڇوڪري نه سائين، پر آهاڻ ڇوڪري،“ هن پنهنجي اکين تي چپرن جو ڍڪ اچا به وڌيڪ ڪيرائيندي چيو.
”اها ڇوڪري! يعني؟“ ۽ مان مرڪي ويٺس. هنڌانهن نهاريم، ڪنوارين ڇوڪرين جهڙو حجاب، سڪڻن ٻارن جهڙي خوشي، ۽ ذو پرٽيءَ ڪنوار جهڙي گهبراهٽ. اِنهن جذبن سان جنگ جوٽيندو نظر پئي آيو. پر ڪنهن به هڪ جذبي کي سندس پروس دل قابو

۾ نه پئي آئي سگهي. ڪيس هن جذباتي ڇڪتاڻ سان ڪيڻ جو قياس دل ۾ تري آيو، تڏهن پيا سوال به ڪيامانس، ”آهي ڪهڙي خاندان جي؟ تو ڪي پلا ڇو نٿا ڏين؟ مونکي ٻڌاءِ، مان سان ڪا مدد ڪري سگهانءِ“ شايد مدد لفظ جي جادوءَ هنجي سڪل چپن تائين سندس راز آندو.

”صدرالدين شيخ جي ٻيو نمبر ڌيءُ. اوڀ جيڪو ڪاغذي بازار ۾ رهندو آهي.“

”اڙي!“ سنهنجي همٿ پست ٿي وئي. ”حافظ، وري آدم جو گناهه ڇو ٿو دهرائين! تو واري به بهشت جي ڪٽڪ داڻي وانگر اٿئي. سک قرار جي جنت ڪسي رڻ رلائي ڇڏيندءِ.“

پر حافظ ڪي آدم جيڏو ئي آسنگ هو، هن ڪو جواب نه ڏنو، رڳو سر ڪي ڏنائين.

”تو ڇيو اٿن؟“ مون پڇيوسانس.

”ها ڪيترائي دفعا.“ هائي هو مراقبي سان آئيو.

حافظ جي محفوظ دل تي جنهن ڇوڪريءَ ڌاڙو هنيو هو، اُها هوندي ته غريب ماءُ پيءُ جي ڌيءَ هئي، پر سندس ٻيو پيءُ ايڏو سخت ساڃهو هو، جو سندس وڏي ڌيءَ لاءِ شهر جي هڪ مالدار ساڃهو غياث الدين گهر ڪئي، ته به نه ڏنائينس. ڪيس خار انهيءَ ڳالهه تان لڳي، ته هن سندس ڇوڪري پسند ڇو ڪئي هوندي ڪئي پرڻجي ها ته پرڻجي ها، پر ڪنهنکي سندس سومل جهڙيون ڌيئر وڻن، ۽ اُهي ناڏڪي پيار وانگر اُنهن تي دل رکي پرڻجن! ٻڌي سڻ جهڙي ڳالهه هئي، ۽ ٻيڙي ٻڌي سڻ پسند نه ڪيو هو.

غياث الدين جون لکين سيڙون آيس، پر هنجي پيشانيءَ تي هٿون لکين ڪاوڙ جا ور وڌندا ويا. غياث جي ايڏي ڪيڏ ڪان تنگ ٿي، هن خار ۾ ڌيءَ هڪ جهور ٻڍي کي پرڻائي ڏني.

غياث جون نندون ختم ٿي ويون. سندس آهه جو اثر هو، يا ڪيئن جو اُها ڇوڪري ڏيڍ سال ۾ ري اولادي بيوه ٿي وئي. غياث جي دل کي ڪک جو سهارو ملي ويو. هن هڪوار وري سر ٽوڙ ڪوششون ڪيون، پر ٻيڙي جو همايه جيڏو مظبوط پٿر جهڙو ڪنور عزم نه ٽٽو.

دل برداشته ٿي، غياث تمام عمر شادي نه ڪرڻ جو قسم کڻي ڇڏيو. رڃ جي واچوڙي وانگر غياث جو بيقرار روح ڀٽڪندو رهيو

شهر شهر، ديس بديس، پر سک ۽ سڪون جي ديوي ڪٿي به ڪانه هٿي هن لاءِ، نيٺ هڪ ڏورانهين سائٽ وٽ پرديس ۾ هو بي وطن ٿي سري ويو.

۽ سندس سوت جو ٻڌي، ٻيڙي جي ڪمل گل جهڙي معصوم ۽ سانيٽي ڏيءَ بيهوش ٿي ڪري پئي. چاهنا جو ڪيڏو اظهار! زندگي ۾ ايڏو بي رٿ پيار پائي، هوءَ هر طرح خاموش رهي، پر هنجي سوت جو ٻڌي بيهوش ٿي ويئي، هن پنهنجي سادي ڪهاڻيءَ کي پوري طرح سڪمل ڪري ڇڏيو.

هاڻي حافظ بي يار و مددگار، يتيم ڇوڪرو هو.

”توبنهه ڪاڏي وڃي پاند اڙايو اٿئي ! هن غياث کي قبر ڪنڌيون پسايون، باقي هاڻي توکي ڏيندا !“

”نه سائين، مان ضرور ماٺيندس، هن ڏاڍي يقين ۽ اعتماد سان چيو.“

”توکي ڪٿي ڇوڪريءَ يقين ڏياريو هوندو، پر پيءُ جي جبر کان هوءَ به ڪانه ڇٽي سگهندي.“

”هوءَ سونکي ڪيئن ڇوندي سائين، اسان ته هڪ ٻئي سان ڪڏهن ڳالهايو ئي ڪونهي.“

مار! تڏهن ڇمبو ته، حافظ کي يقين سان آثار قديما وارن ڪنهن کنڊر سان ڪوٺي ڪڍيو آهي، زمانو ايڏو ترقي پذير، جو ڪڏهن جنهن چنڊ کي پرينءَ جي پيشاني چيو ويندو هو، اڄ انهيءَ چنڊ تي انسان پنهنجي قدمن رکڻ جا سانباها ڪري رهيو آهي. اهڙي زماني ۾ حافظ جي اهائي پراڻي ٽائيپ جي دقيانوسي صبرآزما محبت! رڳو هڪوار ڏسڻ سان زندگيءَ کان سوت تائين ناتا جوڙي ڇڏڻ، ڪمال ۽ زوال جي گڏيل قسم جي چيز ڇُجي پيو چا.

”پوءِ تون اهو ڪيئن ٿو چوين، جڏهن ڪنهن توکي آسرو به نه ڏنو آهي؟“ سون حافظ جهڙي بي هٿيار سپاهيءَ کي پيار جي پرخطر ميدان جنگ مان پڄائڻ خاطر جرح شروع ڪئي.

سون ’استخاره‘ ڪيو آهي، سائين. خواب ۾ به چٽو اشارو ڏنو اٿم ته، مان هنسان شادي ڪندس.“

هڪوار وري حافظ جي انڪشاف تي عجب لڳو. پر مان خاموش رهيس. هن پنهنجي ڪاميابيءَ جو داستان شروع ڪيو.

”سائين، سان به هن لاءِ ڪي گهڻ وظيفا ڪيا آهن چا.
’ياسين‘ جا ختما ڪيا اٿم، آسر جو آئي هڪ پير تي بيهي، ست ست
تسبيحون وضيفن جون پڙهيون اٿم. هاڻي خدا به ايڏو ڪميو- ته ڪونه
وچائيندو“ هن داد طلب نگاهن سان سون ڏانهن ڏسي، پنهنجي
شجاعت جو داستان بند ڪيو.

سونکي ڳل اچي وئي. سلان پيار ۽ به سلان نڪتو. پنهنجي
پيار پاڻ لاءِ ڪي سرد وضيفا به ڪندا آهن! سا خبر اچ پئي. پيار
جي پانڌيمڙن ۽ حافظ جو ڪيڏو نه عجيب ۽ نرالو انداز هو.

سونکي چپ ڏسي هن پڇيو، ”سان هاڻي وڃان؟“ هن هميشه
وانگر احترام سان اٿي اجازت ِ گهري.

”ها، بيشڪ وڃ، خدا حافظ.“

ڏاڏيءَ کي اسان سان هوندي ته لکين شڪايتون آهن،
پر سڀ کان وڏي شڪايت اها آهي ته، اسين به اکر پڙهي آفيسر
ٿيا آهيون، پاڻکي انهيءَ غرور ۽ مذهب کان به ڪٽي ڇڏيو
اٿئون. مثال هوءَ تمام گهڻا ڏيندي آهي. پر هڪڙو آنهن سان هيءُ
به آهي ته، ڏاڏا تنهن زماني ۾ مئجسٽريٽ هو، جنهن زماني
۾ انگريز حڪومت هندن کي ته وڏا عهدا ڏيندي هئي، پر مسلمان
نظرانداز ڪيا ويندا هئا. پڙهيل (انگريزي) مسلمان ڳاڻ ڳڻيا هئا،
تنهنڪري ڏاڍي آسانيءَ سان سندن حق ساريو ويندو هو. آنوقت
۾ ڏاڏا جو مئجسٽريٽ هئڻ، اج جي آفيسري هئڻ جهڙي عام ڳالهه
نه هئي، پوءِ به مجال جو ڪين ڪا وڏائي هجي، يا پنهنجي دور
جي حاڪمن جي ڪا خوشامد ڪندو هجي. هو وڏا جوڪا ۽ مٿين
آفيسرن جون رنجشون سر تي کڻي به حق جي طرفداري ڪندو هو.
۽ آن سان گڏ باقاعدي سان پنج وقت نماز پڻ پڙهندو هو. چيمبر
۾ به سدائين هڪ جائنماز رکي هوندي هوس. ڏاڏا سائين جي تعريف
ختم ڪرڻ کانپوءِ هوءَ پنهنجن پڻن (چاچا ۽ بابا) جي تعريف ۾ به
گهڻو ڪجهه چوندي آهي، ۽ سندس ڳالهين تي يقين نه ڪرڻ
لاءِ اسان وٽ ڪوبه سبب موجود ڪونهي. چو ته اسان چاچا ۽ والد
بزرگوار جن کي خود اکئين ڏٺو هو. هو واقعي پنهنجي پيءُ
جي نقش قدم تي هلي پاڻ موکي ويا هئا. هينئر ٽئين پيڙهيءَ
۾ اسين ڏي ڀائر ۽ پنج سوٽ آهيون.

اسين عيد نماز کانسوءِ ڪا بہ نماز نہ پڙهندا آهيون. مولوي وٽان قرآن شريف پڙهڻ کانپوءِ وري اُن جو ورق نہ ورايو آهي. نماز پڙهڻ اسان کان بلڪل وسري وئي آهي. ايتري قدر جو جڏهن منهنجي شادي ٿي، تہ ڏاڏيءَ ڪنور جي زرتار رئي سان منهنجو پلئہ ٻڌي چيو هو، ”ٻہ رڪعتون شڪراني جا نفل پڙهي خدا کان دعا گهرجانءِ، تہ تنهنجي آئيندي حياتي خير خوشيءَ سان گذري.“

سون جانماز تي ويهي ڪيڏي دير تائين ياد ڪيو، پر ياد نہ آيو تہ نفلن ۾ ڇا ڇا پڙهبو آهي. منهن ڦيري پنهنجي ڪنوار کان پڇيم تہ شڪراني جي نفلن ۾ ڇا پڙهبو آهي؟ ٻڌي هن مرڪي ڏنو هو. سندس مرڪ ڏسي مونکان نماز وسري وئي. هنجي شرم آميز مرڪ اڏو مستقبل جي انديشن جي معنيٰ ئي ڪهڙي هئي؟

سو اسانجي مسجد، جيڪا ڏاڏا ۽ والد صاحب جن جي زماني ۾ نمازين سان پري پئي هوندي هئي، تنهن ۾ هينئر نماز پڙهڻ وارا ايڪڙ ٻيڪڙ وڃي بچيا هئا. جي ڪڏهين ايندا هئا تہ ڪڏهين ڪونہ، ڪو رات جو بتي ٻارڻ لاءِ بہ ٻہ قدم لڙي نہ ويندو آهي، ۽ ڏاڏيءَ کي اسان سان سڀ کان وڏي شڪايت اها آهي تہ اسان مسجد ويران ڪري ڇڏي آهي.

سندس خيال اسان لاءِ کهڙا بہ هجن، پر مان پنهنجي لاءِ مطمئن آهيان. اسانوٽ اڄ بہ نيڪيءَ جو جوهر موجود آهي، مان رشوت نہ وٺندو آهيان، ڪنهنکي رنجائيندو نہ آهيان، ۽ محتاج جي دل کولي مدد ڪندو آهيان. انڪري خدا وٽان نجات لاءِ دل ۾ تسڪين ضرور آهي، تہ مرڻ کانپوءِ پنهنجي گم گشتہ جنت ضرور موٽي ملندي. پوءِ ڪٿي ڏاڏا ۽ بابا کان ٻہ ٽي طبقا هيٺ ٿياسين تہ ڇا هي. (هونئن بہ پنهنجن وڏن جي برابر احترام کان ڪونہ ويهبو آهي.)

نيٺ بہ اسانجو هن اينمي دور ۾ رشوت نہ وٺڻ، عياش نہ ٿيڻ وغيره (وغيره وغيره جي لسٽ تمام وڏي آهي) خدا وٽان داد تہ ضرور ڏياريندو تہ، ’اي منهنجا بندا، تو دنيا ۾ گناهن جا هيڏا ڪروڙين قسم ڇڏي، فقط ايترا ئي گناهہ ڪيا آهن، وڃ، تنهنجي جاءِ جنت ۾ آهي.‘

اهوئي سبب هو جو ڏاڏيءَ جي ايتري ڪنن کائڻ جي باوجود اسين مسجد کي ياد ڪري نہ سگهياسين. ۽ جڏهن هن حافظ اڇي

انکي آباد ڪيو، تہ سون هنکي لکئين شاباسون ڏنيون. ايترو آسانيءَ سان ڏاڏيءَ جي ڪر ڪر کان ڇٽڻ غنيمت هو. حافظ کي چيم، ”تون هن مسجد ۾ پنج وقت باقاعدگيءَ سان اچي بانگ بہ ڏي، ۽ اسانجن ۽ پاڙي جي ٻارن کي قرآن شريف بہ اچي پاڙهہ. جيڪي پيسو ڪپٽي، تو کي سان ڏيندس.“

ضمير جي تسڪين ڪجهہ پيسا ڏئي حاصل ٿئي، تہ انکان وڌ آسان ٻي ڪهڙي ڳالهہ ٿي سگهي ٿي. مسجد ۾ سان خود نماز نہ پڙهان، پڙهارائي تہ سگهانٿو.

هو ڏاڍي سادي طبعيت جو هو. ڇورو ڇنو، ڪو اوهي واهي ڪونہ هوس. ننڍي هوندي کانوٺي پورهيو ڪري پنهنجي گذر لاءِ پاڻ پتوڙيندو آيو هو.

پيار کان محروم ڪي شخص چيڙاڪ ۽ تخريب پسند ٿي پوندا آهن، تہ ڪي وري مايوس ۽ روئٹا. حافظ ٻئي قسم ۾ شامل هو.

ڏينهن جو درزڪو ڪم ڪندو هو، سانجهيءَ کانوٺي لڙي رات تائين مسجد جي حوالي هوندو هو. هن مسجد جي پنٺين پاسي گل ٻوٽيا ۽ سون مسجد جي اڳئين حصي جي مرست ڪرائي. ممبر ۽ محراب نئين سر ٺهيا. پکا ۽ بجلي لڳي وئي. نئين نک اچي وئي. اڳيان شهيد ٿيل قرآن ويڙهجي دريءَ جي ڪنڊ ۾ رکجي ويا ۽ انهن جي جاءِ نون سيپارن اچي والاري.

مسجد جا نوان سينگار ڏسي، حافظ جي اکين ۾ خوشيءَ جي جوت جلي اٿندي هئي ڪيترو پيسو مسجد تي لڳو، سونکي خبر ڪانهي. (سونکي پيسو خرچ ڪري انتي سوچڻ ڪڏهن نہ ايندو آهي.) پر سون مسجد جا نهرائي، حافظ جي دل ۾ سنهنجي لاءِ عقيدت جو عبادتگاه نهي پيو.

اي ڪاش! خدا بہ جيڪر انسانن کي ائين متاثرو پرکي.

اهي ڳالهيون اهڙيون ڪين هيون، جيڪي مونکي حافظ کان متاثر ڪن. پوءِ بہ سان هنکان ڏاڍو متاثر ٿي ويس. ۽ انجو سبب هو سندس آواز. هنجو آواز بيحد مٺو هو، حرف 'مٺو' ڇٽي سان هنجي آواز جي وضاحت نٿو ڪري سگهان. جڏهن هو خوش الحانيءَ سان ڪلام پاڪ پڙهندو هو تڏهن سندس آواز ۾ سوز ۽ گداز،

عقيدت، عاجزي ۽ پنهنجي جندڙيءَ جا ڏک، الائي ڇا ڇا پرجي ايندو هو. سان جذباتي ته نه آهيان، پوءِ به هنجو آواز ٻڌيءِ ماٺ ٿي ويندو هوس. جمعي رات جو هو خاص طور وڌيڪ عبادت ڪندو هو. نگريل فضا ۾ اگربتيءَ جي خوشبو ۽ مسجد جي پٺئين پاسي پوکيل گلن جي خوشبو، گڏجي هوائن کي سڳند سان ڀري ڇڏيندي هئي. ۽ حافظ جو سوز ڀريو آواز عقيدت وچان لرزندو، عرش عظيم جي چائنٺ کي وڃي چمندو هو. تڏهن ڪائنات جي رب جي نند ڪلي پوندي هئي، ائين لڳندو هو، ڄڻ حضرت دائود جا آهي لازوال سر، جيڪي وهندڙ درياهہ جو وهڪرو سن ڪري ڇڏيندا هئا، اڄ به ڪنهن ڪنهنجي پساهہ سان پاڻ پسائي رهيا هئا.

هنجي آواز جي تاثير سونکي نماز سکڻ تي مجبور ڪري وڌو. ڪيترا ڏينهن هنجو آواز سنهنجي جيءَ اندر جنگ پيدا ڪندو رهيو. منهنجي وجود ۾ نيڪيءَ ۽ بديءَ جي ڪشمڪش شروع ٿي وئي. ڪيترا دفعا رات جو اهوسوچي 'لا'(Law) جا ڪتاب ڪڍي ويهي پڙهندو هوس ته، سڀائي واري ڪيس لاءِ ضروري معلومات حاصل ڪري وٺان، سو اِج سوسهٽيءَ جي نماز نه پڙهندس، پر هنجي ٻانگ ٻڌي نماز نه پڙهڻ منهنجي لاءِ ناممڪن ٿي پوندو هو.

رمضان شريف ۾ ته سياري جو، اثر سهل پري ڪان پنهنجي گهران اِڇي هو فجر تائين ويٺو مسجد ۾ قرآن پڙهندو هو، تڏهن سان به عبادت جي جذبي وچان گرم بسترو ڇڏي، روزانو اُٿي نماز پڙهندو هوس. ائين سونکي نماز جي پڪي عادت پئجي وئي. سونکي نماز سان ايڏي تسڪين ملندي هئي، جهڙي دنيا جي ٻي ڪنهن شيءِ مان نه ملي هيم. ۽ سون ۾ آيل اهي سڀ تبديليون صرف حافظ جي ڪري هيون. حافظ سنهنجي لاءِ فرشتو هو. دنيا جي گورک ڌنڌي مان نجات ڏياري ، روحاني سک پهچائيندڙ عبادت ڪانپوءِ سنهنجي دل اهڙي هلڪي ٿي پوندي هئي، جهڙي پره جي هوا، پاڪيزگيءَ جو اهڙو احساس دل ۾ پرجي ايندو هو، جهڙو راٻيل جي ٻي داغ سڳند ڀريل اڇن گلن کي ڏسي ٿيندو آهي . ڏاڏيءَ کي به هيئنر سان وڻندو هوس.

سرءُ جا ڏينهن هئا. من ٻي سبب ويڳاڻو هو. سان ويٺو پڙهي

رهيو هوس، ته حافظ آيو، ڏاڍو بدحواس هو. مٿي تي جيڪا ڪڪائين ٽوپي سدائين پيل هوندي هوس. اڄ آها پاڻ به وسري وئي هوس.

”ڪر خبر، خير ته؟“

”خير ته ڪانهي سائين...او. جيڪو صدرالدين ڪاغذي بازار وارو نه ٻڌايو هو سانو، انکي پوليس پڪڙي وئي آهي.“

پلا صدرالدين به ڪا وسرڻ جهڙي چيز هو- هڪ حافظ جي جي ناتي، پيو غياث واريءَ جڳ مشهور ڪهاڻيءَ سببان.

”چو پڪڙيو اٿائونس؟“ سونکي عجب سان گڏ دلچسپيءَ به محسوس ٿي.

”سائين اجائي شڪ ته. چون ٿا ته چورن جو رسي جهلو آهي. خانصاحب قديرالدين جي چوريءَ جو سال چورن هنجي گهر پنيان پرائيءَ سنهنءَ ته لڪايو هو، انکري...“

”پلا تون ڪيئن ٿو چوين ته هو بيگناه آهي؟ انکري چا ته تنهنجي...“

سان دل ته سرڪي وينس. حافظ اکيون جهڪائي ڇڏيون. ڪن رکي چيائين،”سچو سمڻ ’هن‘ سگ تي ستو آهي، سائين. هڪڙي چوڪري گهريس، هن ملعون هميشه وانگر انڪار ڪيو. چوڪريءَ جي وير تي اڇي پوليس ته ٻڌايو اٿن.“

”ءِ تون ڪيس ڇڏائڻ ٿو چاهين؟“

”سچي گهر ته واويلا مٿي پئي اٿن. سنهنجي دل ڪيئن رهي سگهندي. هوءَ...هوءَ به ڏاڍو روئي ٿي.“

”حافظ ظالمن تي اجايو قياس نه ڪبو آهي. ڇڏي ڏيئينس ته ڪٿي جو ڪيتو لوڙي. توکي به ته نٿو ڏئي نه!“ سونکي حافظ جي آنڌ ساند تي چڙ آئي.

حافظ آسيد ڀري لهجي ته چيو. ”توهين نٿا سمجهو، سائين. پنجوڙ ته قاتل شينهن جو ائين ٿي ته ڪنڌ هيٺ ڪري سگهجي ٿو.“

واقعي سون نه پئي سمجهيو. سونکي صدرالدين جي ڏيءَ سان پيار ٿورو ئي هو، جو حافظ وانگر سوچي سگهان. سون ڪلي چيو، ”پوءِ پلا چا ڪرڻ ٿو چاهين؟“

”هنجو ضامن پوندس.“

دل ته چيم مجنون جا سريد وچي گڏ ته پئي. سنهنجو چا.

"پوءِ بسم‌الله ڪر."

"توهانجي به مدد ڪپي."

"منهنجي؟" مون عجب مان پڇيو.

"ها، سائين. توهان هنجي ڪيس ۾ وڪيل ٿيو. في مان ڏيندس."

"في ته مان هن کان ئي وٺندس بچا. تون ضامن ٿو پوين، اهوئي ڪوڙ اٿس."

هن نه سمجهيو، عجب ۾ اُٿي تي مان مونکي ڏسڻ لڳو. مون دل ۾ سوچيو، ڇا اهم آهي، جيڪڏهن مان هي ڪيس ڪٽان. گهٽ ۾ گهٽ هڪ اهڙي شخص جو ڪردار پڙهي سگهندس، جيڪو ڪمل گل جهڙين ڏيئن جو پيءُ ۽ پهاڙ جهڙي ڪٺور طبيعت جو مالڪ آهي. مون ڪيس ها ڪئي.

ٻئي ڏينهن ڪورٽ ۾ صدرالدين ڏٺم. ۽ خوب گهوري گهوري ڏٺم. ننڍي قد جو انتهائي معمولي ماڻهو هو. صورت ۾ رعب ۽ ڪرختگيءَ بجاءِ ڏاڍو سادو ۽ بي‌ضرر شخص پئي لڳو. گهٽ ۾ گهٽ هو پنهنجي ڏيئن جي جڳ مشهور ڪهاڻين جو 'ولين' (Villain) ڪردار ته بنهه نه پئي لڳو. هو ملزمن جي ڪٽهڙي ۾ بيٺو هو، ۽ جنهن نوجوان ڪيس ٻڌايو هو، اهو قديرالدين طرفان شاهد جي حيثيت ۾ بيٺو هو. ۽ اُنڪان پري، هڪ ڪنڊ ۾، مضطرب دل ۽ منتظر اکين سان حافظ بيٺو هو.

مونکي هابيل قابيل واري ڪائنات جي پهرين ڪهاڻي ياد اچي وئي. شايد صدرالدين جي ڏيءَ، آدم جي جسم جي پهرچاول ڏيءَ هئي. ۽ حافظ گهري شام جو چاول پٽ. صبح جا چاول، شام وارن جا سائي ٻڌجن، اهو قدرت جو اصول هو.

هابيل ۽ قابيل!... ڌرتيءَ تي پهريون جهڳڙو.... ٻه جوش ۽ جذبي، محبت ۽ انتقام سان ڀريل دليون... هڪ زخمي ڪبوتر جيان ڏپ ۾ ڦڙڪندڙ دل... بيقرار نگاهون ... اُميد ۽ نااميديءَ اُجي ڇڪتاڻ ۾ بي‌آرام اڪيلي دل...آخرڪار هڪ خون، هڪ 'خوني... ۽ صبح جو چاول آدم جي ڏيءَ جي دل ۾ هڪ لاءِ قياس، هڪ لاءِ پيار... ڪير ڄاڻي ته هنجي دل ۾ خون ٿيل لاءِ پيار هو، يا

خونيءَ لاءِ...! سمنڊ جيڏي عميق، عورت جي دل.

سنهنجي ڪنن ۾ حافظ جا چيل اکر پرڻ لڳا: ’سائين هوءَ... هوءَ به ڏاڍو روئي ٿي.‘ هابيل ۽ قابيل لاءِ نه، پر آدم لاءِ.

عورت جي دل. همدردي ۽ پيار جو سنگم. ڪير چائي ته هنجي دل ۾ پيار وڌيڪ هوندو آهي، يا همدردي ۽ سک پهچائڻ جو، ۽ زندگي ۾ مڪمل ترين ساٿ ڏيڻ جو احساس؟ پوءِ به ڌرتي تي پهريون ڪرنڊڙ انساني خون عورت خاطر هو!

حافظ هنجو ضامن پيو، سون هنجي ڪيس ۾ مدد ڪئي. صدرالدين هفتي ڏيڍ ۾ ڇٽي آيو. اڪيون ستي ڪٽي ڏسي نه سگهيو، نه سونکي، نه حافظ کي. ۽ سندس نه ڏسڻ شڪرگذاري کان وڌيڪ شرمساري سبب هو. ڪنبندڙ آواز ۾ سونکي چيائين، ”سائين، مان توهانجو ٿورو عمر پر نه لاهي سگهندس، الله توهانکي اجر ڏيندو.“

سون ڪلي چيو، ”سونکي اجر الله ته ڏيندو، پر اهو سڀ حافظ جي چوڻ تي ٿيو. اجر تون حافظ کي ڏئي سگهين ٿو.“

هو ڪن لاءِ ساٿ تي ويو. ڳالهه بدلائي چيائين، ”سائين، توهانجي في؟“

”سنهنجي في بس اها ئي آهي.“

هنجي پيشانيءَ تي فڪر جون ريکائون وري ويون. بيحد رنج سان چيائين، ”اها ڳالهه نه ڪر سائين. سنهنجي عزت اِنهيءَ جي ڪري ته وئي آهي.“

سون هنجي ڪلهي تي هٿ رکي، نرسيءَ سان چيو، ”چاچا، مان تڏهن ئي ته چوانٿو، توهين اهو ننگ ٻئي جي حوالي ڪري ڇڏيو. هوتئن به، توهانجي سنڀال جو وقت هينئر ختم ٿي چڪو آهي.“

هن ڪوبه جواب نه ڏنو. چپ چاپ سوچيندو رهيو.

”آئيندي وري ڪوبه اهڙي حرڪت نه ڪندو، اُنجو توهانکي يقين آهي؟“ سون جرح ڪئي.

پيهر چيل وچڻ ۽ شهر ۾ قسم قسم جي ڪوڙين سچين ڳالهين جي هلاچي جي ڌهڪاءَ هٽي هند ڪيو.

آهستي آهستي فڪر جا پاچا هنجي صورت کان هٽندا ويا.

”سائين توهان وچ ۾ پيا آهيو، نه ته جيڪر...“

”انجام ڪر.“ سون ڪيس نرم ڏسي، گرفت مظبوط ڪئي.
”انجام مسلماني آهي، سائين. مان قول جو ڪچو نہ آهيان.“

بيشڪ هو قول جو ڪچو نہ هو. جنهنجو مثال غياث جي دردناڪ ڪهاڻي هئي. پر هنجي ’مسلماني‘ واري لفظ تي کل اچي وئي. مسلمانن مسلمانيءَ سان نہ نباهيو تہ انجام مسلماني سان ڇا نباهيندا. اڄ ڪوبہ پنهنجي مذهب سان سچو نہ رهيو آهي. نہ هندو نہ مسلمان، نہ عيسائي نہ يهودي- سڄي دنيا جو اڄ هڪ مذهب آهي، پنهنجي غرض سان واسطو.

هنکان پڪو انجام وٺي هليس. حافظ کي خوشخبري ٻڌائڻ ۽ دپ پئي ٿيو تہ ڪٿي خوشيءَ ۾ هانوءَ نہ ڦاٽي پويس. پر حافظ جي دل اندر ڪوهہ جيڏي اونهي هوندي، اهو پتو ڪونہ هوم.

هن اها خوشخبري ٻڌي هميشہ جيان مرڪي ڏنو. سون ڪيس چيو. ”بس، تون هاڻي وڃي شاديءَ جون تياريون ڪر.“

”اول هنکان پڇي ڏيو تہ هنجا شرط ڪهڙا آهن.“

چڻ حافظ جي سوسل بہ لوڪ ڪهاڻين جي شهزادين وانگر شرط ڪنڻ بنا حاصل نہ ٿيڻي هئي! سونکي چڙ لڳي. سون سوچيو : هن ويچاري کي شايد احساس ڪمتريءَ سبب ڪا صحيح ڳالهہ سمجهہ ۾ نٿي اچي، ناحق ٿو وڃي پنهنجي محترمہ کي آسمان تي چاڙهيندو.

”تو جيل مان ڇڏايو اٿس، باقي اڃا ٻيا ڪهڙا فرهاد وارا ٽڪر ڪاٽيندين.“

”سائين، هو سيني کي چوندو آهي تہ مان انکيڏيءَ ڏيندس، جيڪو هڪ هزار نقد سونکي ڏيندو ۽ ڏهہ تولا سون ڇوڪريءَ کي پارائيندو.“

”تہ اٺين ڇهہ هو يهودي آهي.“

”سون پورهيو ڪري ۽ ڪيترا ويلا ڏاري، پنج تولا سون تہ ٺاهيو آهي، باقي جڏهن ٺاهي وٺان، تڏهن هنجو در کڙڪائيندس.“

سونکي هنجي سادگيءَ ۽ بيوسيءَ تي ترس اچي ويو. دل ۾ چيم: تو زندگيءَ ۾ هيترو پورهيو آهي. توکي وڏيڪ انتظار ۾ رکڻ توتي ظلم ڪرڻ برابر ٿيندو.

”توکي باقي جيڪي بہ کپيو، سو مان ڏيندس. نہ تہ هيءَ يهودي شخص وري هٿن مان نکري ويندو.“ حافظ هن دفعي مونکي

اُئين ڏنو، جو هنجي ايڏي انڪساري ۽ عجز ڏسي سونڪي ستش کهڪاءُ اچي ويو. الائي هن ڏرتيءَ تي ڪا چاهنا ايورسٽ سر ڪرڻ جيڏي اوکي جو تي پوندي آهي!

"سائين.... سان... سان،" هنجي اکين مان ڳوڙها ڳڙي جملي کي پورو ڪري ويا.

"بس، بس حافظ، تون شڪرگذاريءَ جي ڪائي ضرورت نه سمجهه. پيسو انسان جي ضرورتن لاءِ فقط وسيلو آهي، موقعو ته نه آهي."

هن شاديءَ جون تياريون شروع ڪري ڏنيون. تاريخ مقرر ٿي وئي. حافظ جا قدم ڌرتيءَ تي ڪين هئا. هميشه وانگر، هو سانجهيءَ جو مسجد ۾ ايندو هو ته لڙيءَ رات تائين وينو نمازءِقرآن پڙهندو هو. هنجي آواز ۾ اجا به وڌيڪ رقت، اجا به وڌيڪ سيناج پرجي ويو هو. هڪ ڪيس جي سلسلي ۾ سونڪي ڪراچيءَ وڃڻو پيو. حافظ جي شادي انهن ڏينهن ۾ ٿيڻي هئي. هن سونڪي ڏاڍا ايلاز ڪيا ته سان ترسي پوان.

"سائين، جي سونڪي .توهانجي وڃڻ جي خبرا هجي ها ته، سان شاديءَ جي تاريخ پوءِ مقرر ڪرايان ها."

"اِنهيءَ ۾ ڇاهي، بابا. تو شادي ڪئي ته، سمجهه مون لک ڪئيا."

سونڪي واقعي صدرالدين جي غرور ٽوڙڻ جي خوشي هئي. ۽ وڌيڪ خوشي اُنڪري به هئي، ته سان اُها سرت هڪ اهڙي انسان جي جهوليءَ ۾ وجهڻ ۾ ڪامياب ٿيو هوس، جيڪو دنيا ۾ سِک جي نالي کان ئي ناواقف هو.

سان ڪراچي ويس. آتي سونڪي گهٽو وقت ترسڻو پيو، ٻن مهنن ڪانپوءِ واپس آيس.

سڄو ڏينهن گذري ويو سون هڪ دفعو به حافظ جي ٻانگ نه ٻڌي. ڏاڏيءَ ٻڌايو، ته شاديءَ ڪانپوءِ هڪ دفعو به مسجد ۾ ڪونه آيو آهي.

ٻئي ڏينهن هن ڏانهن ساٺهو سوڪليم. هڪدم ڪونه آيو.

پيهري، ٽيهريءَ جي نماز گذري وئي. سانجهيءَ وقت گهنٽيءَ ۾ ٻارن جو گوڙ ٻڌم. هو حافظ کي هيترا ڏينهن نه اچڻ تي ورائي ويا هئا.

سون سوچيو، ٻارن کي پڙهائي وٺي، ته سان سانجهيءَ جي نماز تي سائس ملندس. هن سانجهيءَ جي ٻانگ ڏيڻ شروع ڪئي. سان اٿي وضو ڪرڻ لڳس. پر هي ڇا؟— جي سونکي اها خبر نه هجي ها ته حافظ ٻانگ ڏئي رهيو آهي، ته سان جيڪر هنجو آوازپڌي هرگز اعتبار نه ڪريان ها. آواز ۾ اهو سوز ۽ گداز، عاجزي ۽ عقيدت، ڪجهه به نه هو. هڪ خالي بي‌احساس ۽ بي‌اثر آواز هو، جيڪو لاچار نڙيءَ سان، پئي نڪتو. سونکي ڏاڍو عجب لڳو. هيءُ حافظ جي آواز کي ڇا ٿي ويو. هن ٻانگ ڏني.

الصلوات خير من النوم (ننڊ کان عبادت بهتر آهي)

صبح ڪونه هو سانجهي هئي. مسجد ۾ ٻارن ٺهڪڙو وجهي ڏنو. (ڇو ته الصلوات خير من النوم، فقط صبح واري نماز ۾ چئبو آهي.) ٻانگ ختم ڪري هو سڙيو. هو تمام ڪمزور ۽ وائڙو پئي لڳو.

”مبارڪون هجنئي حافظ. خوش ته آهين نه؟“ هنجي اجاڙ صورت کي ڏسي سون عجب سان پڇيو.

پر لڙڪ هنجي اکين سان ڪري هيٺ نڪ ۾ جذب ٿي ويا. ٿڪل سرٽينگ آواز ۾ هن چيو، ”صدرالدين دغا ڪئي سائين، هن ڌيءَ جي بجاءِ پنهنجي يتيم ڀائٽيءَ سان سنهنجو نڪاح وجهايو آهي.“

سونکي بيابان ۾ اڪيلي ڪاڏل اڪيلي وڻ جي تصوير ذهن تي تري آئي، جنهنکي طوفاني هوائون لوڏا ڏياري پاڙئون اکوڙي زمين دوز ڪرڻ ۾ مشغول هيون.

هنجي صورت کي ڏسڻ جي همٿ نه ٿي سگهي سونکي. ساسهون حافظ جي پوڪيل گلن تي نگاهه پئجي وئي.

سڀ ٻارا سڙي سڪي ويا هئا. مسجد جي ڀڃئين ديوار سان ليٽيل بوگن‌ويليا جي ول پنهنجي تاراج قلواڙيءَ کي حسرت ڀري نگاهن سان ڏسي رهي هئي.

موهن ديپ

پرائي عورت

هو ساسهون لڳل 'فار ليڊيز اونلي' جي بورڊ ڏانهن نهاريندي سگريٽ جو ڪش ڇڪي رهيو هو. بيحد کهرو، ڪوڙو ڪش. چار مينار سگريٽ جو تکو ذائقو. ڪجهه ان تکي، ڪوڙي ذائقي کي وسارڻ لاءِ ۽ ڪجهه سياويڪ ٿي سندس نگاهون بورڊ تان ترڪي، ان ٿي هنڌ ڪجهه هيٺيري ويٺل سرهنيائيءَ تي ٿيون پيون. هوءَ بدن جي ڪجهه ڀريل، رنگ جي گوري ۽ چڱي سهڻي آهي. ڇاتيون اڀريل اٿس ۽ هو يڪ ٽڪ انهن ڏانهن نهاريندو ٿو رهي.

وري ڪنڌ کي جهٽڪو ڏيئي، ان سرهنيائيءَ کي پنهنجي ذهن مان ڪڍڻ جي ڪوشش ڪندي هو سوچي ٿو. 'پر پاري ڇا ۾ گهٽ آهي؟' کيس پنهنجي پتني ياد ٿي اچي. ان ياد سان سندس نڪ جي ناسن ۾ هڪ بوءِ داخل ٿي وڃي ٿي. اها بوءِ جا رات جو سندس ڪمري ۾، بستري تي ۽ سندس ناسن ۾ موجود هوندي آهي. جوان جسمن جي سڳنڌ ۽ پسيني جي بوءِ جي ملاوٽ!... کيس ياد ٿو اچي پاريءَ جو نرم، گرم ۽ ڀريل جسم... (ڇاتيون سو ڏوريون لوز اٿس. پر ڀريل هئڻ سبب انهنجي لوز هئڻ جو خاص احساس نه ٿيندو اٿس.)

ٽيبل تي رکيل ڪاريءَ عينڪ ۾ پنهنجو چهرو ڏسندي، سگريٽ جو هلڪو ڪش ٿو هڻي. عينڪ جي شيشن ۾ پڻ ٿانڊو ٻرڻ ٿو لڳي. ٻرندڙ ٿانڊي ڏانهن نهاريندي هو سوچي ٿو، 'مان ڇا سوچي رهيو هوس ۽ ڇا سوچي رهيو آهيان؟ سيائي سوا سو رپيا ملٽا اٿم. پاري نٿي ڇائي اهو کيس ته نه ٻڌايان بلڪل... بلڪل. انهن پئسن سان سنهنجي پنهنجي زندگيءَ ۾ ڪيڏي نه تبديلي اچي وڃي *اسٽئنڊرڊ آف لونگ ته چگوٺي **هاءِ تي وڃيم. بوٽ پراڻو ٿي ويو اٿم. نمون وٺان، پائنٽيڊ شو... ڇاليهن کن ملندو

High** Standard of Living*

اونهه... ائين ته چاليهه رپيا يڪدم خلاص ٿي ويندا. ته هينئن ڪندس. ويهه پاڪيٽ ايڪسپينسز * ڪانسواءِ ايڪسٽرا ۾ بوٽ لاءِ ڪٽندس، ۽ چوندومانس ته ويهن جو بندوبست هال ڪيو اٿم، تون پٽي سهني ڏج. نئون بوٽ ونٿو اٿم. ٿوري ڪٽ ڪٽ سو ڪندي، پوءِ سڄي ويندي، ۽ ڪيس ياد ٿي اچي پوئين ڪٽ ڪٽ... پويون واد وواد... 'سنهنجي ساڙهي ڏسين ٿو، ڪٿن نه ڦاٽي ويئي آهي. ڪهڙي گهر ۾ زالون ههڙي ساڙهي پائيندڊيون آهن... هن پهرينءَ ٿي سان نئين ساڙهي وٺندس.' پاريءَ چيو هو، شڪايت پرئي آواز ۾.

سندس ڪنن ۾ اها شڪايت گونججي اٿي هئي. سندس ذهن ته چڻ هڪ چاپ لڳي ويئي هئي، هو فقط ڏسندو رهيو هو.

'ڇا پيو سوچين؟...' پاريءَ ڪوبه جواب نه ڏاٺي پڇيو هو.

'گهٽي ايندي... ساڙهي؟'

'پندرهين... ويهين. ڪاٿن جي ٿي وٺندس. ڪبر اچي ته سونکي ههڙي ساڙهيءَ ۾ ڏسي ڇا سوچي؟'

سونکي ٻڌائڻ خاص ضروري ته نه آهي. گهر هلائڻ لاءِ سان سمورو پگهار توکي ڏيان ٿو. ان سان پورت ڪري سگهين ته پل فئشن پنيان جيترو وٺيئي اوترو برباد ڪر. آءُ هيو نو آبجيڪشن** پر پوين ڏينهن ۾ روئنج نه، ته پئسا ڪٽني ويا آهن... ڪٿان اڌارا آٿي ڏي.' هن فتحابيءَ جي مشڪ ظاهر ڪندي پويون سٽون ڪجهه پاريءَ جي 'نون' ۾ چيون. پورو اثر پيدا ڪرڻ لاءِ.

'فئشن... تون انکي به فئشن ٿو ڪوئين، ٿي چئين مهني ۾ ڪا هڪ ڪاٿن جي سادي ساڙهي وٺان....' پاريءَ خفي ٿي چيو هو.

'ٿي چئين مهني ۾!' هن دهرايو هو ۽ چيو هئائين، 'اچا ٻه مهنا ڪونه ٿيا آهن، جڏهن تو هوءَ گلابي ساڙهي ورتي هئي پنجهٽ رپئي.'

'اها ساڙهي ته مينا جي شاديءَ تي وڃڻ لاءِ ورتي هئم، ۽ آئيندي پڻ شادين مرادين تي ڪم ايندي. سوٽي ساڙهي ته گهر پر لاءِ ۽ ٿورو هيڏانهن هوڏانهن وڃڻو پوي ان لاءِ...'

هو فقط خاموش رهيو هو.

I have no objection** Pocket expenses*

'اهڙي اَچي ساڙهي جا گهر ۾ پائيندس؟.... چڱو، تون بيفڪر رهه. مهني جي پوين ڏينهن ۾ توکي تنگ نه ڪندس. ڪوٽ ٽينديئي ڪانه. ڪفايت سان هلندس. ب....س.' پوئين لفظ کي ڏکهو ڪندي چيو هئائين.

'ٺيڪ آهي ڊرالي، پر سِتان ڪير ۽ فروٽ به نه بند ڪرين. جمُن گلابي ساڙهيءَ لاءِ ڪيُه. ببوءَ جي ته چِڏ، تنهنجي هيلٿ به ڪا خاص ٺيڪ نه ٿي رهي.' هن سنيهه وچان چيو هو.

۽ ان بعد ...پاريءَ جو نرم، گرم جسم ... پريل، پر لوز چاتيون...

'پر سنهنجو فرض آهي ڪيس پڏائڻ، ته مونکي سوا سؤ رپيا سلئا آهن. هوءَ سنهنجي پتني آهي، سنهنجي حصيدار... سنهنجي ڏکن سکن جي ساٿڻ...اڙي چِڏ!...انهن اخلاقي ڳالهين کي اڄ سڄي ڪير ڏو. ڪيس نه پڏائڻ، ڪانٽس لڪائڻ سان سان‌برابر پنهنجين نظرن ۾ مطلبي آهيان. پر ڪير نه آهي؟... هوءَ پاڻ به ته مطلبي آهي؟. پنهنجي لاءِ ڪجهه گهربو اٿس ته ڪيئن نه بيحد پيار ڏيکاريندي پنهنجو مطلب پورو ڪندي آهي... نه سان نه پڏائيندوسانس.'

ويٽر اچي خالي ڪوپ کڻي ٿو. جوڙن باسڻن جو هڪ ٻئي سان ٽڪراءَ سبب پيدا ٿيل آواز سندس خيالن جي سلسلي کي ٽوڙيو ٿو. پنهنجي گهٽي سوچڻ جي عادت تي من ئي من ۾ جهنجهلائي هو اٿي ڪڙو ٿئي ٿو. پنهنجي ڪرسي ٿورو پنيان ريڙهي ٿو، جنهنجي اسٽيل جي ٽنگن جي فرش سان گاٽ سبب، ٿيل ڪجهه زوردار آوازسبب ڪجهه اکيون ڏانهنس کڄن ٿيون. ٿورو شرسندي جهڙو ٿي هو ڪجهه تيز قدمن سان ٻاهر وڃي ٿو وڃي.

پنهنجي ڊپارٽمينٽ ۾ اچڻ بعد سندس آڱريون چستيءَ سان ڊرافٽنگ ۾ مشغول ٿي ٿيون وڃن. هڪ راجيه- سرڪاري آفيس جي پلاننگ ڊپارٽمينٽ ۾ هو ڊرافٽسمين آهي. سڄو ڏينهن سندس سامهون پلئنس، ۽ نقشا آهن 'بلو پرنٽس'، 'اسونيا پرنٽس،' 'ٽريسنگ پيپرس' ۽ 'ٽريسنگ ڪلاٿس'، سندس ٽيبل تي رول ٿيل، پکڙيل، ڪليل هوندا آهن. ڪڏهن ايچ- بي يا ايچ پينسل سان، ته ڪڏهن بوپين سان، پينسل يا انڪ سان ڊرافٽنگ ڪندو رهندو آهي. پاڻ چال ۾ رهندي به وڏين وڏين بلڊنگس جا پلئنس پنهنجن سينئرس ۽ آرڪيٽيڪٽس جي هدايتن سوجب ڪيندو رهندو آهي. بيڊ روم

هال، باٿ روم، ڪچن، ڊبليو-سي، لابي، ورانڊو وغيره وغيره... انهنجون ميزرمينٽس * ففٽين باءِ ٽويلو، ٽين باءِ ايٽ.

لڳاتار ڇگو وقت هيٺ هئڻ سبب سندس ڪنڌ ۾ ور پئجي ويو آهي. ڪنڌ کي ڪجهه آرام ڏيڻ لاءِ، سٽي ڪٽي ٿو. ٻوٽين، فالتو ڪپڙي سان اگهي، ڊراءر ۾ رکي ٿو، ۽ اتان ئي بلو پرنٽس جي وچ مان نظر ايندڙ ماچيس سبب، سگريٽ جي طلب ٿئيس ٿي. سگريٽ دکائي ڪش هڻي، سوچڻ ۾ مشغول ٿي ٿو وڃي...

'نه مان ڪيس نه ٻڌائيندس.... پوين ڏينهن سبب منهنجن سگريٽن جي ڪوالٽيءَ تي ڀڻ ڪيڏو نه افيڪٽ** ٿو پوي. چار مينار تي اچي پهتو آهيان. سڀ پئسا پاڻ وٽ رکندس ته ٿي چار مهنا ته منهنجو پاڪيٽ ايڪسپينس نڪرندو. چاليهه هميشه جيان هر مهني ڪٽيندو رهندس. سواسؤ سونوٽ هوندا. هڪ مهني ۾ چاليهه ته ٽن مهنن ۾ ڪل ٿيا... ٽ چؤنڪ ٻارهن... ڀر ۾ ٻڙي...سؤ ويهه... ۽ سوا سؤ... سي ٿيا ٻه سؤ پنجيتاليهه رپيا، يعني اڍائي سؤ ڪن... ٽن مهنن لاءِ اڍائي سؤ... مهني لاءِ اسي ڪن... پاڻ ڪجهه وڌيڪ... 'نائيس'. ٽي چا چار پنج مهنا رعب سان گذرندا...نه چانهه جي چنتا، نه سگريٽن جو فڪر... لائيف ازٽ اينجاءِ، کائو، پيئو، جيئو. هه... ها... ها...'

ڪيس ائين ٿو لڳي، ڄڻ سندس من ۾ ڪو نهايت گهڻيءَ خوشيءَ سبب ڪڳيون هڻي رهيو آهي. ٺهڪ پڻ بلند ڪري رهيو آهي.

سگريٽ جو پويون ڪش،... ڪؤڙو ڪش هڻي پيرن هيٺان اچلي ٿو ڇڏي. بوٽ جي زور بعد... سامهون ئي ويٺل بينگالڻ کي، جا ڪجهه دور هوندي به سندس سامهون ئي آهي، گهورڻ ٿو لڳي. ان جو انگ انگ سيڪسيل آهي. بلائوز جون ٻانهون ڪلهي وٽان ٽورو هيٺ وري، جلدئي ڪٽ ٿي ويئون آهن. انهن جي سيڪسيل هئڻ جو ردعمل ٻانهن تي به ٿيو آهي. سندس اڇيءَ وٽان، بلائوز جي ڳچيءَ ويڪري هئڻ سبب، نظر ايندڙ خوبصورت ڇاتيون ڏسي من ۾ ڪير ان بينگالڻ کي پاڻ ۾ سمائڻ لاءِ مچلجي ٿو اٿي. سندس چهرو ڪجهه سانورو هوندي به دل ڇڪيندڙ آهي، تکي سهانڊي سبب روش سنا اٿس.

Life is to enjoy☺ Effect** Measurements 15x12, 10x8

”کسکو دیکتا هئہ... سائين؟“ پرسان ويٺل سرهڻو ٿو سائين لفظ تي ڪجهه وڌيڪ زور ڏيئي چوي ٿو.
”سالي چالو هئہ... کون پوچتا هئہ اسکو؟“

هوءَ بلڪل ’فلرٽنگ‘ ٽائيپ جي ڇوڪري آهي.
سندس اريئرس*، سوا سؤ رپين جو بل بہ هن ئي ڏوڪليو آهي. سپائي پئسا ملي ويندا، سو بہ هن ئي ٻڌايو آهي. چويس پئي، ”اريئرس ملڻ جي خوشيءَ ۾ پارٽي ڏيندين يا پڪچر ڏيکاريندين؟“
”ڊونٽ وري... بوٿ، اينڊ ايون مور دئن دئٽ**!...“
هن مشڪي ڪيس آئٽ ڏنو هو، پر من ۾ سوچيو هئائين تہ ’پارٽيءَ جي هوندي هنکي ڪير ٿو ڏسي؟‘

اها فقط هڪ ڏينهن اڳ جي ڳالهہ هئي.
پر هاڻ هن ڏانهن نهاريندي هو سوچي ٿو: ’پڪچر-هائوس جي اڪيلائيءَ ۾... باڪس ۾، منهنجا هٿ سندس جسم تي ڦرن.‘ ان ننگي چهاءَ جي باري ۾ سوچيندي هو ائين ٿو محسوس ڪري: ڄڻ هو بلڪل ڪنوارو آهي. هو شادي ڪيل نہ آهي. پاريءَ جو پتي... هڪ ٻار جو پيءُ... نہ آهي. هنکي خراب خيال اچڻ لڳا. پر سوچڻ کان پاڻکي الڳ ڪرڻ، هن لاءِ بيحد مشڪل آهي هاڻ، ’هنجون چاتيون پاريءَ جي ڇاتين وانگرلوز● نہ هونديون... اڃان پنجويهن ڪن جي تہ آهي ... ۽ بئچلر●● !... ڪنهن سان يا ڪن سان گهمي ڦري چڪي هجي تہ بہ هرج نہ آهي...‘

مس بنرجي ڪنڌ کي جهٽڪو ڏيئي اکيون مٿي تي کڻي. جهٽڪو ڏيڻ سان سندس ڍلي چوٽي ذري گهٽ کلي ئي وئي. هوءَ ٻئي ٻانهون پنئين پاسي ۽ ڪجهه مٿي ڪري ڍلي چوٽي پختي ڪرڻ تي لڳي.
مس بنرجيءَ جي نگاهن جي پنهنجي بت تي اٿيو ڪندي ئي هو لرزي ڪم ۾ ’بزي‘ ٿيڻ جي ڪوشش ڪرڻ ٿو لڳي.

Arrears*
Bachelor●● Loose● Both and even more than that**

اريئرس سلڻ جي ٻئي ڏينهن.
'هاف ڪئزول'* وٺي ٻئي ٻاهر نڪتا آهن، آفيس مان.
ڪلهه ٿي ٻئسا وٺندي پڪچر جو پروگرام سندن وچ پڪو ٿي ويو. وري شام جو لفٽ لائين ۾ يارهون نمبر هو هو ۽ ٻارهين هوءَ هئي. لفٽ ۾ فقطڏهه الائوڊ** هوندا آهن. سو ٻئي بچي ويا. ٻه سنٽ ڳالهائي، هيٺ هوٽل ۾ هلڻ جو فيصلو ڪيائون. فئملي روم ۾ ٻنهي جي جسمن جا ڪجهه اتفاقي ڇهاءَ ٿيا. جن لاءِ ٻنهي طرفان نه اعتراض اٿيو، نه معافيءَ جي وينتي. سندن اٿڻ کان اڳ پڪچر جو پروگرام پڻ فڪس ٿيو... پيمينٽ هن ڪئي. سردانو فرض آهي نه؟... نباهڻو پيس. تنهن سواءِ جيب گرم به هوس.
ان بعد پاريءَ کي ڪجهه به نه ٻڌائڻ جو سندس فيصلو بلڪل اٽل ٿي ويو... رات ڪيس پاريءَ مان ذرو به سڪون نه مليو.

اڄ...
آفيس مان 'هاف ڪئزول' وٺي ٻاهر نڪرڻ وقت، ٻئي هڪ ٻئي کان ڪجهه پري پري، ۽ ڪجهه خاموش آهن. جڻ سندن اجا واقفيت ئي ڪانه ٿي آهي. سندن خاموشيءَ ۽ دوريءَ جو ڪارڻ آهي... ٻنهي جي من ۾ ساڳئي ئي چور جي موجودگي، هو نٿا چاهين ته ڪنهن به 'ايمپلائيءَ' جو ڌيان ان ڏانهن ڇڪجي، ته ٻنهي 'هاف سي- ايل' ورتي آهي، ۽ ٻئي گڏ ئي وڃي رهيا آهن. جسماني وڇوٽي، دوري ۽ خاموشي هوندي به مانسڪ ويجهڙائي... ۽ گهرائي اٿن.
لفٽ ۾ اندر پهچي نجات جي احساس سبب، ٻنهي جي چپن تي هڪ مشڪ نظر ٿي اچي... لفٽ ۾ سواءِ لفٽ جي شور جي ٻيو ڪوبه نه آهي. سندن مشڪ سبب لفٽ مئن ڏانهن نهاري ٿو. ٻئي شڪجي گنڀيرتا جو ڏيکاءُ ڪرڻ جي ڪوشش ٿا ڪن...
'ٽئڪسي... ٽئڪسي،' آفيس جي 'مين اينٽرنس' کان اٽڪل ويهن قدمن جي دوري تان هو ٽئڪسيءَ کي سڏي ٿو.
هڪ سردار ٽئڪسي ڏرن ڪري سندن پرسان بيهاري، پويون

Allowed** Half Cusual*

گيٽ کولي، سامهون لڳل آرسي سڌي ڪري، سندن منزل ڇاڻڻ لاءِ ڪن سرلا ڪندي، 'فار هائر' جو بورڊ هيٺ ڪري.

ٻئي هڪ ئي وقت ٽئڪسيءَ ۾ گهڙڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. ائين ڪندي هنجي ٻانهن جو ڇهاءُ، بينگالڻ جي چست ڇاتين سان ٿي ٿو وڃي، ۽ وري ڪيس اندر سهوليت پري اينٽري ڏيڻ لاءِ جهڙن هو پٺيان ٿو هٽي، ته هڪ ٻيو ڇهاءُ... هڪ ٻيو سپرش.

گيٽ کٽاڪ سان بند ڪري هو مس ٻئنرجيءَ ڏانهن نهاري مرڪي، سوٽ ۾ سنڙي سشڪ پاڻي... 'رسپانس' * ملڻ جو يقين پاڻي، پنهنجو جسم هنجي نزديڪ سيڙهي سيٽجي ٿو وڃي. ڪجهه به ڳالهائڻ جي گنجائش نه آهي. شايد انڪري جو ڳالهائڻ لاءِ موضوع تمام گهٽا اٿس، ۽ انهنجي يڪساهي دٻاو سبب نٿو سمجهي سگهي ته ڪهڙي موضوع تي ڳالهايان. يا شايد موضوع ئي نه اٿس، ڳالهائڻ لاءِ. سو لاچار سانس لڳي، سنجي سوچڻ ٿو لڳي، 'اهڙو چست سينو پاريءَ جو ڪٿي؟...' ياد ٿو اچيس شاديءَ کانپوءِ جا ڏي ڪن سال جڏهن هوءَ بلڪل جوان، بلڪل سيڪسيل، ۽ بلڪل چست هئي. ان بعد هڪ ٻار جي جنم کانپوءِ، کاڌي پيتي جي ڪميءَ سبب پيدا ٿيل ڪمزوريءَ ڪيس نهايت ڍلو ڪري ڇڏيو...

باڪس ۾.

مس ٻئنرجيءَ جو بلائوز جسم کان ٻنتي هٽيل، کليل آهي... بلائوز جون ڪٽ سليوز سندس ڪراين ۾ اٽڪيل آهن. سندس باڊيءَ جوي ڪلهن واريون پٽيون ٿونٽين ۾ اٽڪيل آهن، حق پٽيءَ جي هيٺينءَ ڪاهيءَ ڪي ڇهي رهيو آهي.... لٽڪيل آهي... بلائوز گهنججي ويو آهي.

مس ٻئنرجي سچ پچ چالوُ ئي نڪتي...

ڊڪچر تي اچڻ کان پهرين هن ڪيس هڪ نئين فئشن جو پرس وٺي ڏنو هو. ڪافي مهانگو... سڌو ٻئسا آچڻ هڪ ته ڪيس مناسب نٿي لڳو، ٻيو ڪيس دپ ٿيو ته مٿان هوءَ پنهنجي بيعزتي نه سمجهي. اِن بعد پهريائين ڪيس ڪار جي ائڪسيڊنٽ کان بچائڻ

---

* Response

جو بهانو ڪندي، چيلهه ڪان پڪڙي پاڻ طرف ڇڪيائين، ڪلهه وانگر ٿي اهو به هڪ اتفاقي ڇهاءُ هو، پر هو هاڻ سندس چيلهه تي هٿ رکي، پرنس ڪندي هلڻ لڳو. نيٺ يقين ٿيس ته هوءَ ڪيس ڪجهه به نه چوندي. ان بعد گهرو حالتن بابت پڇيائينس. اهو ڄاڻڻ بعد ته مس بئنرجيءَ کي هڪ ننڍو ڀاءُ به آهي، ان جي مٺائي وغيره لاءِ خرچيءَ طور چانديءَ جو جوتو... ۽ ڏهه رپيا ڏنائينس. جي هن بنا آناڪانيءَ جي پنهنجو حق سمجهي ورتا.

پر هڪ ڏڏڪو... ڏڏڪن جو دهراءُ!

مس بئنرجيءَ جون ڇاتيون به ته لوز آهن! سندس جسم به ته اهڙو ڪسيل نه آهي، جهڙو ڀرين ڪيس لڳو پئي... سندس ٻت جي ڪيٽرن ٿي هنڌن تي ماس جا ڇاپوڙا چڙهيل آهن...

هو انهن ڏڏڪن کي وسارڻ جي ڪوشش ڪندو، سندس جسم جي ڇهاءُ ۾ سڪون پائڻ جي ڪوشش ڪندو ٿو رهي، پر نٿو وساري سگهي.

پڪچر جي انت کان اڳي، ۾ (انٽرويل کان اڳي پڻ)

مس بئنرجي بلائوز ٺيڪ ڪري ٿي.

هوٽل جي فئملي روم ۾.

نئين آندل پرس سان آئينو ڪڍي، (براٺو پرس باڪس ۾ ٿي وساري- ياڇڏي آئي هئي). بگڙيل ميڪ اپ سنواري ٿي. سنواريندي ڏائي ٻانهن سٽي جي پٺين حصي تي رکي ڇاتيون اڀارڻ جي ڪوشش ۾ ڪامياب ٿي وڃي ٿي... پر هو ان پردي پنيان لڪل ڍلي جسم کان واقف ٿي چڪو آهي... هو نه ٿي سندس ڇاتين ڏانهن نهاري ٿو، نه ٿي سشڪي ٿو، من ۾ هڪ دفعو چئي، ٻيو دفعو دهرائي ٿو، 'نٿي وٺي سونکي هيءَ... پاري 'لوز' هوندي به فقط منهنجي ته آهي...' سوچڻ ٿو لڳي 'لوز ته هيءَ به آهي... پوءِ؟... پر هيءَ ٻاهران، ته چست نظر اچي ٿي نه. پاري ته اندر ۾... توڙي ٻاهر ظاهر ڍلي آهي، لوز آهي. پر نه... هي نفرت لاءِ آهي. سان وري هن سان نه ايندس. باڪل نه.'

بس اسٽاپ تي.

”چڱو، مس بئنرجي، وي ول ميٽ ٽمارو*... تون هاڻ ڪيڏانهن

---

* We will meet tomorrow

ويندين ءَ؟"

"هن روڊ جي چيڙي وٽ سنهنجي هڪ مائٽياڻي رهندي آهي. ان وٽان ٿي گهر ويندس. نه ته سنهنجو برادر پڇندو ته ڪيڏانهن ويئي هئين ءَ. آفيس سان ساڍي پنجين ڇٽي، ڇهين بجي تائين گهر پهچي ويندي آهيان. هاڻ سٽ ته هتي ئي ٿيا آهن... گهر وڃڻ لاءِ ڪو بهانو ضروري آهي نه؟... ليٽ لاءِ" هوءَ مشڪي سندس هٿ دٻائي مڙي هلڻ ٿي لڳي.

هن ڇڻ ڪجهه پڊوئي ڪونه آهي. گم سم، ڪوهيل نگاهن سان سس بئنرجيءَ جي ڪسيل جسم کي، اسٽائيلش چيلهه کي ۽ اڇي لائيٽ بلو ساڙهيءَ کي، اڏندڙ پلوءَ کي ڏسي رهيو آهي، جي سپ سلائي سرجين ٿا... هڪ چالو ڇوڪري، سس بئنرجي ريڊيميڊ دڪانن جي دروازن سان ٽيوب لائيٽس جي روشنين سبب، هوءَ ڪجهه وڌيڪ اسمارٽ نظر اچي رهي هئي. پر هو ان سوڙهن اسٽائيلش ڪپڙن سبب ڪسيل نظر ايندڙ جسم کي نه، ان ڪپڙي کي چيري ڏسندڙ نظرن سان انجو اندريون روپ ڏسي رهيو آهي... ۽ سوچي رهيو آهي... 'پاري به جيڪڏهن اهڙا اسٽائيلش ڪپڙا پائي، ته هوءَ به اهڙي ئي ڪسيل لڳي. ايتري ئي دلڪش لڳي، ۽ هن جهڙي ئي سوهڻي لڳي.'

هو بس لاءِ انتظار ڪندڙ ڪيو ڇڏي، پر واري ڪپڙي جي دوڪان ۾ گهڙي ٿو وڃي.

رات جو گهر پهچڻ بعد.

"پاري، او پاري، هيءُ ڏس ڇا آندو اٿم تو لاءِ. هيءَ ساڙهي، هي ان سان سئچ ڪندڙ بلائوز جو پيس... هيءَ پرس... ڪل چاليهن رپين جو مال آهي... باقي چاليهن سان پنهنجي لاءِ شرٽ ۽ پئنٽ... ڪالهه جي شرٽ ۽ پئنٽ جو پيس وٺندس... ۽ ٻيهوءَ لاءِ ننڍڙو بوٽ بڻ... سپ پئسا خلاص..."

پاري عجب سان ڏانهس نهاري رهي آهي. سندس اکيون بيحد خوشيءَ ۽ ازحد عجب وچان ڦاٽي ويئون آهن. ڪانئس ڳالهائڻ نٿو اڪلي.

"پر، پئسا ڪٿان آيا؟"

"اريئرس سليون هيون نه؟ ...سلي ويئون."

”سونکي پڌايو ڪونه هو ته، پهرئين!“
”توکي اوچتو چرڪائي عجب ۾ وجهڻ جو ويچار هوم...،“
”ائين چوندي سندس چهرو ڪجهه پيلو ٿي ٿو وڃي. پاريءَ جو ڏيان سندس پيلي چهري ڏانهن نٿو ڇڪجي، بيحد خوشيءَ سبب هوءَ جهوسندي، ساڙهي ۽ بلائوز جي پيس کي ڇمي رنڊڻي ڏانهن وڃي ٿي.
هو سوچڻ ٿو لڳي، ’سوا سؤ مان پنجيتاليهه اچ خرچ ٿيا... سالي ڀمنرجيءَ ڪري... ڊئم هر *... چاليهن جي ساڙهي بلائوز وغيره،... باقي چاليهه سون لاءِ... پهريان پنجيتاليهه به شايد سون لاءِ ٿي ڪونبا. ڀمسن جي ورهاست شايد برابر ٿي آهي...‘
هو بوٽ لاهڻ شروع ٿو ڪري.
هٿ منهن ڌوئڻ ڪانپوءِ آئيني سامهون بيهي وار سنوارڻ وقت سندس نظر پنهنجن چپن تي اڙڪي ٿي پوي. انهن تي ڏوري لپسٽڪ جا نشان لڳل آهن. ڏوال سان، زور سان چپ اگهي ٿو. ڏوال پڇائي، وري اگهي ٿو.
۽ جيستائين پاري رنڊڻي مان ماني کڻي اچي، اوستائين چپن تان لپسٽڪ جا نشان لهيو ڏا وڃن... رهي ٿي وڃي فقط پڙ ۾... ياد...

غلام محمد گرامي جا انڪشاف!

سه ماهي ’مهراڻ‘ مخزن جي ايڊيٽر جناب غلام محمد گرامي، سکر ۾ ’سنڌي شام‘ ۾ تقرير ڪندي انڪشاف ڪيو ته:
ڏاڏو آدم سنڌ ۾، گنجو ٽڪر (حيدرآباد) تي لٿو هو. سندس پٽن ’هابيل ۽ قابيل‘ ۾ جهڳڙو به سنڌ ۾ ٿيو هو. حضرت آدم جي دعا تي سجاول وٽ زمينون آباد ٿيون. سنڌ هڪ وسيع ملک هو، حضرت نوح ۽ حضرت شيش به سنڌ ۾ پيدا ٿيا.

—روزانو ’مهراڻ‘، ٢٣ نومبر، ١٩٦٧

---

* Damn her

ٺاڪر شرما

هولي

معمول مطابق، سوڍو اڻ پڇئي ڪمري ۾ لنگهي آيو. ڳاڙها ڏند ڪڍي هي هي ڪندي چوڻ لڳو، ”ڪهڙو حال آهي، جاني؟“

”ٺيڪ آهي. ويهه،“ مون دستور مطابق ورائيو.

سوڍي سان ڏيٺ ڪي ٻه اڍائي مهنا مس ٿيا هئا. سو به هٿئي اچڻ ڪانپوءِ.

پنهنجي ڳوٺ ۾ مئٽرڪ ۾ پڙهندو هو. تڏهن اوچتو ڪنگهه ٿي پيس. ٻهراڙيءَ جا گهرو علاج گهڻئي ڪيا ويا، پر ڇري ڪيئن ڇٽي ويران وير وڌ. سندس پيءُ ويچارو هو ڀڳوان جو ساٿهو، تنهن خيرڪو توجهه ڏنو، پر ماءُ ويچاري جو سک ڦٽي پيو، هوئٽن به ڪري ڇا دوا لاءِ ٻه پئسو ڪپي. سندس ماسون ٺيڪدار هو. لاڀي لڙي سان رپيا ويهارو هزار ڪن ٺاهي ورتائين. ايترا ڏينهن پاڻ ته سٺ سٺي لاءِ سڪندل هو، پر پوءِ مس مس پٽ ڇاٿس، ننڍي هوندي ڪان ٿي راڄوءَ ڪي پاليو هئين، سو سڄو موهه هن ۾ هو. جڏهن راڄ جي اهڙي حالت ڏٺي، تنهنڪان رهيو نه ٿيو. ۽ علاج لاءِ حيدرآباد وٺي آيو. وڏي اسپتال جي ڊاڪٽر هنڪي تپاسيو، ايڪسري رپورٽ ڏٺي ۽ ساڻهنس ڪي پڌرڪ وڏائين، ”ڇوڪري ڪي ٽي-بي ٿي پيئي آهي. ننڍي ٿهيءَ ۾ ڦيڙي جهجهي ڇڪي ائس.“

هئي به حقيقت. روز پنجاهي ڪن ڦيڙيون پي ويندو هو. گهران ته ڪيس روزانو آنو ڪن مس ملندو هو، پر هنڪي سفت جو مال اڻ ڇيو پئي مليو، سو ڪٿان ٿو جهل ڏي. ’سفت جو مال مهاراج ڪي حلال،‘ گهر وارن ڪي به خبر پيئي ته راڄو ڦيڙيون ٿو پئي، ڪنهن به توجهه نه ڏنو. ماءُ سو گهڻئي ڪوڙيون سچيون ٻڌائيندي هئي، پر سندس پيءُ ’ننڍڙي ٻار ڪي آزاد ڇڏجي، وقتسپ ڪجهه سيکاري ڇڏيندس،‘ چئي خاموش ٿي ويندو هو. وجهه ملڻ تي ماءُ

۾ وسان ڪين گهٽائيندي هئي، ڪيڏيءَ مهل سک تہ ڪيڏي مهل چماٽ، پر آهستي هٽندي هئي، شايد ساڻس جي ساٿتا ڪري. اهي ڦهرين تہ هنکي ڏکيا لڳا، پر پوءِ سو ٺهي ويو هو.

ڳوٺ ۾ هڪڙو پڳت هو. ننڍي هوندي کان هنکي 'ساسون' چوندو هو. وٽس روز ڪيترائي ساٿهو پيا ايندا ويندا هئا. ڪي چانهہ جا نپڙائي تہ ڪي وري ٻيڙين جا سوالي. هي بہ اسڪول سان ڪنهن ڪنهن مهل اوڏانهن ويندو هو. جتي چانهہ جي سرڪ سان گڏ ٻيڙيءَ جو سوٽو ملي ويندو هو. اتان ٿي اها عادت سکيو، روز جو انگ هڪ ٻہ سان وڌي وڃي پنجويهہ تي پهتو. گهران تہ خرچي ملندي هئي هڪڙو آنو، تنهن سان ڇا ٿئي. باقي ٻيڙين جا ڪاريگر اڪثر ڪري سندس سائٽ هوندا هئا، سو سنجهند جو ڪچهري انهن ڪاريگرن وٽ هوندي هئي. انهن کي ڪپنديون هيون ڏند ڪٿائون، عشق ۽ محبت جون آکاڻيون. سو هي بہ انهن جي وندر خاطر اسڪول جي لئبريري سان هڪ - اڌ ڪتاب پاڻ سان کنيو پيو ويندو هو. پوءِ پيا ڪاريگر ٽڏيون آهون پريندا ۽ ڏهڪڙا ڏيندا هئا. هنجو ڏائم بہ پاس، ٻيڙيون بہ جهجهيون، عزت بہ وڏيڪ، پيو ڇا گهرجي. چانهہ جي ضرورت ٿيندي هئي تہ انهن تي وارو بڌل هوندو هو، سو واري وٽيءَ تي چانهہ گهرائي اڌڙي اڌڙي ڪندا هئا. اتان ئي راجوءَ کي 'سلهہ' جا جيوڙا وڪوڙي ويا.

هنکي ٽي-بي جي وارڊ ۾ ڪمري ملڻ ۾ دير نہ ٿي. جو ڦهريون مريض ٻہ ڏينهن اڳ هميشہ لاءِ جڳهہ ڇڏي ويو هو. سندس ڪي عزيز پر واري سندر ۾ رهندا هئا، اهي هنکي سيوو ۽ پيو ضرورت جو سامان پهچائي ويندا هئا. هي بہ ڪڏهن انهيءَ سندر ۾ ويندو هو، ۽ اتيئي سوپي سان سندس ڏيٺ ٿي. هفتي ۾ هڪ اڌ دفعو شام جو سوير اسپتال ۾ اچي هن وٽ ويهندو هو.

سوپو وينو، ۽ ساٿ کي ٽوڙيندي چوڻ لڳو، "ادل، سپاڏي ڳوٺ پيو وڃان، هفتو کن رهي ايندس."

"چو خير؟" راجوءَ پڇيو.

"سڙيوئي خير آهي، سترهين تاريخ هولي آهي نہ، تنهنڪري."

"هولي!" راجوءَ پڇڪيو. سندس دماغ ۾ چڻ سوين وڏا وڏا گهنڊ وڄي ويا. روپيءَ جا اکر سندس ڪنن ۾ گونجڻ لڳا،

'راڄو، هولي تي ضرور موٽي اچجانءِ آءٌ تنهنجو انتظار ڪندي رهنديس.'

هنجو ذهن ماضيءَ ۾ پهچي ويو. پرائيون يادون هڪ هڪ ٿي اچڻ لڳيون، سڀ ڪان وڏياد اچي رهي هئي روپي... روپي جو هنجي اچڻ تي انتظار ڪندي هوندي، راهه تڪيندي هوندي، ڪانگ اُڏائيندي هوندي.

روپي ۽ هو پاڙيسري هئا. صبح ۽ شام گڏ گذاريندي، طوطليون ٻوليون ٻوليندي، هوليءَ جا رنگ هڻندي، ساوڻ جا جهولا جهوليندي. گڏ رانديون رونديون ڪندي جوان ٿيا. هڪڙي ڏينهن ماٽس سمجهائيندي چيس، 'راڄ، روپيءَ سان گهڻ مسخري نه ڪندو ڪر، پرائي ڌي آهي، ساٺهو الاجي ڇا جو ڇا چوندا، لوڪ ٻوڪ آهي.' هن ڪوبه جواب نه ڏنو. هيٺئون هارجي ويو، سنهن لوساڻجي ويس. ۽ اتان اُٿي پنهنجي ڪمري ۾ کٽ تي ليٽي ويچارڻ لڳو. ماٽس جا اکر ڪنن ۾ وڄي رهيا هئس: راڄ پرائي ڌي سان گهڻ مسخري نه ڪندو ڪر، ساٺهو الاجي ڇا جو ڇا چوندا، لوڪ ٻوڪ آهي. ان ڏينهن ساني به نه ڪاڏائين ۽ پاندي تي به ڪونه ويو.

شام جو هميشه جيان، روپي سندس ڪمري ۾ هلي آئي. هو اکيون بند ڪيو پيو هو.

"راڄو" روپيءَ پاپوهه سان پڪاريو.

"هون" هن اکيون کوليون ۽ روپيءَ جو منهن تڪڻ لڳو.

روپي اداس ٿي ويئي.

"اڄ توکي ڇا ٿي ويو راڄ؟" روپيءَ پڇيو.

"ڪجهه نه روپي" هن مختصر جواب ڏنو. روپي سندس پر ۾ ويهي رهي.

"روپي هاڻ توکي سونسان سلڻ نه کپي."

"ڇو؟" روپيءَ دانهن ڪئي.

"انهيءَ لاءِ ته هاڻ اسين وڏا ٿي چڪا آهيون" هو اُٿي ويٺو.

"ڪير ٿو چوي؟" روپيءَ جي اکين ۾ لڙڪ تري آيا.

"اسان کي چوي ته..."

”چريا، ڪاڪيءَ کي چئو ته اسين جي وڏا ٿيا آهيون ته ان سان گڏ اسانجو پريم به وڌيڪ ٿيو آهي،“ روپي هنکي چنبڙي پيئي پنهي جي اکين مان لڙڪ لارون ڪري وسڻ لڳا.

هو ۽ روپي پوءِ به ملندا رهيا، سندس ملڻ جهلڻ ۾ ڪوبه تفاوت نه آيو. انهن پريم جو سلو وڌندو رهيو. ڪيئي ساوڻ آيا، سيارا گذريا، اونهارا آيا ويا، پر هنن جي پريم ۾ ڪوبه ويڇو نه پيو، نه سرءُ جي سانجهي سڪائي سگهي، نه آڙهڙ جي لوءَ جي لهس لڳي.

جنهن ڏينهن راجو پنهنجي ساسي سان گڏ حيدرآباد وڃڻ لاءِ سنبريو، ان ڏينهن صبح جو سويري اچي سهڙي. سرجهايل چهرو، پنل اکيون. راجو هنکي وهڻ لاءِ چيو. ۽ هو خاموشيءَ سان پاسو وٺي ويهي رهي. هنجو ڪومايل چهرو ڏسي رجوءَ جي اکين ۾ پاڻي تري آيو، پر هو انهن کي پي ويو.

”وري ڪڏهن موٽي ايندين راج؟“ روپيءَ پڇيو. ڪنڌ هيٺ جهڪيل هوس.

”جڏهن چڱو ڀلو ٿيندس.“

”هوليءَ تي به نه ايندين؟“ آواز نڙيءَ ۾ اٽڪيپيس. اکيون پاڻيءَ سان ڀرجي آيون.

راجو خاموش رهيو.

”هولي تي ضرور اچجئن راجو. مان تنهنجي راهه تڪينديس.“ ائين چوندي هنجي اکين مان لڙڪ وهڻ لڳا.

”روپي، منهن چولائو ائمي؟“

”ڪٿي.“

”... ته پوءِ هي ڇا آهي،“ سندس منهن متي ڪندي چيائين. روپيءَ جي اکين ۾ ڳوڙها ڏسي راجو چوڻ لڳو، ”روئين ٿي روپي؟“ ۽ روپي پنهنجو مٿو راجو جي ڇاتيءَ تي لاڙي ڇڏيو.

”ڇا پيو سوچين؟“ سوڀي پڇيو.

”اهو ته سونکي به هولي ڳوٺ ڪرڻ گهرجي.“

”پر اڃان ته تنهنجو علاج پيو ٿئي،“ حيرانيءَ وچان چيائين،

ڊاڪٽر سوڪل ڏيندو؟"

"هو ڪير ٿيندو آهي سونکي روڪڻ وارو،" راجوءَ رڙڪئي.

سوڀو خاموش ٿي ويو.

ٻي ڏينهن صبح جو سوير راجو ڊاڪٽر وٽ آيو. هو هڪ فائيل اٿلائي رهيو هو. آهٽ تي ڪنڌ مٿي ڪنيائين.

"اڄ ديوان، ويهه. ڪيئن آهي طبعيت؟"

"ٺيڪ آهي سائين."

"خدا ڪندو جلد ٺيڪ ٿي ويندين. دل ننڍي نه ڪر."

ڊاڪٽر دلاسو ڏنو ڪا ساعت سانت ٿي ويئي.

"سائين سونکي سوڪل گهرجي، ڳوٺ وڃڻو آهي،" راجوءَ هٻڪندي چيو.

"ڇو؟" ڊاڪٽر کان ڇرڪ نڪري ويو.

"سائين، چنڇر ڏينهن هولي آهي نه،" راجوءَ چيو.

"پر، بس جي مسافري ته تنهنجي لاءِ خطرناڪ ٿي سگهي ٿي؟"

"سائين فقط ٻن ڪلاڪن جو پنڌ آهي،" راجوءَ دليل ڏنو،

"وسپت ڏاري سوٽي ايندس"

هنجو وڏو ڏينهن هو، ڊاڪٽر سنجهي پيو. نيٺ ٿوري ويچار ڪرڻ بعد چيائين، "هڪڙي هوليءَ تي نه وئين ته ڇا ٿي پوندو. اڃان هتي رهه، خوش ٿي پوءِ هميشه لاءِ پيو هوليون ڪيڏجئين."

راجو نراس ٿي ڪمري کان ٻاهر نڪتو. روپيءَ جا اکر ڪنن ۾ وڄي رهيا هئا. 'راڄ هوليءَ تي سوڏي اچجئان. ساڻ، تنهنجو انتظار ڪندي رهنديس. راڄ،... راڄ...' ۽ راجو آتان ڀڄي وڃڻ جو پڪو خيال ڪيو. ان شام جو آتان ڀڄي نڪتو.

جيئن ڊاڪٽر چيو هو. ٿيو به ائين، بس جي مسافري واقعي هن لاءِ نقصانڪار ثابت ٿي، ۽ گهر پهچنديئي، سندس طبعيت وڌيڪ خراب ٿي ويئي. هلڪو بخار به ٿي پيس. گهر پهتو ته سڀ عجب ۾ پئجي ويا.

"تون هيئنڙ ڪيئن آئين؟" سڀني جو اهوئي سوال هو.

"سڀاڻي هولي آهي نه تنهنڪري. ڊاڪٽر کان سوڪل وٺي آيو آهيان." هن ڪوڙ ڳالهايو.

"چوري ڪي سوت سجهي آيو آهي،" چاچي چيو.

”هوليءَ تي سرٺو اٿس، ٻيو ڇا سجهيو آهي، پٽس ڇيس.
ساهس ته ٻنهي وهلور وڃڻ لڳو. الاجي ڇا جوڇا چوڻ لڳو،
ٻين سيني ٻه اٿين ڇيو. پر ساٿس جو سنهن لٿل هو، فقط ساٿس جو.
”پٽ، جي هڪڙي هوليءَ ته نه اچين ها ته ڇا ٿي پوي ها،“
پريل گلي سان ساٿُ ڇيو.
اوڏيءَ مهل سندس چاچي جو ننڍڙو ڪڪو ”دادا، دادا“
ڪندو، ڊوڙي اچي هنج ۾ ويٺو. راجو پيار وچان جيئن هنکي چمي
ڏيڻ ٿي چاهي، ته چاچهنس سٽ ڏيئي، ننڍڙي کي ڪٽي ورتو.
راجوءَ جي اکين ۾ پاڻي تري آيو. جنهنکي لڪائڻ لاءِ ڪنڌ هيٺ ڪري
ڇڏيو.
راجوءَ جي اچڻ جو ٻڌي سيئي ساٿت آيا، پر ڪوبه ويجهو
نٿي ويو. سيني اهوئي چيو ته ”تون هيئر ڇو ٿي آئين.“ سيني جي
وڃڻ ڪانپوءِ جڏهن پنهنجي پيءُ کي ساٿس کي اهو چوندي ٻڌو
ته ”چوري جي ڳالهي ڪنورو الڳ ڪجانءِ. ۽ سندس ڪٽ ٻه هنجي
ڪمري ۾ رکجانءِ.“ تڏهن ته آقي ڊقي هن جا چيهه ڇجي پيا وڏيڪ
برداشت نه ڪري سگهيو، ۽ اُٿي ڪمري ۾ هليو ويو. ٿوري دير
رکي ساٿس وٽس آئي، ۽ پڇيائينس، ”پٽڙا، ٻک ته لڳي هوندءِ جيڪي
چوين سو تيار ڪري ڏيانءَ.“
”نه امان، مونکي ٻک ڪانهي. مٿي ۾ سور اٿم، ٿوري چانهه
ڏاهي ڏي، بسترو وڇائي ڏي ته ليٽي پوان.“
ساٿس تڙ تڪڙ ۾ بسترو وڇايو. ”هل ته هاي سمهاريان منهنجا
لعل.“
جيئن ٿي سندس پانهن ۾ هٿ وڌو، ته رڙ نڪري ويئي،
”هئڙو گرم بدن!“
”ها امان، هلڪو بخار اٿم.“
”بي ڇيو پٽ جي نه هجين، ته ڪو هھڙا ڏک ڏسڻا پون،
ڪير توکي تون چوي.“
هنجي اکين ۾ لڙڪ اچي ويا. راجو اهي لڙڪ ڏسي ورتا.
ساٿس جي سنهن ۾ نهاريندي چيائين، ”امان تون روئي رهي آهين.“
”نه پٽڙا،“ پيشانيءَ تي چمندي چيائين، ”منهنجا لعل، شل
وڏي ڄمار ساٿين. ٿورو آرام ڪر ته سان چانهه ڏاهي اچان.“
راجوءَ جي اکين سان ٻه لڙڪ لڙي آيا.

”تون چو ٿو روئين پٽڙا، جلد ٺيڪ ٿي ويندين،“ ساءَ دلداري ڏني، ”ٻه چار ڏينهن نه اچين ها ته ڇا ٿي پوي ها.“

ساءَ هنڪي وري چمي ڏيئي هلي ويئي، ۽ هنجي دل چاهيو ته هو وري ننڍڙو ٿي ساءَ جي ڳود ۾ ڪلي ڪڏي، ۽ ساءُ هنڪي پيار سنجهان چمندي رهي. سوچئين، 'هاءِ ڇيجل ساءُ، جڏهن سڀ پري پڄي رهيا آهن. تڏهن تو پنهنجي ٻچڙي کي ڇڏيو. بيمار ته ٻه ٻچڙو، ڳوڏ جي هندوري جو ڳل.' ساڻس هنکي دعا ڪئي هئي، 'ٻچڙا شل وڏي ڄمار سائين' هيءَ سرڪي وينو، 'هون، سلهه جو مريض، ۽ وڏي حياتي، اسان ٻه کهڙي نه ڇري آهي.'

هو ڇت ۾ اکيون اٽڪائي سوچڻ لڳو ته روپي ڇو نه آئي، جڏهن پيا گهر جا سڀ ڀاتي هنجي اچڻ جو ٻڌي آيا هئا. 'شايد هنکي ٻه ٻين جيان مونکان ڪنهن ڏو لڳي. سلهه جومريض جو ٿيس.' هن دل ئي دل ۾ ويچاريو. 'تڏهن ته چاچي ننڍڙي کي سنهنجيءَهنج سان ڪٽي ورتو، ۽ بابا اسان کي منهنجي ٿالهي ڪٽورو الڳ ڪرڻ لاءِ چيو.' وري دل شاهدي ڏنس، 'نه نه، روپي ائين نٿي ڪري سگهي. ...ضرور ايندي.' ائين ويچاريندي ننڊ ڪٽي ويس. پوئياڙيءَ جو اک کليس، ته ساڻس ۽ روپي کي پنهنجي کٽ جي پڙ ۾ وينل ڏٺائين.

”روپي، تون آئين ته سهي، مون ڀانيو تون ڪونه ايندئين.“

”ڇريا،“ روپيءَ سندس سنهن تي هٿ رکيو، ”آءُ اسڪول ۾ هيس، ڀيءَ اچي ٻڌايو ته...“

”پٽڙا چانهه کٽي اچان. ڪڏهوڪٽي تيار ٿي پئي آهي،“ ساڻس چيو.

”ڪاڪي، هل ته سان ٿي کٽي اچان. تون هاڻي پلي وڃي گهر جو ڪم ڪار ڪر.“

روپي چانهه کٽي آئي، هن چانهه پيئڻ لاءِ اٿڻ جي ڪوشش ڪئي، پر اٿي نه سگهيو. روپي سهارو ڏيئي اٿاريو.

”ڏس ڪيڏو نه بيمار آهين. پوءِ ٻه تون ڳوٺ آئين.“ سندس اکين ۾ پاڻي تري آيو.

”نه اچان ها روپي، سياڻي هولي آهي. ياد اٿئي نه، تو ئي هولي تي اچڻ لاءِ چيو هو.“

پوءِ ته ڳالهين جو بند ڀڄي پيو، تانجو ڏيا ٻري ويا.

”روپي، رات پئجي ويئي آهي. هائي تون گهر وڃ.“

”ڇو؟“

”نه ويندئين، ته تنهنجي گهر وارا ڇا چوندا.“

”توکي به ته ڪنهن ساٿيءَ جي ضرورت آهي. چاچي ڪم ۾ آهي، آءُ هلي وڃان ته تنهنجي سنڀال ڪير ڪندو.“

”گهر وارن کي ڪهڙو جواب ڏيندئين؟“

”چوندس، چاچيءَ کي گهر جي ڪم ڪار ۾ مدد تي ڪرائيم پيو ڇا.“

راڄو لاجواب ٿي ماٺ ۾ پيو رهيو. سندس بدن تي بخار جو سچ پري رهيو هو. ڪيڏيءَ ڪيڏيءَ سهل وقليو به پئي. ڇڏهن به اک ٿي کليس ته روپيءَ کي پر ۾ ويٺل ڏٺي ڏٺائين.

”روپي...روپي تون اڃان گهر ڪونه ويئي آهين؟“

”پر به ڇو...“

”نه روپي، تون گهر وڃ، تنهنجي گهر وارا الاجي ڇا چون؟“

”چڱو چاچي واندي ٿي اچي ته وڃان ٿي. تيستائين تون سمهي پئه ته آءٌ توکي پيرون ڏيان.“

”نه روپي ضرورت ناهي. تون گهر وڃ.“

بخار ڇڏڻ جو نالوئي نه ورتو. جيئن تڏ تيئن وڌ. ڊاڪٽر آيو به سئيون هڻي ويندو رهيو. روپي آداس اکڙين سان هنکي ڏسندي رهي.

”اڄ هولي آهي نه، روپي!“

”ها،“ ائين چوندي روپيءَ جا نير پريا نيڻ ڇلڪي پيا: ڪنڌ ٻي طرف ڦيرائي ڇڏيائين جيئن راڄو ڏسي نه سگهي.

”پوءِ ڪنهن سان کيڏيندئين هولي؟“ راڄوءَ سنجيدگيءَ سان ڇيو.

روپيءَ جو من ويتر پرجي آيو. راڄوءَ کي ڪٽي ڳراٽڙي وڌائين. راڄوءَ جي اکين ۾ به لڙڪ اچي ويا.

”روئين ٿي ڇري.“

”ڪٽي ٿي روئان.“

”پوءِ هي ڇا آهي؟“

”بس... جيڪڏهن تون اڄ خوش هجين ها ته هولي...“

سڏڪا پرينديءَ سٺو راجوءَ جي ڇاتي تي لاڙي ڇڏيائين.
”روپي.“ وارن ۾ آڱريون ڦيرندي چيائين، ”سڀ قسمت جي ڳالهه آهي، ڪڏهن ڪڏهن ته حياتي ۾ روٺو پوندو آهي.“
پوءِ ٻئي ماضيءَ جي ياد ۾ گم ٿي ويا. روپي راجوءَ جي سيني ۾ سٺو لڪائي ڇڏيو. راجو ڳالهائيندو رهيو، پر روپي اکيون بند ڪري ٻي دنيا ۾ وڃي پهتي. اهو محسوس ڪندي راجو چپ ٿي ويو ته ستان روپيءَ جي آرام ۾ خلل پوي. روپيءَ جو سٺو پنهنجي سيني تي ڏسي، راجو خيالن جي اٿاهه گهراين ۾ ٻڏي ويو. هن ساهه به آهستي آهستي ٿي کنيو ته ستان روپي جاڳي پوي. پر اوچتو هنکي کنگهه شروع ٿي. روپي ڇرڪ ڀري هڪدم جاڳي پيئي. هُء هنکي سهارو ڏيئي، پنيءَ تي هٿ ڦيرائڻ لڳي، پر ان جو اثر اوڪارن تي نه پيو. کنگهه سان گڏ اوڪارا، ۽ اوڪارن سان گڏ الٽي آئي، جنهنجو ڳاڙهو رت روپي جي هيٺ ڪريل چنيءَ تي وڃي پيو.
ايتري ۾ راجو جي ماءُ ۽ پيا ڀاتي به اچي پهتا. روپي هنکي بستري تي ليٽائي ڇڏيو. سٺس نيم بيهوشي طاري ٿي ويئي. پنهرن جو اک کليس ته پر ۾ ڊاڪٽر ۽ گهر جي ڀاتين کي بيٺل ڏٺائين. سيني جا سنهن لٺل هئا. روپي کٽ جي پيرانديءَ کان، بيٺل هئي. ملول سنهن، پريشان وار ۽ آليون اکيون. ڊاڪٽر به سيون هٽي، هدايتون ڏيئي ويندو رهيو. پيا به هليا ويا، ۽ ڪمري ۾ صرف روپي ۽ راجو وڃي رهيا.
”روپي.“
”هون،“ روپي ٻي دنيا سان جواب ڏنو.
”سنهن ڇو لاٿو اٿئي؟“
”ڪٿي!“ روپي ڀريل دل سان جواب ڏنو.
”ڳالهائين ڇو نٿي؟“
هُء روپي خاموش نگاهن سان هنکي تڪيندي رهي.
اوچتو هنکي وري دورو پيو، اوڪارا وڌي ويا، الٽي آئي ۽ رُت جو ڦوهارو وڃي روپي جي چولي تي پيو. روپي هنکي کٽ تي ليٽائي ڇڏيو. هنجو بدن نستو ٿيندو ويو، زبان بند ٿي ويس. اکيون روپي ۾ اٽڪيل هوس، جي آهستي آهستي ڀرڪنديون ٿي ويئون. سڄو ڪمرو سائهن سان ڀرجي ويو پر هن ڪنهن ڏانهن اک نه ڪنئي- ماءُ ڏانهن به نه.
روپي جو هٿ راجو جي هٿ ۾ زور سان پڪڙيل هو... هُء خاموش زبان سان چئي اُئين چوندو هجي ’تون ته هوليءَ تي اچڻ لاءِ چيو هو نه روپيءَ سون اهو وچن پورو ڪيو.‘

شبير ترابي

جوابن جي جهوليءَ ۾

صبح جو سج جي تڙڪي تي سنهنجي اک کلي، ٽپ ڏيئي اٿيس، گهڙيءَ ۾ وقت ڏٺم ته سوا ست وڄي چڪا هئا. سعيد کي نرسري اسڪول ۾ اٺين بجي پهچڻو هو، رشيد آفيس وڃي چڪو هو، ڪيس آفيس ۾ ستين بجي پهچڻو پوندو هو. هو سويل ئي اٿي پنهنجي لاءِ چانهه پاڻ ٺاهيندو هو، ۽ سونکي جاڳائڻ مناسب نه سمجهندو هو. وقت ٿورو هو انهيءَ ڪري ٻارن جي لاءِ ڪئيڪر اوٽس (Quaker Oats) جي رب ٺاهڻ لاءِ ڪير، ۽ پنهنجي لاءِ چانهه واسطي پاڻي بجليءَ جي چلهن تي رکيم. سعيد کي ننڊ مان اٿاريم ۽ ڪيس اسڪول لاءِ تيار ڪرڻ لڳس. سعيد ٽن سالن جو هو. صورت پيءُ جهڙي ۽ طبعيت به انهيءَ وانگر شوخ ۽ شرير. سعيد جو سنهن هٿ ڏئاري سندس ڪپڙا بدلائي رهي هئس، ته ببي سعيده جاڳي پيئي، ۽ روڄ راڙو شروع ڪري ڏنائين. سون بيبيءَ کي کنيو، ۽ ڪيس ڪچن ۾ ڪٺي آيس. سعيد به پٺيان آيو. ڪير به اپاسڻ لڳو. سون تڪڙ ۾ ان ۾ جو سلايا، گهمائي تيار ڪري رب لاهي رکي، ۽ چينيءَ جي ٻن پيالن ۾ وڌيم. سعيد تيار ٿي چڪو هو، سعيده کي کٺي، ۽ سعيد کي وٺي ڊائننگ روم ۾ آيس. ٻنهي کي ڪرسين تي وهاري، ڪچن مان رب جا پيالا ۽ چمچا کٺي آيس. سعيد پنهنجي پيالي سان چمچي سان رب کائڻ شروع ڪئي، سون بيبيءَ جي گلي ۾ گگلو (Bib) ٻڌي ڪيس رب ڪارائڻ شروع ڪيئي. ايتري ۾ پرسان ڪچن ۾ چانهه جو پاڻي، جيڪو بجليءَ جي ڪٽليءَ ۾ گرم ٿي رهيو هو، تنهن ڪٽليءَ پاڻيءَ جي تيار ٿي وڃڻ ڪري سيٽي وڄائڻ شروع ڪئي. سان بيبيءَ جي رب وارو پيالو ٽيبل تي رکي ڪچن ۾ ويس. چانهه تيار ٿي ڪيم ته سعيد زڙ ڪئي، ”ممي بيبي پاڻهي ٿي کائي.“

سان چانهه ڇڏي ڊائننگ روم ڏانهن اچي رهي هئس ته چينيءَ جي ڀڄڻ جو آواز ٿيو. سان ڊوڙي پهتس: ڏٺم ته بيبيءَ وارو پيالو هيٺ ڪري پرزا پرزا ٿي چڪو هو. ٽيبل پوش تي رب هاريل هئي،

۽ باقي رب سان فرش تي وڇايل غاليچو ڪافي حصي ۾ خراب ٿي چڪو هو. مان پريشان ٿي ويس، ۽ ڪچن مان صافيءَ وارو ڪپڙو کڻي آيس، ۽ ٽيبل صاف ڪري هيٺ غاليچو صاف ڪرڻ لڳس. مون تڪڙ انهيءَ ڪري پئي ڪئي، ته پيالي ڀڄڻ جو آواز ٻڌي متان منهنجي سس اچي وڃي، ۽ پنهنجو غاليچو خراب ٿيل ڏسي هميشه وانگر ناراض ٿي وڃي. انهيءَ درميان بيبي، جا سعيد جي پيالي کان ڪجهه وڌيڪ پري نه ويٺل هئي، تنهن سعيد جي پيالي مان چمچي سان رب کائڻ جي ڪوشش پئي ڪئي، ۽ سعيد هنکي جهلي رهيو هو، ”نه کاءُ بيبي - منهنجي پيالي مان نه کاءُ.“ اوچتو بيبيءَ وٽي ڪيهون ڪيون. مان ٽپ ڏيئي اٿيس ۽ ڏٺم ته سعيد پنهنجي رب وارو پيالو بيبيءَ جي مٿي تي اونڌو ڪري رکيو هو. رب سندس وارن ۽ منهن مان ريگهاڙيون ڪري وهي رهي هئي. سعيد وٺي تاڙيون وڄايون ۽ چوڻ لڳو، ”آها شمپو - شمپو، ممي بيبيءَ شمپو ڪيو آهي.“

مون ڪاوڙ مان ٻه چنبا سعيد کي هنيا. ۽ هو به رڙيون ڪري روئڻ لڳو. مون هيٺ نوڙي ڪپڙو کڻي مٿي نهاريو، ۽ جتي هئس اُتي ڄمي ويس. سامهون ڊائننگ روم ۾ وڏي دروازي ۾ منهنجي سس بيگم رضيه ارشاد بيٺي هئي. ٻئي هٿ هائوس ڪوٽ ۾ پيا هئس، سخت ڪاوڙيل هئي، اکين مان آلا پي نڪتا. ڪاوڙ مان ٽيبل ڏانهن نهاريائين، ٻارن کي ڏٺائين، ۽ هيٺ غاليچي ڏانهن نگاه ڪيائين، جنهنتي اڃان به بيبيءَ جي ڪپڙن مان رب جا ڦڙا ڪري رهيا هئا. آخر ۾ هن مون ڏانهن ڏٺو، منهنجي هٿ ۾ رب ڀريل صافي هئي. مون ڏي ڪاوڙ ۽ نفرت ڀريل اکين سان گهوري پوئتي هٽي واپس هلي ويئي. مون سعيده کي کڻي ڪچن ۾ آڻي ڦٽو ڪيو. اٺ وڄي رهيا هئا. سعيد جي نرسريءَ جي بس ٻاهرين ڦاٽڪ تي اچي بيٺي ۽ هارن وڄائي رهي هئي. مان سعيده کي ٻانهن کان وٺي بنگلي جي پورٽيڪو ۾ آيس ۽ سعيد ڊوڙي وڃي بس ۾ چڙهيو. مان ڪچن ۾ آيس. سعيده روئي روئي بس ڪري چڪي هئي. شڪر جو رب ڪافي ٿڌي ٿي چڪي هئي، جنهنڪري بيبي سڙڻ کان بچي ويئي. مون سندس ڪپڙا لاهي کيس وهنجاريو، وارن مان رب ڪڍيم ۽ کيس بيڊروم ۾ ڪپڙن پارائڻ لاءِ آيس. کيس ڪپڙا پارائي، ٻه ٽي رانديڪا ڏيئي هيٺ غاليچي تي راند ڪرڻ لاءِ وهاريم. وڏي آئيني

۾ پنھنجي جھلڪ نظر آيس. پنھنجي صورت ڏسي پريشان ٿي اسٽول تي ويھي رھيس. وار پريشان، سنھن اڊوڪو، ڪپڙا سيرا، سنھن ۽ ۽ ڪپڙن تي رب جا داغ ۽ نشان. جاڳڻ بعد سنھن ۽ ڏوئي نه سگھي ھيس ۽ نه ئي رات وارو لباس مٽائي سگھي ھيس.

سان سوچ ۾ پئجي ويس ۽ ھڪ ٽڪ آئيني ۾ ڏسندي رھيس. ھي چا ٿي ويو آھي سونکي؟ ھي چا ٿي رھيو آھي؟ آخر چا ٿيندو؟ آخر سونکي پنھنجي سس جو چيو سچٽو پوندو چا؟

سنھنجي سس بيگم رضيه ارشاد ھڪ وڏي خاندان جي عورت ھئي. سندس مرحوم شوھر ارشاد احمد ۾ چڱي خاندان سان ھو، پر وڌيڪ پڙھيل نه ھئڻ سبب، زندگيءَ ۾ خاص حيثيت حاصل نه ڪري سگھيو ھو. عزيز ھئڻ سبب سندس شادي بيگم رضيه سان ٿي ھئي، پر شاديءَ ڪانپوءِ ڪيس ساھرن ۾ ئي رھڻو پيو. سندس ساھرن ۽ بيگم رضيه ارشاد جي، سوسائٽيءَ ۾ وڏي پوزيشن ھئي ۽ پاڻ به انھن جي ڪري ئي سچاتو ويندو ھو. ھي بنگلو به بيگم صاحبه کي پيءُ جي مرڻ بعد وراثت ۾ مليو ھو. والدين جي تنھا اولاد ھئڻ سبب پيءُ جي ڪاروبار، بنگلو ۽ ٻي ساري جائداد جي واحد سالڪ ھئي، انھيءَ ڪري سندس طبعيت غرور ۽ رعونت سان پر ھئي. اڪيلي اولاد ھئڻ سبب، ۽ ھيڏي ساري گھر ۾ اڪيلي نپجڻ جي اثر ڪري، کيس گھڻي اولاد کان نفرت ھئي. ۽ انھيءَ سان گڏ سندس فطرت ۾ جواني ۽ حسن قائم رکڻ جو وھم سمايل ھو، جنھنڪري شروع کان ئي اولاد جي جھنجھٽ کان پري رھڻ جي ڪوشش ڪندي رھندي ھئي، ۽ ھميشه ٻار روڪڻ جون ترڪيبون ۽ دوائون استعمال ڪندي رھي. سندس ڪنھن غلطيءَ سبب کيس رشيد ڄائو، جو سندس واحد اولاد ھو. رشيد جي جوان ٿيڻ کان اڳ ئي سندس والد جو انتقال ٿي ويو، جنھنڪري ھيڏي ساري بنگلي ۾ فقط ھي ٻه ھستيون رھجي ويون.

سان ھڪ وچولي درجي جي گھر جي فرد ھئيس، سنھنجي ملاقات رشيد سان ڪاليج ۾ ٿي، جنھن ۾ ٻئي پڙھندا ھئاسين. سان انٽرسائنس ۾ ھئيس ۽ ھو (B.SC) جي آخري سال ۾ ھو. اسانجي ملاقات آخر پيار جي صورت ۾ بارور ٿي. سنھنجو ارادو (M. B B. S.) پاس ڪري ڊاڪٽري ڪرڻ جو ھو، ۽ رشيد جو ارادو ھو ته B. S. C. پاس

ڪري، ولايت وڃي ڪيمسٽريءَ ۾ ڊاڪٽوريٽ ڪري اچي. اسانجو پيار وڌندو رهيو، ۽ ايتري درجي تي پهتو، جو رشيد سونکي مجبور ڪيو ته مان ساڻس شادي ڪريان.

رشيد جيتوڻيڪ ماءُ جي زير اثر نپيو هو، پر سندس طبعيت ۾ رعونت ۽ غرور نه هئا، بلڪ شوخي ۽ شرارت هوس. سندس خرچ وغيره جي سندس ماءُ ڪفيل هئي، اِنهيءَ ڪري آزاد ۽ خودمختيار نه هو ۽ جوان ٿيڻ واري عرصي ۾ سندس ماءُ جو مٿس اثر ۽ رعب به وڌيڪ هو. اِنهيءَ ڪري اُهين چئجي ته ماڻس پنهنجي داس سان بلڪل ٻڌل رکيو هوس. اڪيلو پٽ، ۽ دادلو ٿي پلجڻ ڪري، خود سر ۽ جلد باز به هو. ۽ عادت ۾ اهو به دخل هوس ته جنهن شيءَ لاءِ ناز ڪري يا گهر ڪري، اها شيءَ ضرور حاصل ڪري. هن سنهنجي ملاقات پنهنجي ماءُ سان ڪرائي هئي، پر هوءَ هميشه سونسان رعونت سان پيش ايندي رهي. بيگم ارشاد جي مرضي نه هئي ته رشيد جي سونسان شادي ٿئي. هن چاهيو پئي ته رشيد جي شادي بيگم صاحبہ جي هڪ عزيز ذڪيہ عرفان سان ٿئي، جا پڻ وڏي خاندان جي هئي. هوءَ ايم-اي ڪري چڪي هئي، ۽ رشيد کان ڪجهه سال وڏي پڻ هئي. بيگم صاحبہ کي اميد هئي ته ذڪيہ پاڻ سان گهڻي ملڪيت آڻيندي، جنهن سان رشيد ولايت وڃي سگهيو ٿي. جيتوڻيڪ بيگم صاحبہ کي خود گهڻي ملڪيت ۽ جائداد هئي، ۽ کيس ذڪيہ جي ملڪيت جي ڪابہ ضرورت نه هئي، پر چوندا آهن ته گهڻي ۾ گهڻو ٿو گهرجي. بهر حال هن سلسلي ۾ رشيد ماءُ سان بغاوت ڪئي، ۽ اسانجي شادي ٿي ويئي.

شاديءَ جي ڪري سنهنجي ته پڙهائي اڌ ۾ رهجي ويئي، پر رشيد جي ولايت وڃڻ جو پروگرام به پورو ٿي نه سگهيو. ماءُ سان بغاوت ڪرڻ سبب الائونس ڏيڻ به بند ڪري ڇڏيائين. جيئن تيئن ڪري B.Sc پاس ڪري ورتائين، ۽ معمولي پگهار تي ملازمت ڪرڻ لڳو. بيگم صاحبہ جيتوڻيڪ اسان تي ناراض هئي، انهيءَ هوندي به اسان سندس ئي بنگلي ۾ رهندا هئاسين، ڇاڪاڻ ته هڪ ته کيس رشيد سان بي انتها پيار هو، ۽ هوءَ رشيد کي بلڪل آزاد ڪرڻ ۽ خود مختيار ٿيڻ لاءِ به تيار نه هئي، ۽ کيس پاڻ کان پري رهڻ جي اجازت نٿي ڏنائين. ۽ هو به ماءُ جي رعب ۽ Apron String جي ڪري ڪوبہ قدم کڻي نٿي سگهيو، ۽ پيو ته اسان خود بنگلي ۾

رهڻ لاءِ مجبور هئاسين، ڇاڪاڻ ته اسانجي ساڳي وسعت ايتري نه هئي، جو مسواڙي جاءِ وٺي جدا رهئون.

بنگلي جي مٿين طبقي ۾ سنهنجي سس رهندي هئي، هينين طبقي جو هڪ حصو، اسانجي حوالي هو، جنهن ۾ اسانکي فقط ڪچن هڪ بيڊروم، هڪ غسل خانو ۽ کاڌي کائڻ وقت ڊائننگ روم استعمال ڪرڻ جي اجازت هئي. ٻيو حصو به بيگم صاحبه جي حوالي هو، جنهن ۾ سندس الڳ ڪچن، ڊرائنگ روم وغيره هئا. فقط ڊائننگ روم ڪامن هئي. سندس خدمت لاءِ الڳ خادم هئا. اسانجي رهائش ۽ کاڌو خوراڪ جو سلسلو ڪانئس جدا هو، اسان وٽ نوڪر نه هو. گهر جو سارو ڪم مان ڪندي هئس. سنهنجي سس کي پنهنجي فرنيچر، غاليچن ۽ ٻئي سامان وغيره جو ڏاڍو خيال رهندو هو ۽ هروقت نظر رکندي هئي، ته جيئن اسان سندس اسباب کي بي ترتيبي سان استعمال نه ڪيون، يا ڪو نقصان پهچايون. انهيءَ ڪري رشيد دوستن احبابن جي ضيافت به گهر ۾ ڪري نه سگهندو هو، ۽ هميشه کين ٻاهر هوٽلن تي ڪارائيندو پياريندو هو، جنهنڪري خرچ به وڌيڪ ايندو هو.

بيگم صاحبه سونکي به وقت به وقت اولاد پيدا ڪرڻ جي سلسلي ۾ نصيحتون ڪندي رهندي هئي، سان ڪڏهن ته ڪن ٽار ڪري ڇڏيندي هئس، ۽ ڪڏهن ڪڏهن سائس بحث به ڪندي هئس، پر فتح آخر سندس ئي ٿيندي هئي. رشيد چپ ڪيو ماءُ جي اڳيان مجبور ٿيو ويٺو ٻڌندو هو، ۽ ڪجهه نه ڪڇندو هو. شاديءَ جي پهرين ئي سال سعيد ڄائو. هنجي ڄمڻ تي سنهنجي سس اهڙو ته ناگواريءَ جو اظهار ڪيو، جو ويم جي ڏينهن ۾ سنهنجي طبعيت بحال ٿيڻ بجاءِ زياده خراب ٿي پيئي. انهيءَ ڪانپوءِ به سونکي هميشه خبردار ڪندي رهندي هئي، ته مان ٻئي ٻار جو خيال نه ڪريان، ۽ پاڻ سونکي ٻار روڪڻ جون دوائون خريد ڪري ڏيندي رهي. سندس انهيءَ رويي ڪري اسان سخت بيزار ٿيندا هئاسين، پر ڪري ڪجهه نه سگهندا هئاسين، آخر مجبور جو هئاسين. پر سندس چوڻ تي عمل ذرو به نه ڪندا هئاسين.

رشيد اسيرائو ٻار ٿي پلجڻ ڪري، هٺ ڦاڙ ڏاڍو هو. چاهيندو هو ته تنگ حالت هوندي به رهائش جو معيار اُنين بلند رهي، جيئن سندس اڳ ۾ گذري چڪو هو، ۽ جيئن سندس ماءُ جو گذري

رهيو هو. آرائش ۽ ٻئي سامان، لباس ۽ خوراڪ ۽ تحفن وغيره جي خريداريءَ تي بيجاءِ خرچ ڪندو رهيو. سنهنجو ويم به هن اسپتال ۾ ڪرايو، جيتوڻيڪ سون نٿي چاهيو ته ايترو خرچ ڪجي. انهيءَ ڪري سالي حالت سدائين ڪمزور رهي، ۽ وقت به وقت دوستن کان قرض به وٺندو رهيو. اِنهيءَ عرصي ۾ هن M.Sc به پاس ڪري ورتي، ۽ ڪيس انهيءَ ڪاٽي ۾ اضافو سليو. شاديءَ بعد هن پنهنجي ساءُ جي ڪار ۾ سواري ڪرڻ به ڇڏي ڏني هئي ۽ نوڪري ۾ اضافي ڪانپوءِ ننڍي سيڪنڊ هينڊ ڪار به ورتائين. سعيد جي ڄمڻ کان ڏيڍ سال پوءِ سعيده ڄائي ۽ ويم تي وري به ساڳيءَ طرح بيدرديءَ سان خرچ ٿيو.

سعيده جي ڄمڻ تي سنهنجي سس ناگواريءَ جو ايڏو اظهار ڪيو جو برداشت کان ٻاهر هو. چيائين "رقيه، هاڻي ته بس ڪر. ٻه ٻار ته حد کان زياده آهن. سنهنجو خيال آهي ته اسپتال ۾ داخل ته اڳيئي آهين، اڳو پوءِ آپريشن ڪرائي ڇڏ."

سون اڪيون پوري ڇڏيون، سنهنجيون سٺيون ڀڪيڙجي ويون، وهاڻي تي ڪنڌ لوڏي ناڪار ڪيم. ٻه ٻار ۽ حد کان زياده؟ ائين اسپتال ۾ هر روز اچي انهيءَ طرح سونکي زهر جي سئي هڻندي رهي، ۽ سان انڪار ڪندي رهيس.

بيگم صاحبه هميشه اسانکي امداد ڏيڻ جي آڇ ڪندي رهندي هئي، پر رشيد کي سندس ئي ورثي سان خود داري ۽ خود سري عطا ٿيل هئي، ۽ هو سدائين انڪار ڪندو رهندو هو. سنهنجي سس چوندي هئي، "ٻه ٻار آئو ۽ خرچ به ايترو آئو، پوءِ سونکان سدد وٺڻ ۾ توهانکي عيب ڇو ٿو لڳي؟"

رشيد جي مزيد انڪار تي چوندي هئي، "ٻارن ڄڻڻ جو ايترو شوق اٿو ۽ خير سان ٻيا ٻار به ڄڻيندؤ، ۽ قرض به وٺندو ٿو وڃيو، سونکان پيسا ڇو نٿا وٺو؟ رقيه جو آپريشن ڇو نه ٿو ڪرائين؟"

هوءَ رشيد کي هر وقت چوندي رهندي هئي، 'رقيه جو آپريشن ڪرائي ڇڏ.' هو هر وقت ٽاري ڇڏيندو هو، ۽ اٿي ٻاهر هليو ويندو هو.

بيگم صاحبه جي انهيءَ هر وقت جي خفي سونکي ته هٿي بيمار ڪري وڌو هو. طبعيت سدائين پريشان ۽ صحت سدائين ڪريل رهڻ لڳي. ڪانڻ پيئڻ زهر ڪري ڇڏيو هئائين، ٻارن سان

ايترو ته بيزار هئي، جو انهن کي پنهنجي ويجهو به اچڻ ڪونه ڏيندي هئي. گهر ۾ به ٻار، آخر وقت به وقت ڪجهه نه ڪجهه ته گوڙ ۽ روئڻ وغيره ٿيندو. ٿل نه ذرو گوڙ ٿئي، قيامت برپا ڪري ڇڏي. بنگلي جي پارڪ ۾ سعيد کي وچڻ نه ڏئي ۽ نه ڪيس ڳل چنڻ ڏئي. هر وقت نفرت جو اظهار ۽ هر وقت بيزاريءَ جو اعلان. ٻارن کي ڪوٺيندي ٿي جراثيم هئي. ڪنهن وقت چئي، "ٻارن سان بيزار به نه ٿي ٿئين؟ آپريشن ڇو نٿي ڪرائين؟"

"آپريشن، اف سنهنجا خدا!" ساں بيزاريءَ سان پٺي هٿ ڪٽي ڪنن تي ڏيان؟ هڪ ڏينهن چيو مانس، "امان ٻار ته خدا جي رحمت آهن. خدا جي رحمت سان بيزار ڇو ٿجي؟"

"هي جراثيم رحمت آهن يا زحمت!" وري چيائين، "اهڙي رحمت کان خدا هر گهر کي پناه ڏئي. جي اها رحمت آهي ته هيتري رحمت ڪافي نه آهي ڇا؟ ڇا اڃان وڌيڪ رحمت جي تمنا اٿئي؟ خدا جي واسطي هن گهر کي ٻارن جو Zoo نه بڻائجانءِ، رحم ڪجانءِ."

مان مجبور ٿي چپ ڪري ويهي رهان. رشيد به گهڻو ٿي تڙپي، پر پنهنجي تنگ دستيءَ جي ڪري هو به مجبور ٿي وڃي.

ڪڏهن وري چوندي هئي، "رقيه آپريشن ڪراءِ. ڪجهه ته پنهنجي جواني ۽ حسن جو خيال ڪر. گهڻي اولاد ۾ سڀ تباه ٿي ويندءِ."

مان وراڻي ڏيندي هئس، "سنهنجي جواني ۽ سنهنجو حسن هي آهن. هي سعيد ۽ سعيده سنهنجي دنيا آهن، انهن کان سواءِ سونکي پيو ڪجهه نه گهرجي."

اڄ حد ٿي چڪي. سنهنجي سس جي نظرن ۾ اها نفرت هئي، ڇا بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهي. سنهنجي صبر جو پيمانو لبريز ٿي چڪو هو. سنهنجا سڀ هٿيار ڪري چڪا هئا. مان آئيني جي سامهون ويهي سوچي رهي هئس، ڇا ڪريان؟ آخر ڇا ڪجي؟ هن طرح زندگي به ڪيتري گذاري سگهبي؟ هميشه اها تنگ دستي! هميشه اها ٿي گهر ۾ چاڪري. رات ڏينهن گهڻ ۾ گذري ويندو ۽ آرام جو لمحو ميسر نه ٿيندو، مان سوچي سوچي ٿڪجي پيس، ڪو فيصلو ڪري نه سگهيس.

شام جو رشيد آفيس کان واپس آيو. رات جو ڊائننگ ٽيبل

تي ساڻي ڪائيندي چيو سانس، ”رشيد، سون فيصلو ڪري ڇڏيو آهي، سڀاڻي ٽي سونکي اسپتال ۾ داخل ڪري سنهنجو آپريشن ڪرائي ڇڏ.“

رشيد حيران ٿي ويو. هٿ سان چمچو ڪري پيس. چيائين، ”رقيه، هي ڇا پيئي چوين؟ ڇري تہ ڪانہ ٿي آهين؟“

”ڇري ڪانہ ٿي آهيان،“ سون ورائيو، ”سون چڱيءَ طرح سوچي سمجهي هي فيصلو ڪيو آهي.“

”پر...“

”پر ڇا جي؟“ سنهنجي سس جا شايد اسانجو ڳالهائڻ ٻڌي رهي هئي، ڳالهائيندي اندر آئي، ”جنهن صورت ۾ رقيہ پاڻ آپريشن لاءِ تيار آهي تہ توکي اعتراض ڇو هئڻ کپي؟ ڇا توکي رقيہ جي جوانيءَ تي رحم نٿو اچي؟ ڇا تون چاهين ٿو تہ رقيہ تنهنجي لاءِ ٻار ڄڻيندي رهي، ۽ پنهنجي جواني ۽ حسن تباهہ ڪري ڇڏي؟“

رشيد ڪجهہ نہ سگهيو. چپ ڪري ٽيبل تان اٿي بيڊ روم ۾ هليو ويو. سان بہ ساڻي ڪاڻڻ بس ڪري ويهي رهيس، سنهنجي سس سوڻي ويئي. سان هٿ ڌوئي بيڊ روم ۾ ويس، ٻار اڳيئي سمهيل هئا. سون رشيد جي ڪلهي تي هٿ رکي چيو، ”رشيد، انهيءَ ۾ اسان سڀني جي ڀلائي آهي.“

سان سان ڪري بستري تي سمهي پيس. سان فيصلو ڪري چڪي هئس. هينئر سونکي سڪون هو ۽ ڪنهن بہ قسم جو اضطراب نہ هو، ۽ جلد ئي ننڊ اچي ويئي.

صبح جو ستين بجي رشيد سونکي ننڊ سان اٿاريو. هنجي حالت ڏسي سون محسوس ڪيو تہ هن ساري رات آرام نہ ڪيو آهي. هن آفيس فون ڪيو تہ هو ڪجهہ دير سان ايندو. هن اسپتال فون ڪري ڪمرو رزرو ڪرايو. سان جلدي سعيد کي تيار ڪري نرسري روانو ڪيو، ۽ اسپتال لاءِ پنهنجو سامان تيار ڪيو. پاڙي سان مسز ناز اختر کي گهرائي ٻيبي سعيده سندس حوالي ڪيئي. مسز ناز اختر کي پنهنجو اولاد ڪونهي، انهيءَ هوندي بہ ڪيس ٻارن لاءِ ڏاڍي سهر آهي، ۽ سنهنجي ٻارن سان نهايت پيار سان پيش ايندي آهي، ۽ ڪين وقت بہ وقت تحفا وغيره ڏيندي رهندي آهي. سعيده جي ڇهڻ وقت بہ سعيد سندس حوالي ڪيو ويو هو. سان ۽ رشيد جڏهن بہ ڪنهن شام جو گهمڻ ويندا هئاسين تہ ٻار سندس

حوالي ڪندا هئاسين. اسان ٽائين بجي اسپتال روانا ٿي وياسين. داخلو ونئي، ليڊي ڊاڪٽر سان ڳالهائي، رزرو. ٿيل ڪمري ۾ آياسين. آپريشن شام جو ٿيڻو هو انهيءَ ڪري رشيد آفيس هليو ويو.

شام جو رشيد واپس آيو، ۽ ستين بجي آپريشن ٿيو ۽ سونکي ٻڌايو ويو ته آپريشن ڪامياب ٿيو آهي. رشيد دير تائين ويٺو رهيو، پوءِ گهر ويو. ساري رات سور ۽ ڪمزوريءَ جي سبب سونتي نيم بيداري، ۽ نيم غنودگي طاري رهي. ٻئي ڏينهن صبح جو، رشيد خيريت پڇڻ لاءِ فون ڪيئي. سنهنجي سس به آئي، سونکي انهيءَ قدم کڻڻ لاءِ مبارڪ ڏنائين، ۽ همت لاءِ آفرين ناسوا رشيد روز شام جو سونوٽ ايندو هو، ۽ ٻڌائيندو هو ته ٻار خوش آهن ۽ سونکي سارين پيا، ۽ سنهنجو بيقراريءَ سان انتظار ڪري رهيا آهن. سون کيس منع ڪري ڇڏيو هو ته ٻارن کي اسپتال ۾ نه آڻي. سون نٿي چاهيو ته هو هن ساحول ۾ سونکي ناچاڪائيءَ جي حالت ۾ ڏسن. سون چاهيو ٿي ته سان اسپتال سان، ڊسچارج ٿيڻ بعد انهن سان گهر جي ساحول ۾ ملان.

پنجين ڏينهن سونکي ٻڌايو ويو ته اج شام جو سونکي اجازت ملندي، فون تي سون رشيد کي اطلاع ڪرايو. سان خوش هئس، گهر وڃڻ ۽ ٻارن سان ملڻ لاءِ بيتاب.

شام ٿي دروازو کليو، رشيد ٻارن سميت اندر آيو. خوشيءَ وچان ٻهڪي رهيو هو. هڪ ٻانهن تي بيبي ۽ ٻئي هٿ ۾ گل. سعيد ڊوڙي اچي ٻاڪر پاتو. سون سعيده کي هنج ۾ ورتو، ٻنهي کي پيار ڪيو ۽ اسپتال سان نڪرڻ لاءِ تيار ٿيس. سان اڃا تائين ڪمزور هئس. رشيد ساسان پيڪ ڪري ڪار ۾ رکايو، ٻاهر آياسين. رشيد سونکي ڪمزور هئڻ سبب بيڪ سيٽ ۾ وهاريو، ۽ ٻارن کي پاڻ سان اڳين سيٽ تي وهاري ڪار اسٽارٽ ڪئي ۽ گهر ڏانهن روانا ٿياسين. رستي ۾ ڪار صدر ڏانهن سوڙيندي چيائين، ”رقيہ، اڄ تون گهر ٿي هلين، تنهنجي لاءِ تحفا وٺندا هلئون.“

سون کيس چيو، ”سونکي تحفن جي ضرورت نه آهي. سنهنجي لاءِ هي ٻئي تحفا ڪافي آهن.“

هن نه سڃيو ۽ ڪار صدر بازار ۾ تيز رفتار سان داخل ڪيائين. بازار ۾ داخل ٿيندي ئي اسان ڏٺو ته ڪجهه دڪان اڳتي، هڪ دڪان جي سامهون هڪ ڪار لاهيءَ تي پاسيري بيٺي هئي، ۽ ان

جي پٺ اسانجي طرف هئي. ڪار جي فرنٽ سيٽ ۾ هڪ ٻار وينل نظر اچي رهيو هو. اسانجي ڏسندي ئي انڌيءَ ڪار تيزيءَ سان ٻوٽتي هلڻ شروع ڪيو. ڪار اسانجي طرف اچي رهي هئي، ۽ اسانجي ڪار تيزيءَ سان وڌي رهي هئي. جنهن دڪان اڳيان اها ڪار بيٺل هئي، ان سان هڪ عورت ٻاهر نڪري آئي ۽ حيرت ۽ خوف کان ٻئي ٻانهون سٽي ڪٽي دانهون ڪندي ڊوڙندي آئي. رشيد ڪار ڦيرائڻ جي ڪوشش ڪئي پر ڪار نڪري نه سگهي. بريڪ هنيائين، پرهوءَ ڪار ڌڙام سان اسانجي ڪار سان اچي ٽڪري. زبردست ٽڪاءُ ٿيو، شيشا اڏاسيا. سان اڇل کائي فرنٽ سيٽ سان ٽڪرايس. ۽ هوش غائب ٿيڻ لڳو. محسوس ڪيم ته ڪار جو دروازو کلي پيو آهي. سان ڪار سان رڙهي هيٺ رستي تي پاڻ ڪيرايو. نيم بيهوشيءَ ۾ هٿ پير هلايم، اکيون نند هيون. ڪا نرم شيءِ ٻار وانگر هٿن کي لڳي، ڇڪي ڇاتيءَ سان لاتم. محسوس ٿيو ته ٻار ڏڪي رهيو هو ۽ سڏڪا ڀري رهيوهو. ٻار کي ڇاتيءَ ۾ لڪائي ڇڏيم ۽ بيهوش ٿي ويس.

سان نا معلوم ڪهڙي دنيا ۾ هئس. سجاڳ ٿيڻ تي ڏٺم ته اهو ئي سفيد ڪمرو ۽ سفيد بسترو اسپتال جو، اهيئي نرسون ۽ ڊاڪٽر بيٺا هئا. هٿ پير هلائي ڏٺم، ڪو زخم محسوس نه ٿيو. شايد ڪمزوري ۽ صدمي ڪري بيهوش ٿي ويئي هئس. مون نرس کي هٿ سان ڀري ٿيڻ جو اشارو ڪيو.

”رشيد“ مون پڇيو.

نرس مونکي ٻنيءَ کان وهاڻا ٽيڪ ڏيئي وهاريو، ۽ پاڻ پري ٿي وئي. رشيد اڳيان وڌي آيو. حادثي ڪري ڪپڙا ڦاٽل ۽ ميراهئا، سندس منهن ۽ هٿن تي معمولي زخم نظر اچي رهيا هئا، جن تي پٽي ڪيل هئي. بستري تي سنهنجي ڀرسان ويهي منهنجا ٻئي هٿ هٿن ۾ ورتائين، چيائين، ”هوءَ ڪار هڪعورت نسيم انور جي هئي. پاڻ ڪار بيهاري دڪان ۾ خريداري ڪرڻ ويئي هئي. ڪار جلديءَ سبب ڇڏي ويئي هئي. ڪار ۾ سندس ننڍڙو پٽ Reverse gear هو، شايد بيقراريءَ ۾ هن ايڪسيلريٽر تي پير رکيو، ۽ زياده زور ڏنائين ۽ ٻچاريءَ تائين پير نه ڪنيائين— ۽ ٽڪر ٿي ويو.“

رشيد چپ ٿي ويو ۽ سان ڏانهنس سواليه نگاهن سان ڏسندي رهيس، هو چپ رهيو. هن مونسان اکيون نه ملايون. منهن ڦيرائي

ٻڌي ٻاسي ڏسڻ لڳو. پنھنجي ھٿن سان سنھنجي ھٿن کي زور ڏيندو رھيو، پيار سان، اضطراب سان، يا پشيمانيءَ سان. سان ڪجھ پڇڻ لاءِ بيقرار ھئس، ۽ ڪجھ ٻڌڻ لاءِ بيتاب ھئس ۽ ھو پاڻ ڪجھ ٻڌائي نہ رھيو ھو. سان تڙپي ويس- پڇيم، ”سعيد ۽ ٻيبي؟“

رشيد ڳوڙھن ڀريل اکين سان سون ڏانھن ڏٺو. سان سڀ سمجھندي بہ ڪجھ نہ سمجھي رھي ھئس. دل ۾ ھڪ انديشو ھو، ۽ ان سان گڏ اسيدن جو دريا ۽ ان ۾ ھلچل.

آخر رشيد ڳالھايو، ”رقيہ، صبر ڪر، سعيد ۽ ٻيبي اسان کان رسي ويا آھن. ھو اتي پھچي ويا آھن، جتان وجي ڪوبہ نہ سوٽيو آھي.“

رشيد چپ ٿي ويو.

سنھنجون اکيون چلڪي آيون. نيڻن سان نير وھي ھليا، لڳاتار وھندا رھيا ۽ سان پنھنجي خاليءَ جھوليءَ ڏانھن ڏسندي رھيس.

شبير ترابي، پورو نالو غلام شبير ترابي. پھرين ڪھاڻي ’سون ۾ آھين تون...‘ ١٩٦٤ع ۾ روح رھاڻ مخزن ۾ ڇپي ھئي. ’جھليم جي جھوليءَ ۾‘ سندس ٻي ڪھاڻي آھي. انھن ٻن ڪھاڻين کان کان علاوه ڪافي سال اڳ سندس ڪيل ترجما ۽ مذھبي قسم جا مضمون شائع ٿي چڪا آھن. پاڻ نوشھرو فيروز ضلع نوبشاه جو رھاڪو آھي، ۽ ھن وقت بہ اُتي ئي آھي ۽ وڪالت اختيار ڪيل اٿس. سندس ھن ڪھاڻي ۾ جيتري پختگي آھي، انھيءَ سان اُئين تو ظاھر ٿئي ٿو تہ چڻ شبير ترابي ڪافي ڪھاڻيون لکي چڪو آھي، حالانڪ فقط بہ ڪھاڻيون لکيون اٿس، اميد آھي تہ شبير ترابي لکڻ جو سلسلو جاري رکندو ۽ اسانکي پڙھڻ لاءِ ھن ڪھاڻيءَ کان وڌيڪ سٺيون ڪھاڻيون ملنديون.

—ادارو

ظفر حسن

انڌي ۽ منڊي جي نئين ڪهاڻي

هو هڪ منڊو فقير هو ۽ فٽ پاٿ تي ويهي پنندو هو. هو ڪو ڄائي ڄم کان لولو لنگڙو نه هو، پر هڪ حادثي ۾ پنهنجي ٽنگ وڃائي ويٺو هو. هو هڪ محنتي شخص هوندو هو ۽ پنهنجو ڪم تيزي ۽ ڦڙتائيءَ سان ڪندو هو. هنڪي پنهنجن هٿن تي ڀروسو هو، هو شهر جو سڀ کان ساهر ڳنڍيڇوڙ هو. هڪ دفعي بازار سان هڪ سيٺ جو بٽوڻ پار ڪري، جيئن ڦڙتائيءَ سان روڊ تي آيو ته، ٻوڀان اينڊڙ موٽر جي هيٺان اچي ويو ۽ پنهنجي ٽنگ وڃائي ويٺو، ٻيو ڪو ڪم نه ڄاڻندو هو، انهيءَ ڪري فٽ پاٿ تي ويهي پنڻ لڳو.

پنڻ سان ڪا خاص ڪمائي ڪانه هوس. پهرين ڇا بچيل ٻه سؤ رپيا ڪن هوس، جيڪي هن سنڀالي رکيا هئا، ۽ پنڻ تي گذران ڪري رهيو هو. هڪ ڏينهن جڏهن نالي ماتر خيرات ملي ته وري کيسي ڪٽڻ جون ترڪيبون سوچڻ لڳو. ڪنهن به ماڻهوءَ جو هاڻي کيسو ڪٽڻ ناممڪن هو. سوچيندي سوچيندي هنجي اکين ۾ چمڪ اچي ويئي. 'ڀريان چوواٽي تي هڪ انڌو فقير آهي، کيس ڏاڍي خيرات ملندي آهي، ان جا پئسا پار ڪرڻ ڪا مشڪل ڳالهه ڪانهي."

هو من ئي من ۾ ترڪيبون سوچيندو اچي انڌي جي ويجهو پهتو. انڌي گهوڙين جو آواز ٻڌي هڪل ڪئي، "ابا ڪهڙو آهين؟"

"آءُ آهيان عدلو منڊو."

"ڪر خبر ڪيڏانهن ٿو وڃين؟"

"وڃڻو پري آهي ٽيشڻ تائين." منڊي کي خبر هئي نه انڌو اسٽيشن جي ڀرسان رهندو هو ۽ هينئر هن جي وڃڻ جو وقت به هو.

"ڀوءِ اچ ته گڏيا هلون، پر گس ڏاڍو ڏکيو آهي، سوڙهون پيئون اچن وڃن." انڌي صلاح ڪيس.

"ها، پنڌ پري آهي آڌي رات تائين مس پڄنداسون." منڊي آهستي آهستي انڌي کي پنهنجي ترڪيب مطابق ڦاهڻ شروع ڪيو.

"پوءِ ڇا ڪجي؟" انڊي پڇيس.

۽ پوءِ سنڊي کيس هڪ آکاڻي ٻڌائي، جا هن پيءُ سنڊي ڪتاب ۾ پڙهي هئي. جنهن ۾ هڪڙي انڊي ۽ هڪڙي سنڊي کي هڪ هنڌ وڃڻو هو. سنڊو هلي نٿي سگهيو ۽ انڊو ڏسي نٿي سگهيو، سو انڊي ڪئي سنڊي کي پٺيءَ تي چاڙهيو. سنڊو واٽ ٻڌائيندو رهيو ۽ انڊو هلندو رهيو تان جو ٻئي جلد اچي منزل تي پهتا.

انڊو اها ڳالهه ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو، ۽ سنڊي کي هڪل ڪيائين، "هليو آءُ، اچي منهنجي پٺن تي چڙهه ۽ سونکي واٽ ٻڌائيندو هل، اسانکي به ائين هڪ ٻئي جي مدد ڪرڻ گهرجي."

پوءِ سنڊو اچي انڊي جي پٺيءَ تي چڙهيو، ۽ انڊو سنڊي جي چوڻ تي هلندو رهيو. سنڊو ماهر ڳنڊيچوڙ هو ۽ پهريون موقعو ملنديئي انڊي جو کيسو ڪٽي ورتائين ۽ انڊي کي پڙڪ به ڪانه پيئي. پوءِ جڏهن هو ٻئي هڪ ٻئي کان جدا ٿيا ته سنڊو ڏاڍو خوش هو. هن سنڊي ٿيڻ کان، پوءِ پهريون دفعو کيسو ڪٽيو هو. هو پريان پيل بينچ تي ويهي رهيو. هن انڊي جي کيسي مان نڪتل ڳنڊ کي هٿن سان لوڏي محسوس ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، 'هون، چڱا پئسا هوندا.' هن دل ۾ چيو ۽ من ئي من ۾ گد گد ٿيڻ لڳو. هن ڳنڊ ڇوڙي پئسا ڳڻڻ شروع ڪيا، ڪل ڏهه رپيا ستاسي پئسا هئا. هنجي اندازي کان پئسا ڪافي گهٽ هئا، 'شايد هڪ ڏينهن جي ڪمائي هوندس باقي پنهنجا جمع ڪيل پئسا پڪ پنهنجي جهوپڙي ۾ پوريل هوندس'. هن سوچيو حالانڪ هو خود پنهنجا پئسا پاڻ سان رکندو هو. هينئر به سندس کيسي ۾ ٻه سو رپيا ڳنڊ ۾ ٻڌا پيا هئا. انڊي جا هٿ آيل پئسا، هو پنهنجي جمع ڪيل پئسن سان ملائي رکڻ لاءِ هن پنهنجي ڳنڊ ڪڍڻ لاءِ کيسي ۾ هٿ وڌو. هو اتيئي ڄمي ويو، هنکي اعتبار نه آيو. هن ڊڄندي ڊڄندي هيٺ کيسي ڏانهن نهاريو. هنجو پنهنجو کيسو ڪٽيو پيو هو. سندس جمع ڪيل ٻن سؤ رپين جي ڳنڊ غائب هئي. هن يڪدم اوڏانهن نهاريو جيڏانهن انڊو ويو هو، پر انڊو اسٽيشن مان نڪرندڙ ماڻهن جي گوڙ ۾ گم ٿي چڪو هو.

ظفر حسن

انڌي ۽ منڊي جي نئين ڪهاڻي

هو هڪ سنڌو فقير هو ۽ فٽ پاٿ تي ويهي پنندو هو. هو ڪو ڄائي ڄم ڪان لولو لنگڙو نه هو، پر هڪ حادثي ۾ پنهنجي ٽنگ وڃائي ويٺو هو. هو هڪ محنتي شخص هوندو هو ۽ پنهنجو ڪم تيزي ۽ ڦڙتائيءَ سان ڪندو هو. هنکي پنهنجن هٿن تي ڀروسو هو، هو شهر جو سڀ ڪان ساهر ڳنڍيچوڙ هو. هڪ دفعي بازار سان هڪ سيٺ جو ٻٽون پار ڪري، جيئن ڦڙتائيءَ سان روڊ تي آيو ته پويان ايندڙ موٽر جي هيٺان اچي ويو ۽ پنهنجي ٽنگ وڃائي ويٺو، ٻيو ڪو ڪم نه ڄاڻندو هو، انهيءَ ڪري فٽ پاٿ تي ويهي پنڻ لڳو.

پنڻ سان ڪا خاص ڪمائي ڪانه هوس. پهرين جا بچيل به سؤ رپيا ڪن هوس، جيڪي هن سنڀالي رکيا هئا، ۽ پنڻ تي گذران ڪري رهيو هو. هڪ ڏينهن جڏهن نالي ساتر خيرات سليس ته وري ڪيسي ڪٽڻ جون ترڪيبون سوچڻ لڳو. ڪنهن به ساهوءَ جو هاڻي ڪيسو ڪٽڻ ناممڪن هو. سوچيندي سوچيندي هنجي اکين ۾ چمڪ اچي ويئي. 'پريان چوواٽي تي هڪ انڌو فقير آهي، ڪيس ڏاڍي خيرات ملندي آهي، ان جا پئسا پار ڪرڻ ڪا مشڪل ڳالهه ڪانهي.'

هو من ئي من ۾ ترڪيبون سوچيندو اچي انڌي جي ويجهو پهتو. انڌي گهوڙين جو آواز ٻڌي هڪل ڪئي، "ابا ڪهڙو آهين؟"

"آءٌ آهيان عدلو منڊو."

"ڪر خبر ڪيڏانهن ڏو وڃين؟"

"وڃڻو پري آهي ٽيشڻ تائين." منڊي کي خبر هئي ته انڌو اسٽيشن جي ڀرسان رهندو هو ۽ هيمنئر هن جي وڃڻ جو وقت به هو.

"پوءِ اچ ته گڏيا هلون، پر گس ڏاڍو ڏکيو آهي، موٽرون پيئون اچن وڃن." انڌي صلاح ڪيس.

"ها، پند پري آهي آڌي رات تائين مس پڄنداسون." منڊي آهستي آهستي انڌي کي پنهنجي ترڪيب مطابق ناهڻ شروع ڪيو.

”پوءِ ڇا ڪجي؟“ انڊي پڇيس.

۽ پوءِ منڊي ڪيس هڪ آڪائي ٻڌائي، جا هن پيئن سنڌي ڪتاب ۾ پڙهي هئي. جنهن ۾ هڪڙي انڊي ۽ هڪڙي منڊي کي هڪ هنڌ وڃڻو هو. منڊو هلي نٿي سگهيو ۽ انڊو ڏسي نٿي سگهيو، سو انڊي ڪُٺي منڊي کي پٺيءَ تي چاڙهيو. منڊو واٽ ٻڌائيندو رهيو ۽ انڊو هلندو رهيو تان جو ٻئي جلد اچي منزل تي پهتا.

انڊو اِها ڳالهه ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو، ۽ منڊي کي هڪل ڪيائين، ”هليو آءُ، اچي منهنجي پٺن تي چڙهه ۽ مونکي واٽ ٻڌائيندو هل، اسانکي به اُئين هڪ ٻئي جي مدد ڪرڻ گهرجي.“

پوءِ منڊو اچي انڊي جي پٺيءَ تي چڙهيو، ۽ انڊو منڊي جي چوڻ تي هلندو رهيو. منڊو ماهر ڳنڍيڇوڙ هو ۽ پهريون موقعو ملنديئي انڊي جو کيسو ڪٽي ورتائين ۽ انڊي کي ٻڙڪ به ڪانه پيئي. پوءِ جڏهين هو ٻئي هڪ ٻئي کان جدا ٿيا ته منڊو ڏاڍو خوش هو. هن منڊي ٿيڻ کان، پوءِ پهريون دفعو کيسو ڪٽيو هو. هو پريان پيل بينچ تي ويهي رهيو. هن انڊي جي کيسي مان نڪتل ڳنڍ کي هٿن سان لوڏي محسوس ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ’هون، چڱا پئسا هوندا.‘ هن دل ۾ چيو ۽ من ئي من ۾ گد گد ٿيڻ لڳو. هن ڳنڍ ڇوڙي پئسا ڳڻڻ شروع ڪيا، ڪل ڏهه رپيا ستاسي پئسا هئا. هنجي اندازي کان پئسا ڪافي گهٽ هئا، ’شايد هڪ ڏينهن جي ڪمائي هوندس باقي پنهنجا جمع ڪيل پئسا ڪِٿ پنهنجي جهوپڙي ۾ پوريل هوندس‘. هن سوچيو حالانڪ هو خود پنهنجا پئسا پاڻ سان رکندو هو. هينئر به سندس کيسي ۾ ٻه سو رپيا ڳنڍ ۾ ٻڌا پيا هئا. انڊي جا هٿ آيل پئسا، هو پنهنجي جمع ڪيل پئسن سان ملائي رکڻ لاءِ هن پنهنجي ڳنڍ ڪڍڻ لاءِ کيسي ۾ هٿ وڌو. هو اتيئي جمي ويو، هنکي اعتبار نه آيو. هن ڊڄندي ڊڄندي هيٺ کيسي ڏانهن نهاريو. هنجو پنهنجو کيسو ڪٽيو پيو هو. سندس جمع ڪيل ٻن سؤ رپين جي ڳنڍ غائب هئي. هن يڪدم اوڏانهن نهاريو جيڏانهن انڊو ويو هو، پر انڊو اسٽيشن مان نڪرندڙ ماڻهن جي گوڙ ۾ گم ٿي چڪو هو.

لوڪ گيت
آزاد نظم
گيت
ترائيل
نظم، غزل
غزل قطعا
آزاد نظم
قطعو
نظم
بيت

شعر

نياز همايوني
امداد حسيني
قمر شهباز
مخفي خيرپوري
ذوالفقار راشدي
ارجن حاسد
محسن ڪڪڙائي
زيب پنهور
عبدالحي پليجو
حيدر علي ٽالپر

نياز همايوني

(لوڪ گيت)

مونکي پار پڄاءِ!

پيڙيءَ وارا پيلي مونکي پار پڄاءِ!

جهڙي ڏڏ درياهه ۾،
تهڙي منهنجي مَن ۾؛

موج سان موج ملاءِ،
مونکي پار پڄاءِ!

جيڏي واهُر واجهه ۾،
تيڏي تنهنجي سڪ ۾؛

لوڏن کي نه لڪاءِ،
مونکي پار پڄاءِ!

جئن جئن ساجهي ماٺهين،
تئن تئن صُبح جي مَدَ؛

راتين ۾ نه رُجهاءِ،
مونکي پار پڄاءِ!

هي هي حياتي ڪک پن جئن،
ڀل ڀل لاٿيءَ ٽِڪ؛

رهنديءَ کي نه رهاءِ،
پيڙيءَ وارا پيلي...!

امداد حسيني

١٩٦٨

آڌيءَ آڌيءَ

آ ڪيري ٻ

هڪڙو لنيڙو لرم پکي

ڪنهين ڪنين جي مٿ

هر ڪولي هر بند ڪري

ڏيري آپ ڏي نيڻ ڪٽي

ٻاڪ ٻسڻ لئي واجهائي

آ ڪيري ٻ

هڪڙو لنيڙو لرم پکي

مٺڙي مٺڙي سر ۾ ويٺو

بسنت بهار جا گيت چوي

امداد حسيني

ڌرتيءَ تي مرد ۽ عورت جو پهريون گيت

اها ڳالهه ڪهڙي هئي
ها اها ڳالهه ڪهڙي هئي
جا نه ڪا تو چئي
۽ نه ڪا مون چئي
پر ٻنهي ٻُڌي
چنڊ تارن ٻڌي ـ
مرڪندڙ مست ٿڌڙين هوائن ٻڌي،
باغ ۾ اڌ ڪِـليل مکڙين ڪي ٻڌائي،
ته دل وانگي مُرڪي پيون ـ
۽ انهيءَ ڪن ۾ مُس مُس ڪيل ڳالهه کي
رنگ خوشبو ڏنو،
۽ ٻڌڻ سان جاڳي پيا.

ها اها ڳالهه ڪهڙي هئي
جا نه ڪا تو چئي
۽ نه ڪا مون چئي
پر ٻنهي ٿي ٻڌي
خامشيءَ ۾ مُستل رهگذارن ٻڌي
۽ ازل کان انهن سوچ ۾ گم ٿيل
پنهنجي پاسي ۾ بيٺل وڻن کي ٻڌائي
ته جهومي پيا
ڪنهن شرابيءَ جيان ـ

۽ سڄي ڪائنات،
هڪڙي لمحي جي لئي، دل جي ڌڙڪڻ سان گڏ بيهي رهي.

ها اها ڳالهه ڪهڙي هئي
جا نه تو چئي
۽ نه ڪا مون چئي
پر ٻنهي ٻُڌي
آسمان زمين ٻڌي
آبشارن نديءَ ۽ ڍنڍ جي ڪنارن ٻڌي
چنڊ تارن ٻڌي
دم بخود ٿي ٻڌي
پاڻ ۾ هڪ ٻئي کي مبارڪ ڏنائون
۽ هڪ ٻئي کي ڪجهه ويجهو ٿي
رازداريءَ جي لهجي ۾ مُرڪي چيائون
ته هيءَ ڳالهه هئي ديوتائن جي منشا مطابق
۽ هن ڳالهه جي لاءِ ساري جهان کي بنايو ويو
۽ هن ڳالهه لئي رنگ خوشبو جي تخليق ٿي
زندگي سُر ۽ سونهن
ڪنهن ازل ۽ ابد جي سخيءَ ڪان
زماني کي ملندا رهيا سوکڙي

۽ هن ڳالهه لئي
رات ۽ ڏينهن هڪ ٻئي پٺيان ڊوڙندا ٿا رهن!

قمر شهباز

گيت

جي پيار هجي ها پرڇانئين، مان ڳليءَ ڳليءَ ۾ ڳوليان ها،
مان ليڙن نير وهايان ها، مان دل جا موتي روليان ها،
جي پيار هجي ها پرڇانئين-!

جي پيار هجي ها پرڇانئين، مان راتيون جاڳي روئان ها،
مان تارن کي ترسايان ها، مان ڳوڙهن سان ڳل ڌوئان ها،
جي پيار هجي ها پرڇانئين-!

جي پيار هجي ها پرڇانئين، مان سڪين کي سمجهايان ها،
اندر جي اوسات الا! مان آنسن سان ٿي ٻجهايان ها،
جي پيار هجي ها پرڇانئين-!

پر پيار تہ ناهي پرڇانئين - هيءَ جيون ڀر جي جهوري آ،
پنهنجي سيني کي چيري مون پنهنجي دل ٿي ڪوري آ،
هئہ! دل جي ٻستي اجڙي آ، مون ساري دنيا ڪهوري آ،
- پر پيار تہ ناهي پرڇانئين-!

مخفي خيرپوري

ٽرائيل

تو بن دنيا آهي انڌيرو،
پل پل پور پچايم ويهي،
درد ڪيو دل ۾ ديرو،
تو بن دنيا آهي انڌيرو.

هاءِ اچي تون من ۾ ڀيرو،
تو لاءِ ڪانگ اڏايم ڪيئي،
تو بن دنيا آهي انڌيرو،
پل پل پور پچايم ويهي.

ذوالفقار راشدي

ڪوئي آهي!

ڪنهن کي ساندهه ننڊ وَئي؟ ڪير وسائي ڪُنڊ وڃي؟
ڪير لهه چاهيندو ڪر - موڙ؟ ڪير نه اٿندو منڊ ڀڄي؟
ڪنهنجو اندر ناهي سجاڳ؟ ڪنهنجي آهي سوچ سڃي؟
ليڪن ڀريـان نڪري ڪو ليٽي پيهي نينهن - نماز،
اڳ ۾ ڪو محمود هجـي ايندا پاڙون پاڻ اياز،
آيـري اول ڪـوئـي ڪيت ڪُسـر ملائيندا پڻ ساز،
وسنيءَ وستيءَ ۾ واڄٽ واهـڻ ڪوئي وڄهي،
هڪڙو ئي آواز هجي ليڪن گهر گهر منجهه ٻجهي،
پوءِ به ڀُنتي رهندو ڪو؟ مونکي ڪوئي ڪين سُجهي!
سڀ ڪو سورهه ۽ سرويچ، گهر گهر هڪ گرلاري ڪوٽ،
سڀ ڪو راهه ڏياچ هتي، هرڪو سر گهوريندڙ گهوٽ،
ڪوئي پيچل دان ڪُهري، ڪوبه نه چوندو ڀنتي موٽ.

غزل

منهنجو ست سڪائي ويندا سپـنـا ۽ تنهائي، راتيون،
ڪير گذاريندو گڏ ويهي ساوڻ جون سودائي راتيون.
منهنجو ساٿ لهه ڏيئي سگهنديون سڪ ِ ڦٽائي، آڏري ويندون،
ليڪن مونکي ياد ته رهنديون هرڏاتي، هرجائي راتيون.
لالءُ نچاٽان، لالءُ نچاڏان، رنگ نه پرکيم روپ نه سمجهيم،
پوءِ به اکڙين اوسيڙي ۾ ڪنهن لئه ننڊ ڦٽائي راتيون.
ڪيپ ِ اکين ۾، بين چپن تي، خوابن جو مانداڻ متي ۾،
آپ ۾ تارن جي جهرمر سان سينگاريل سُرمائي راتيون.
ماڳن جي مومل کي ماڻيو، لاتر تي ئي هرڪ نه هاريو،
جيڏن سرتن جي صحبت ۾ ڳالهه اهائـي ڳائـي راتيون.
طلسم جي آڪاس جا قيدي تارا سڀ سوداؤن ساڙيا،
سيني ڪارلهن جي سيني ۾ سورن راند رَچائي راتيون.
هائو، ههڙي واهه ۾ ويٺا ڪي ديوانا ڪانيون سورن،
وڏ - ڦُتڙيئي جي آڏو پي جن جيون - آگ جلائي راتيون.

ارجن حاسد

غزل

چاهه ۾ تنهنجي پريشان گهڻا! زندگي! تو کان پشيمان گهڻا!
آرزو ترقي ۽ ٿي ترقائي، ميڃون ٿا پوءِ به احسان گهڻا!
عقل تي پنهنجي نٿي اعمالن تي، مرڪندا مون ڏٺا انسان گهڻا!
سادگي! ڳالهه ڪجي ڇا تنهنجي، تو مڃايا به ته طوفان گهڻا!
پهچندي پهچندي منزل تائين، پيچرا ٿيندا ويا سنسان گهڻا!
دڳ حياتيءَ جو وڃائي ويٺا، جن مڃان رام ۽ رحمان گهڻا!
هاڻ چاهت نه جيئڻ جي 'حاسد' دل ۾ ساليديان به ته ارمان گهڻا!

غزل

ڇا ته منهنجي به زندگي آهي! هر قدم تي ڪا بي وسي آهي!
مون نڀايو ڪڏهن نه ڪنهن سان، منهنجي هر ڪنهن سان دوستي آهي!
ڳالهه هر ڪنهن تي صرف مرڪڻ جي، مولڪي عادت نٿي ڪجهه بري آهي!
شهر جي هر گهٽيءَ گهٽيءَ ۾ مون، آرزو سسڪندي ڏٺي آهي!
زندگيءَ سان دل جي اڏمن سان، مون ڪئي صرف دل لڳي آهي!
ترقي ترقي صدين کان وحشاليت، اڄ به پر ۾ اڃي سستي آهي!
نور نيڻن مان منهنجي برسي ٿو، منهنجي اکڙين ۾ زهر پيي آهي!
ڪٿن ڇوان ڪنهنکي مان سڃاڻان ٿو، لڳي ٿو هر ڪو اجنبي آهي!
مان مري پڻ ڪڏهن مران نٿو، ڪئي مون اڄ به خودڪشي آهي!
دل ۾ هاڻي نه ڪا خلش 'حاسد'، ڪا به خواهش ڪٿي رهي آهي!

قطعا

وقتي خاموش فضائن کان پڻ،
سرد هڪ آهه ڪجي ويندي آ،
ترڙقندي آهه تمنا ڪجهه ائن،
دل زماني کان رسي ويندي آ!

جيڪي چاهيو آ مون سو پاتو آ!
زندگي ڪيڏي مهربان آهي،
هر نه پوري ٿي آرزو دل جي،
ڪائي چاهت اڃان اڃان آهي!

محسن ککڙائي

نئي آزاد نظم (مسلسل)

حسرت

چو ته ڪجھ سوچيو اٿم،
سمجھيو اٿم،
دل چوي ٿي جئي ڏيان.
اي ڪاش! سڀڪجھ جئي سگھان.

شڪست

ذهن جي اردي مٿان،
چيا ٿو ڏمان،
زندگيءَ جا مسئلا،
هر مسئلو زندگي.
اي زندگي! مون هاريو،
اي زندگي! مون هاريو.

فاتح

هاءِ جيئرو جاڳندو،
محسن ويو!
چار ٿل اي دوستو!
هان چار ٿل اي دوستو!

زيب پنئي

قطعو

يارن پـــي پنهنجو پيار ڦريو،
ڪنهن پي ڪولي ڪوڏيان ڏريو،
او ڏارين ڪي چو ڏوھ ڏيان،
آ ڇوريءَ ڇوري، ڏيل ڏريو.

عبدالحی پليجو

سنڌڙي

سنڌ: سنڌ آهي وطن، سر ساهه سنڌ تان گهوريان.

(۱) سنڌ مهربان ۽ ميزبان، هر ڌاريل لئه آشيان،
هر بي مڪان لئه آ مڪان- سر ساهه سنڌ تان گهوريان.

(۲) سنڌڙي سڀاڳي ساڏڙي، جنهنجي نه در تان ڪا تڙي،
سنڌڙي سنڌ آ لاڏڙي- سر ساهه سنڌ تان گهوريان.

(۳) سنڌي مگر اڄ اشڪبار، روئي رڙي زارو قطار،
مهمان سنڌس ٿيا موتمار- سر ساهه سنڌ تان گهوريان.

(٤) سنڌ جي سڀ آه و فغان، اڄ اشڪبار آ آسمان،
مهمان ٿو ماري ميزبان- سر ساهه سنڌ تان گهوريان.

(۵) وحدت جي ونگن ۾ ولکهي، سنڌڙي ڇڏي ڏيرن ڏلکي،
هڪ ڏينهن وينه الڪلکي- سر ساهه سنڌ تان گهوريان،

حيدرعلي ڏاهر

صبح سهائو پڌرو

نڙي يائي ترار، سورهه ستو لنب ۾،
ڪهر وهائي وار؟ عمر ارڏايون ڪري.

اِلڪهي پيئي آماس- لڪر سڄو لنڊ ۾
وهائو جي وات لئي! رهي ڇڏيم آس
آڌي رات آڪاس- پيچ پني ڇو آس.

ڪنهن ۾ ڪاري رات- ڪنهن ۾ لاهي سوجهرو
جي تنهنجي پياري ديس جي تن ۾ اٿئي تات
ته موت ۾ ليندي مات، جي همت تنهنجي هٿ ۾

سچي سورهيائي- 'حيدر' وڙهڻ حق تي
جيڪر هٿ ورائين ته ڪر پيائي
سووهه سوپيائي، جڏهن ڪڏهن جنگ ۾

لڙي آڌي رات- صبح سهائو پڌرو
اري اڄ پرڀات- آمارو آڪاس ۾.

وائيءَ ۽ ڪافيءَ تي بحث

مضمون

عبدالجبار جوڻيجو

عبدالجبار جوڻيجو

وائيءَ ۽ ڪافيءَ تي بحث

ڪافيءَ جي ڪهنائيءَ بابت اساڙوت روايتن جا انبار لڳا پيا آهن، پر اهڙي ڪنهي ڪافي موجود نہ آهي، جيڪا هڪڙي روايت کي ٿي ڪٽي تيڪ ڏي. اهو تہ عام ڇوڳبول آهي، تہ ڪافيءَ جو لاڳاپو جهولي زمانءِ ڪانوئي سنڌ توڙي پنجاب سان آهي. لفظ 'ڪافي' جي معنيٰ بابت سنڌ جي عالمن ۽ محققن چڱي ڏي وٺ ڪئي آهي. وري ڪو ڪنهن ڪان مطمئن ڪونهي. اڄ علم ادب (۽ خاص طرح شاعريءَ) جي طالبِ علم جي حيثيت سان، ڪافيءَ تي تيل بحث ۽ تحقيقي ڪم جو اپياس ڪندو رهيو آهيان. وائيءَ ۽ ڪافيءَ تي جن محققن خيال آرائي ڪئي آهي، تن ۾ هيٺيان صاحب نمايان آهن: پير حسام الدين راشدي، ڊاڪٽر هرو مل سدارنگاڻي، سيد لطف علي شاه منظور نقوي، پير عبدالغفار شاه راشدي، جهمٽ مل ڀاوناڻي، محمد صديق ميمڻ، ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، غلام محمد گرامي، عبدالحسين شاه موسوي ۽ محمد ابراهيم عباسي.

'وائي' لفظ جا ذاتو 'وايا' 'واو' ۽ 'وارتا' وغيره ڪيا وڃن ٿا. ڪن محققن جو خيال آهي تہ 'وائي' جو اصل 'واٽي' آهي. سنڌيءَ ۾ لفظ وائيءَ کي ڪي معنائون آهن پرمانند Epilogue لکيو آهي. (۱) 'ڳالهہ يا آواز' جي معنيٰ اٿس ـ ع

۱ اڄ پڻ وايون ڪن، وڻجارا وڃڻ جون

۲ راجا رتولن ۾ ورنائي وائي.

۳ وائي وڃيم شال، ڪنن سڻن ڪين سٽان.

اهڙيءَ طرح ڪيترن سنڌي بيتن ۾ لفظ 'وائي' کي ڪم آئي 'ڳالهائڻ' جي معنيٰ ورتي ويئي آهي. 'چڱي وائي ڪرڻ' معنيٰ 'زبان سان چڱا لفظ ڪيڻ.' ماڻهو مرڻ کي ويجهو ٿئي تہ چون 'وائي بند ٿي ويس،' يعني ڳالهائڻ جي قوت ختم ٿي ويس. ساميءَ چيو آهي: ع

---

(۱) پرمانند ميوارام: سنڌي- انگريزي ڊڪشنري ۱۹۱۰ع ص ٦١٥

ويدن جي وائي، سنڌيءَ ۾ سمجهايم

اسانجي خيال ۾ 'وائي' هڪ اهڙو لفظ آهي، جنهنکي وائيءَ جو اصل بنياد بنا ڪنهن لساني قريني جي چئي لٿو سگهجي. اسانجن جهولن عالمن (مخدوم محمد هاشم ۽ ٻين) 'وائي'ٻوليءَ کي ٻه سڏيو آهي، جنهن مان سندن مطلب گهڻو ڪري Version جو آهي. مخدوم محمد هاشم پنهنجي تصنيف زادالفقير (١١٢٥ھ) ۾ چوي ٿو—ع

تــن منجهان کي ڪيترا مسئلا لکيام.

ساري سنڌي وائيءَ ۾ لکي لک ڪيام.

لفظي موشگافين کي ڇڏي وائيءَ جي لئين ۽ آخري معنيٰ ۽ حيثيت کي ڏسبو ته، اها سنڌي شاعري جي هڪ مقبول عام صنف آهي. وائيءَ والگر 'ڪافي' لفظ تي ٻه اختلاف آهن. ڪافيءَ جي تشريح ٻه مختلف عالمن مختلف ڪئي آهي. ايترو چئبو ته ڪافي'ڪفه'مان لڪتل هجي، يا سيوهڻ وارين ڪافين (ڪوئين) جي مناسبت سان مشهور ٿي هجي، يا انکي ڊاڪٽر سدارلگاڻيءَ (١) 'قناعت' جو معنوي زيور پهرايو هجي. ڳالهه مڙيئي منجهيل رهي آهي. لغتون ٻه ڪافيءَ جي معنيٰ جي سلسلي ۾ ٻڌائن ٿيون ته، ڪافي پنجابيءَ ۾ شعر جو هڪ قسم آهي (٢) ڪافي هڪ راڳ آهي (٣) هندوستاني سنگيت ۾ ڪافي ڪانهڙه ۽ ڪافي کي هوري وغيره جا اَلا اچن ٿا. هندوستاني راڳ کي جڏهن مختلف ٺاٺن ۾ تقسيم ڪيو ويو، ته ڪافي (٤) انهن ۾ هڪ ٺاٺ طور نمايان ٿي بيٺو.

وائيءَ ۽ ڪافيءَ جي سلسلي ۾ جيڪا ڳالهه کوجي پڌري ڪرڻ کپي سا آهي، انهن جي ارتقائي تاريخ ۽ هيئت. انهيءَ ۾ مشڪل درپيش هي آهي ته، پراڻين واين ۽ ڪافين جو لمولو ميسر نه ٿيو آهي. ڪن عالمن ته ٻنهي صنفن کي هڪ ڪري ڇاتو. گرامي صاحب جو خيال آهي ته 'ڪافي ۽ وائي'موضوع ۽ مواد جي لحاظ کان هڪ چيز آهن، پر فني هيئت ۽ فارم ۾ فرق آهي (٥) ايترو ته تسليم ڪبو، پر

---

(١) ڏسو: رسالو 'مهراڻ' اپريل ١٩٤٦ع

(٢) جامع اللغات.

(٣) غياث اللغات.

(٤) ڏهه ٺاٺ هي آهن: بلاول، ڪلياڻ، کماچ، پوربي، ماروا آسا وري، ڪافي، ٽوڙي، ڀيرو ۽ ڀيروي.

(٥) غلام محمد گرامي: **سوڪڙي** سنڌي شعبو سنڌ يونيورسٽي حيدرآباد (١٩٦٤-٦٣ع) ص ١٠٣.

ڇڏهن کو چوي ته ’جنهن صنف کي لاڙ ۾ وائي چئجي ٿو، تنهنکي اتر ۾ ڪافي ٿو چئجي، وائي ۽ ڪافي هڪ ئي قسم جا ٻه نالا آهن‘ (١) اهو واضح ڪرڻ لاءِ هي بحث اڳ ڪري رهيو آهيان. ڪافيءَ بابت جيڪي روايتون ميسر ٿيون آهن، تن تي اعتبار ڪجي يا نه؟ اهو ٻه هڪ گمان (يا الومان) آهي ته، اسلام جي اچڻ کانپوءِ سنڌ (توڙي پنجاب) ۾ روحاني تڪين تي ڪافيون ڳايون ويون آهن. مير محمد فاضل بکريءَ بابت روايت آهي ته، هو ڪافي گو شاعر هو. سندس تعلق ارغونن واري دور سان آهي. ذخيرةالخواتين ۾ سندس ذڪر آهي. جنهن زماني کالوني ڪافيءَ جهڙي (انوکي) صنف سنڌيءَ ۾ لظر آئي آهي، اهو جاڙو ونبو ته اهو زمالو سومرن (١٢٩٠-١٣٦١ع) جو آهي. جنهن ۾ ٻيتن جي روايتن کالسواءِ، هڪ ٻي به ادبي روايت ميسر ٿي آهي (٢) اها روايت اسماعيلي مبلغن خاص طور پير صدرالدين (١٢٩٠-١٤٠٩ع) بابت آهي. هو صاحب سومرن جي دور ۾ سنڌ ۾ آيو ۽ شعر کي دعوتِ اسلام جو ذريعو بنايائين. سندس ڪلام کي ’گنان‘ سڏجي ٿو. اهو نالو هيئت جي لحاظ کان له، پر موضوع ۽ مواد جي لحاظ کان پيل آهي. ڪنهن حد تائين اهڙا گنان، ڪافيءَ جي هيئت (Form) ۾ آهن. مثال طور پير صدرالدين جو هي گنان ـ ع

شاه ميچيئڙو تن جي صبحڙي جاڳن،

(١) اٺي الله لء گهرين بندا، تون ستين ساري رات
لـــ، کا جهوري جـيـو جي، لکو سمر سات،
شاه ميچيئڙو تن...

(٢) کوٺــا مـنـديپ مــاڙيـون، گهر گهوڙا پندار،
کين (٣) لء ليا ياڻ سين، جيو چلن تي وار.
شاه ميچيئڙو تن...

(٣) پـڙهـي پـيـر صـدرالدين آئين ستو مومن وير.
الـک چـئـو تـن کـي جـن ميچيو شاه پير.
شــاه مـچـيـئـڙو تـن جـي صبحڙي جـاڳـن.

---

(١) ميمڻ عبدالمجيد سنڌي: ماڻڪ موتي لال ص ١٥.

(٢) پروفيسر غلام علي الانا: ’سومرن جي دؤر جي سنڌي شاعري‘ سماهي ’مهراڻ‘ جلد ٩، نمبر ١-٢ (١٩٦٠ع)

(٣) ڪنهن.

ھھڙن گنانن (١) جي ھيئت تي ويچار ڪرڻ گھرجي.
واين جا لمولا اسالڪي ڪلھوڙن جي دؤر ۾ ميسر ٿيا آھن ۽ مٿيون 'ڪلام' ان وقت کان ڇھہ سؤ سال اڳ جو آھي. اھو عرصو ھڪ خال وانگر آھي. اسالجي ادبي تاريخ سومرن جي دؤر ۾ رڳا دودي چنيسر جا بيت محفوظ ڪري سگھي آھي، تنھن کالپوء سمن ۽ ارغولن جي دؤر ۾ بہ رڳو بيت ئي ميسر ٿيا آھن، وائي ۽ ڪافيء جو ڪوبہ لمونو موجود ڪونھي. پير صدرالدين جو ڪلام ڪھڙي صنف آھي، اسماعيليہ فرقي وارا سندس ڪلام کي گنان چوندا آھن. ٿل ۽ بندن کي ڏسي ڪافي بہ چئجي تہ غلط نہ ٿيندو.

ڪلھوڙن جو ئي دؤر آھي، جنھن ۾ وائي جو لمونو موجود ٿيو آھي. تنھن وچ ۾ ھڪ روايت آھي، جا پير حسامالدين راشدي پنھنجي مضمون (شاھ ڀٽائي کافيء جو موجد نہ آھي) ۾ ڏني آھي. (ڏسو مھراڻ جون موجون) ھن روايت جو تعلق ھمايون جي سنڌ ۾ اچڻ سان آھي. 'شيخ لاڏجيو (٠٠٣-١٠٠٧ ھ) چند انھن عالمن ۽ درويشن مان ھو، جيڪي پاڻ سان لڏي برھانپور ھليا ويا، شيخ موصوف سنڌي ڪافيون ڳائيندو ھو' (٢) برھانپور ۾ بہ سندس رس ڀرئي آواز تي مشتاق اچي مڙلدا ھئا. راشدي صاحب گمان ڪيو آھي تہ جيڪڏھن شيخ لاڏجيو پنھنجون ڪافيون نہ ٺاھيندو ھوندو، تہ بہ ڪن اڳاٽن يا ھمعصر شاعرن جون ڪافيون ڳايون ھونداٺين.. مٿين روايت کي جيڪڏھن صحيح ڄاتو وڃي تہ، پوء اسالڪي اوائلي مليل ھن روايت جي سيني پھلوئن کي بنا اعتراض جي مڃڻو پوندو. بھرحال شيخ لاڏجيو، شاھ ڀٽائي جي ڄمڻ کان

---

(١) ڏسو مسٽر غلام علي الانا جو مضمون 'سومرن جي دؤر جي شاعري' (ٽماھي مھراڻ جلد ٩، نمبر ١-٢) ڊاڪٽر لبي بخش خان بلوچ پنھنجي ڪتاب 'سنڌي ٻوليء جي مختصر تاريخ' ۾ ھنن گنانن جي زبان بابت چوي ٿو تہ الھن گنانن تي سنڌي کوجن جي پنھنجي زبان جو رنگ چڙھي چڪو آھي. (ص ١١٣)
جيستائين اسماعيلي مبلغن جي ڪلام جو تعلق آھي، تيستائين پير صدرالدين جي ڪلام کي سنڌي ڪلام چئي سگھجي ٿو، باقي پير لور وغيره بابت صاف چئي سگھجي ٿو تہ ھنن جو ڪلام سنڌي نہ آھي. ڪي سنڌي لفظ جي اچي ويا تہ اھا جدا ڳالھہ آھي. (ع-ج)
(٢) سيد محمد مطيع الله راشد: برھانپور کے سندھي اولياء: ص ٢٤٠

سؤ سال اڳ گذاري ويو. مشڪل آهي جو شيخ لاڏجي سان منسوب ڪيل ڪافين جو ذخيرو ته خير، پر لمونو به محفوظ نه رهيو آهي. انهيءَ ڪري اسين رڳو قياس آرائين تي قادر آهيون. راشدي صاحب مٿين تحقيق جي خلاف پنهنجي اردو ڪتاب ’سنڌي ادب‘ (١) ۾ لکيو آهي ته شاهه وائي ۽ ڪافيءَ جو موجد آهي.

وائي توڙي ڪافيءَ جي ارتقا لاءِ چند چاڻ ڪرڻ جي سلسلي ۾، اسانجو ذهن جنهن زماني ۾ وڃي ٿو، سو ڪلهوڙن جو دؤر آهي، اهوئي اوائلي دؤر آهي، جنهنڪي مطالع ڪرڻ گهرجي.

عام طرح اسين چوندا آهيون ته شاهه پٺائي کان اڳ وائي موجود نه هئي، پر خود شاهه جي وڏي همعصر شاهه عنايت رضوي لصر پوريءَ جي رسالي ۾ وايون موجود آهن، جن مان ڪن جو مضمون مولودن جهڙو آهي. رضوي بزرگ، پٺائي کان عمر ۾ گهٽو وڏو هو، سندس وائي (يا مولود) جي هيئت لاءِ هي مثال ونون ٿا. ع

جـو سر سرهـو سوجهرو، هنجهه اتيئي هون،
ذاتــي ذڪر جبار جـو، چت چيتاريو چون،
چلهي چـلـڙ چڪ ۾، پنهنجا پک نه ڏون،
وجيو هـدايت هـوءِ ۾، راتـو ڏينهان رون.

چند جي علم موجب وائيءَ جي جيڪا هيئت آهي، تنهن موجب هنڪي ’دوهاـوائي‘ چئجي ٿو، يعني جنهن ۾ سٽن جي سٽاءَ بلڪل دوهي جهڙي هجي. هنڪي وائي چئي سگهجي ٿو، ۽ شاهه عنايت رضوي پهريون شاعر آهي جنهن جون وايون سيسر ٿيون آهن. متي پير صدرالدين تائين اهڙو ڪوبه شاعر ڪولهي، جنهنجي وائي تذڪرن ۾ يا يادگيرين ۾ محفوظ رهي هجي. شاهه ڪريم (٩٤٤-١٠٣٢ هه) جا به رڳو بيت آهن. شاهه ڪريم، شيخ لاڏجي جو همعصر آهي، هتي به اسين رڳو گمان ڪيڻ تي قادر آهيون ته، راڳ ۽ سماع جو عاشق هوندي شاهه ڪريم ضرور ڪي ڪافيون چيون هونديون. اهڙي طرح ارغون-ترخان دؤر ۾ ڪنهن به شاعر جي لالي ڪابه وائي يا ڪافي منسوب ڪانهي.

موجوده وقت ۾ وائي ۽ ڪافي جي باهمي فرق بابت ڪابه علمي تحقيق ٿيل نه آهي. اسين شاهه جي واين ڪي ڪافيون چوڻ تي هريل

---

(١) سنڌي ادب : ص ١١٠، پير حسام الدين راشدي.

آهيون، پر تحقيق ڪري ڏسبو ته انهن ڪي ڪافيون چئي نه سگهبو (١) چند جي علم موجب جيئن دوها وغيره ٺهيل آهن، تيئن واين جو بنياد به چند تي آهي. (٢) واين جو فرق فقط ٽلهه مان پروڙي سگهجي ٿو. مثال طور هيءَ دوها-وائي آهي-ع

ڪيئن ڪريان ڪاڏي وڃان، مولڪي موڙو مـَجهـُ نه ڏي،
اچـيـو آتـــڻ واريـون طـعـنـا ڏيـنـم تـــي، (٣)

هن وائيءَ جي ٽلهه ۾، قافيو سٽ جي پڇاڙيءَ ۾ اچي ٿو، ۽ سورٺا-وائيءَ ۾ قافيو ٽلهه جي وچ يعني ٻهرئين پد ۾ ايندو. مثال-ع

مون ۾ تون موجود، آءُ آڳاهين آهيان.
اکيون اکـڙيـن کـــي، سڪيو ڪن سجود.

دوها توڙي سورٺا وائي ۾ ٽلهه ڪاٻوءِ سيني سٽن جي ٻيهڪ ساڳي آهي، يعني قافيو سٽ جي پڇاڙيءَ ۾ ايندو، ٽلهه جنهنڪي ورائي به چئجي ٿو، تنهن ۾ جيڪو فرق آهي، انجي سمجهاڻي هيٺ شڪل ۾ ڏجي ٿي.

---

(١) شاه جي رسالي ۾ هڪ اڌ اهڙيون به وايون آهن جن کي 'ڏيڍي وائي' چئجي ته صحيح ٿيندو. جهڙوڪ:

آءُ پـارو‌چـل اچ- پنهل ڄـام پـرچ،
موٽ وڇوڙو ٿو ماري.
قولن ڪوڙي آهيان، صاحب وٽي سچ،
پيس جنهنجي پناري.
آءُ ته پرچون پاڻ ۾، ڳالهيون ڪريون ڳچ.

(٢) تفصيل لاءِ ڏسو: پروفيسر جهمٽ مل ڀاوناڻيءَ جو ڪتاب 'چند سگند' ص ص ٢٩- ٣٠- ٣١ -٣٢ ۽ ٣٣.

(٣) گرامي صاحب لکي ٿو: 'وائيءَ جو ٽلهه به اڌ ٿئي ٿو- ٻهرڏيئن اڌ ۾ قافيو ۽ پيو اڌ بنا قافيي ٿئي ٿو.' سوڪڙي (٦٣-١٩٦٤ع سنڌي شعبي، سنڌ يونيورسٽيءَ جي مخزن) ص ١٠٣. سندس اهو بيان 'ڪيئن ڪريان ڪاڏي وڃان، مولڪي موڙو مجهه نه ڏي' وائيءَ موجب درست نه آهي. هن وائيءَ جي ٽلهه ۾ قافيو پوئين اڌ ۾ آهي ۽ نه اڳئين ۾، جيئن گرامي صاحب جو خيال آهي.

دوها - وائي

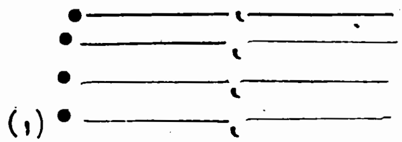

سورٺا-وائي

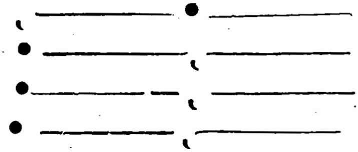

شاه صاحب جي مشهور وائي 'پيرين پولديسان، چونديسان، رهي وڃ رات پنهور ۾' به سورٺا آهي، رڳو هڪ اندرولي قافيو وڌيڪ سمايل اٿس.

هتي هي بيان ڪرڻ بيجا نه ٿيندو ته انهيءَ هوندي به 'رهنماءِ شاعري' جو فاضل مصنف، هن صنف بابت بحث ڪري پڇاڙيءَ ۾ لکي ٿو: 'انهيءَ ڪالسواءِ پيون به ڪيتريون وايون آهن، جي بي قاعدي آهن.' (٢)

هن صاحب 'قاعدو' فقط علم عروض کي سمجهيو آهي، ۽ ميرزا قليچ بيگ والگر قديم شعر کي 'جهنگلي' قسم جو شعر ڄاڻي ٿو، پر اهو خيال نه ڪيو اٿس ته، بيت ۽ وايون 'چندوديا' جي ساهميءَ ۾ توريل آهن، جنهن ڳالهه جو تعلق وري ماترائن سان آهي، ۽ انهيءَ نسبت سان راڳ ۽ ڇند جو چولي دامن جو ساٿ آهي. (٣)

اسالوت وائي ۽ ڪافيءَ تي جيڪا به تحقيق ڪئي ويئي آهي، سا فني لحاظ کان اڻپوري آهي، وائي ۽ ڪافيءَ جي تاريخ ۽ ارتقا ته درڪنار، ڪلهوڙن جي دؤر ۾ ڪا به ڪافي موجود نه آهي، جيڪي به شاعر هن دؤر ۾ آهن، انهن سڀ وايون چيون آهن. سندن ڪلام ۾ ڪافي نه آهي. انهيءَ ڪالپوءِ ٽالپرن جي دؤر ۾ ڪافين جو دؤر آيو، پهريون شاعر 'سچل سرمست' هو، جنهن وائي سان گڏ ڪافيءَ کي به

(١) • لشالي قافيي جي جڳهه ڏيکاري ٿي.
(٢) شيخ محمد ابراهيم خليل- 'رهنماءِ شاعري' ٻاڳو ڇپون، ص ١٣٨
(٣) ڏسو 'ڇند سگند'- ص ص ٢٩- ٣٠ ۽ ٣١

ڳايو، هيئت جي لحاظ کان اسين 'ڪافي' ڪهڙي جنس کي ٿا چئون؟ انهيءَ سوال جو جواب هيٺ ڏجي ٿو.

ڪافيءَ جو ٿلهه غزل جي مطلع وانگر ٻه ٽُڪي ٿو. ڪافيءَ جي خصوصيت هي آهي جو هن جي مصراعن يا بندن ۾ هڪ کان وڌيڪ سٽون ٿين ٿيون، سنڌيءَ ۾ مثلث ۽ مربع ڪافين جو گهڻو انداز موجود آهي. پر ٻئي طرف ڏسو ته وائي جو هر بند فقط هڪ سٽ جو ٿيندو آهي.

هيٺ مختلف هيئتن (Forms) جي ڪافين جا مثال ڏجن ٿا:

(١) يڪي

سي صورت جو سلطان – همه حيران لڳي.
ديو ملائڪ حوران پريان، هر هڪ ٿيو حيران، پڙهڻ سبحان لڳي. –
خير محمد چوي خبر انهيءَ جي بيحد ڪريان بيان، جنهنجي جند جان لڳي.

يڪي ڪافيءَ ۾ رڳو وزن ۽ ترنم جو فرق آهي، لہ تہ وائي جهڙي آهي.

(٢) ڏيڍي – هڪ ٽڪي.

عشق جو ڏس اسرار – سڀ صورت ۾ يار سمايو.
(١) يار يڪانو ڪاڻ ظهوري، سوين ڪري سينگار –
پاڻ پرين ڪثرت ۾ آيو.
(٢) ڏَسُ پرين جو پاڻ ڏيائين، عاشق ڪر اعتبار –
هر جا يـــار تماشو لايو.
(٣) بيدل چئي لہ هتون تون هرگز، وحدت جو واپار –
سالڪ هي ٿي ڪم سجايو.

'ڏيڍي ۽ ٻه-ٽُڪي' ڪافيءَ ۾ وري هر بند ۾ سٽن جو ٿيندو آهي، 'هڪ ٽڪي' ۾ هڪ سٽ جو بند آهي. (اڏڪ وراڻي، جهڙوڪ 'پاڻ پرين ڪثرت ۾ آيو'، هڪ-ٽُڪي توڙي ٻه-ٽُڪي ڪافيءَ ۾ ساڳي هوندي آهي) بيدل وايون ٻه چيون آهن-مثال-ع
لاهوتي سي لال، پاڻون جن پاسو ڪيو.
(سورٺا وائي)

سچل سرمست جي ڪافين ۾ مختلف هيئتن (Forms) جون ڪافيون آهن، ڪانئس پوءِ جن شاعرن کي ڪافيءَ جي ڪري مشهوري ٿي، تن

جي فهرست تمام ڏکهي آهي. هنن نه رکيو ٻه-ٽڪيون ڪافيون چيون، پر ٽه-ٽيپيون (١) ۽ چؤتاريون (٢) ڪافيون ٻه چيون اٿن.

آميد علي شاه انهن چند شاعرن مان آهي، جن جو لالو ڪافيءَ سبب زنده جاويد آهي، وري حيرت جي ڳالهه اها آهي ته، اسانجا محقق ان جي ڪافين کي ناموزون ڪافيون ٿا سڏين، 'سرهاڻ' ڪتاب جا فاضل مؤلف، هڪ ناموزون ڪافيءَ جو مثال ڄاڻائڻ لاءِ اميد علي شاه جي هيءَ ڪافي ڏين ٿا-ع

اَءُ عجيب اسانڊي-سانگ ٻئي سانگي (٣)

شايد هي ڊاڪٽر خليل جي بيان ڪيل ان وصف جو اثر آهي، جا هو ڪافيءَ بابت رهنماءِ شاعريءَ ۾ آڻي ٿو، چوي ٿو 'ڪافي ٻه ناموزون شعر جو قسم آهي' (٤) هن مان انهن محققن جو مقصد اهو آهي ته ڪافين ۾ بحر ۽ وزن جي تڪليف ورتل نه آهي. پر اهو ته ڪين ميڄيو پوندو ته ڪافيءَ کي پنهنجو خاص وزن آهي، ان ۾ سنگيت جي ماترائن جو لحاظ رکيو آهي. جيڪڏهن موسيقيءَ کي ڪير بيقاعدي ۽ ناموزون چوي ته پوءِ ان محقق تي ميار نه ڪبي، اهو ٺي بيتن، واين ۽ ڪافين کي ناموزون چوندو. اسانجي مٿئين قسم جي بيان جو مقصد اهو آهي ته ڪافيءَ کي هڪ قسم جي ٽيڪي ۾ موزون ڄاتو ويو آهي.

ٽالپرن جي دؤر ۾ پهريون شاعر سچل سرمست آهي جنهن (واين سان گڏ) مختلف هيئتن جون ڪافيون چيون آهن. ڪافين جي ڪري جيڪي شاعر سنڌ ۾ وڃي ويا تن ۾ سچل، بيدل، خير محمد، اميد علي شاه، مهدي شاه، مصري شاه، زمان شاه، عباس علي شاه، حمل فقير، قطب شاه، پير حسن بخش، محمود ڪٽياڻ ۽ رڪيل شاه وغيره جا نالا اچن ٿا. هتي اسان جو مقصد ڪافيءَ جي موضوع ۽ مواد يا مختلف شاعرن جي اسلوب وغيره کي بيان ڪرڻ سان نه آهي، هيئت (Form) کي بنيادي طرح

---

(١) 'ٽه-ٽيپي' ڪافيءَ جي هر بند ۾ ٽي قافيا هولدا آهن ۽ اهي ٽل جي قافين واري ٻيهڪ ۾ هوندا آهن.

(٢) چؤتاري ڪافيءَ جي هر بند ۾ چار قافيا هوندا آهن ۽ اهي ٽل جي قافين واري ٻيهڪ ۾ هوندا آهن.

(٣) موسوي ۽ عباسي: 'سرهاڻ' ص ١٨٨.

(٤) خليل ٽ: 'رهنماءِ شاعري' ج ٣، ص ١٣٨.

لظر ۾ رکي مٿيون چند ڳالهيون چيون ويون آهن ۽ اهو واضح ڪيو ويو آهي تہ وائي ۽ ڪافيءَ ۾ ڪهڙو فرق آهي؟ ٽالپور دؤر ڪان وڏيڪ ڪافين جا دلداده شاعر برطانوي دؤر ۾ پيدا ٿيا آهن، عوام ۾ ڪافي غزل ڪان وڏيڪ مقبول ٿي آهي، سنڌ ۾ سرائڪي ڪافين کي بہ پسند ڪيو وڃي ٿو ۽ ملتاني ڪافين کي بہ سنڌ ۾ مقبوليت رهي آهي.

ڀٽائي صاحب رحہ (وائي)

لنبہ لہ ڪر تون لمائي۔
جاڳو جاڳو جيڏيون وڃي ويل وهائي.
دنڪي وچ درياءُ ۾، پيڙي آهي پرائي۔
سمرکڻ تون ستت ساري، اڳيئون ان لہ پائي۔
اديون عبداللطيف چئي، سيد ٿيندم سائي.

صديق فقير سومرو (وائي)

هوت لہ نينم ساڻ، آءٌ ساري آهيان جيڏيون۔
سجو گهرن لہ سپرين، ويل چون لہ آڻ۔
پرچي اچن ڪينڪي، رنهي ڪن نہ رهاڻ۔
صادق سڏيندي سڏ نہ ڏين، ڪا جا پاڻئون ڪاڻ.

محمد محسن بيڪس (وائي)

ڪڏهين راضي ٿيندين راڻا، ڪڏهن موٽي ملندين راڻا.
ڪاڪ ڪوماڻي ويل وهاڻي، پينگ ٿيا سڀ ياڻا
جنهن ڏينهن ڪان تون جالي جدا ٿئين سختيون سور سماڻا
بيڪس لوڪر چا هي تنهنجو، تو در ولي وڪاڻا.

حمل فقير (وائي)

منهنجو ڪچاڙو، الا پينر هن پنيور ۾.
سرتيون سهنديس ڪينڪي، ساٿين جو هي ساڙو۔
سڀ رڱينديس رت سين، ڪيچان اوري هاڙهو۔
روئي ڪنديس رت سين، ڪارو ڏولکر ڳاڙهو۔
حمل هوتن سان هجي، پورهيت جو شل پاڙو.

سرشار عقيلي (ڪافي)

جنهن جي ساهہ ۾ تو سائيهہ وسي.
سا ملير بنار کي ڪين پسي.

(۱) ستون سال ٿين، سانگين کي ٿي سڪاڻ،
وس هوند هجيم تڪ ڪين تڪاڻ،
اُڇيو پيئي لڇان، اڄ کي ٿي لڪان،
وڙي واٽ ونان، ڏس هر ڪو ڏسي.
(۲) تو هو مڪر ڪيو پتو ڪين پيم،
پرديسي ڏسي توکي پاڻي ڏنم،
مون تي اجر ڪئيو پر ڏوهه ڪيم،
مون جان ڦٽڪ ۾ شال نه ڪائي ڦسي.
(۳) ويني سائيهه سڪ سرشار پنان
منهنجو لاهه. جيئڻ سائيهه بنان
جو وسيلو ولهين تنهنجو ناءُ ڳنان
جتي ڪو نه رسي محمد جام رسي.

معمور يوسفاڻي (ڪافي)

لينهن سڄڻ جي ڪيو نهال، وسري ويا ويچار سمورا.
(۱) پٽ نه حبيبن جي مان ويندس،
دوستن ري هڪ دم نه جئيندس،
جيڏيون مون لئه ٿيا جنجال، پرين ري پيا پار سمورا.
(۲) هجر حبيبن جو تو ماري،
ڳاراڻي ۾ ڳاريو ڳاري،
ساعت سڄڻن ري ٿي سال، دم ڪيئن گذرن ڏار سمورا.
(۳) بره جا مونتي پال ٿيا،
وسري مال منال ويا،
وئي خوشي ٿي خواب خيال، سور ٿيا سينگار سمورا.
(۴) عشق لڳي معمور ويو سؤڪو،
هاڻ نباهڻ تي پيو اؤکو،
ڪهڙي ڪريان قيل مقال، برسر آهن بار سمورا.

ٻبلو گرافي

۱. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ – سنڌي ٻوليءَ جي مختصر تاريخ
۲. جهمٽ مل ڀاوناڻي – سنڌي شعر ڇند سڳند
سنڌي شعر عطر عروض

٣- عبدالحسين موسوي ۽ عباسي - مُهراڻ
٤- ڊاڪٽر شيخ محمد ابراهيم خليل - رهنماءِ شاعري ڀاڱو (٣)
٥- ميمڻ عبدالمجيد سنڌي - ماڻڪ موتي لال
٦- لطف الله بدوي - تذڪره لطفي (ج-١)
٧- پير حسام الدين راشدي - سنڌي ادب (اردو)
٨- سيد محمد مطيع الله راشد - برهان پور جا سنڌي اوليا (اردو)
٩- حسام الدين راشدي - مهراڻ جون موجون
١٠- پرمانند ميورام - سنڌي - انگلش ڊڪشنري
١١- ڊاڪٽر هرومل سدارنگاڻي - رسالو مهراڻ (اپريل ١٩٤٦ع)
١٢- غلام علي الانا - رسالو مهراڻ (ج ٩، نمبر ١-٢)
١٣- غلام محمد گرامي - سوڪڙي (سنڌي شعبي جي مخزن ٦٣-١٩٦٤ع)

سنڌين جي آزاديءَ جي هلچل ۾ ڀهرو ورتو

ورهاڱي کان اڳ جن به سنڌي هندن ۽ مسلمانن آزاديءَ جي هلچل ۾ انگريزن خلاف سياست ۾ ڀهرو ورتو، تن بابت تفصيل گهرجن. ڪيترا قومي ڪم ڪندڙ جيڪي فوت ٿي ويا آهن، جنڪي به انهن بابت ڪجهه ڄاڻ هجي، تن جا فوٽو، تفصيل ۽ ان ڪانسواءِ خلافت جي زماني ۾ جن سرگرم ڀهرو ورتو، هاري هلچل ۽ مزدورن جي تحريڪ ۾ به جن جيل ڪاٽيا ۽ ضبطيون، تلاشيون وغيره ٿيون. تن سڀني جا حالات 'سنڌي آزادي جي هلچل' واري ڪتاب ۾ درج ڪيا ويندا. مان سڀني سنڌي مسلم ڀائرن کي وينتي ٿو ڪريان ته، جن وٽ ڪي به تفصيل هجن، سي جلد به جلد هيٺين ائڊريس تي ڏياري موڪلين.

—ڊاڪٽر چمنانند راشٽروادي
سدي عنبر بازار، حيدرآباد دکن-١٢، ڀارت

EASURING FASHIONS BY THE
ARD STICK

hlons are
ficult to
agine without
ractively
signed
orics like those
anufactured by

Fateh

ATEH TEXTILE MILLS LIMITED. HYDERABAD.

اي وطن (شعر)

شانتا (ڪهاڻي)

آڳاٽو ادب

قادر بخش 'بشير'

گوبند - مالهي

پرک (تبصرو)

تبصرو

تيرٿداس هوتچند

پڙهندڙن جا خط

ادبي خط

پڙهندڙن وٽان

قادر بخش 'بشير'

اي وطن

(۱)

تنهنجي خاطر جيڪڏهن جهلجي پوان
قيد جي ڪوٺي ۾ قابو ٿي پوان
جنگ جي ميدان ۾ زخمي ٿيان
ٿي بهادر ڪين تو تنهنڪان ڊڄان
ڪيدي ۽ ڊرپوڪ نا هيان اي وطن
تو مٿان قربان مان هان اي وطن

(۲)

ايلگون تنهنجي مٿان آ آسمان
تنهنجي ڌرتي تي اسانجو آستان
ساري دنيا تنهنجو ڳائي داستان
تو تي مولا آهي هردم مهربان
تنهنجي ٿي تعريف ڳايان اي وطن
تو مٿان قربان مان هان اي وطن

(۳)

تنهنجو جهونو آ دنيا ۾ داستان
آنجو شاهد آ مٿان هي آسمان
جهل ۾ جڏهين هئو سارو جهان
علم ۾ تڏهين به هو تنهنجو نشان
گيت تنهنجا چا ٻڌايان اي وطن
تو مٿان قربان مان هان اي وطن

(۴)

ڪم اچي منهنجو ڪٿي جي مال ذن
يا اچي ڪم ۾ ڪٿي منهنجو بدن
تنهنجي خاطر پل اچي رانج و محن
نوجوان توڙي هجان مان پيرسن
پر سپاهي تنهنجو آهيان اي وطن
تو مٿان قربان مان هان اي وطن

(۵)

ڪين بخمل سان ڍڪيندس مان بدن
ناحقي ناپاڪ ڪريان جان تن
مون ته ورتو آهه کاڌي جو ڪفن
خاڪ سنڌي ۾ جڏهن ٿيندس دفن
جسم ڪـي تـو ۾ ملايـان اي وطن
تو مٿان قربان مان هان اي وطن

— ماهوار سنڌو مخزن، مارچ - اپريل ۱۹۴۵ع تان ورتل

(آکاڻو ادب)

گوبند - مالهي

شانتا

ٻورن جڏهن شانتا جي ماڙيءَ تان بي عزتو ڪري ٻاهر ڪڍيو ويو تڏهن شهر جي هر ڪنهن آدميءَ عجب وچان ڏندين آڱريون ٿي ڏنيون. شهر وارن کي خواب خيال به نه هو ته ڪو شانتا ٻورن سان به اهڙو ئي ورتاءُ ڪندي جيڪو ٻين آدمين سان ڪرڻ تي هريل هئي. ٻورن شانتا جو منظور نظر هو. هو ٻئي شام جو هر روز به گهوڙي گاڏيءَ ۾ سير ڪرڻ نڪرندا هئا. هو مشڪي هڪ ٻئي ڏانهن ڏسندا هئا، پيار ڀريون رهاڻيون ڪندا هئا ۽ جوانيءَ ديوانيءَ جو لطف لٽيندا هئا. شانتا جو ٻورن سان بيحد پيار هو، سنبند هو. ليڪن اهو ساڳيو ٻورن هڪ ڏينهن نوڪرن جي هٿان ڌڪا ڏياري ٻاهر ڪڍايو ويو.

٨ (اٺ) سال اڳ شانتا ١٧-١٨ سالن جي نوجوان دوشيزه هئي. سندرتا ۾ سندس ثاني حسينه خير ڪا هئي. موهن سان سندس رستو لڳندي هوندي کان وٺي هو. ٻئي گڏ راند ڪندا هئا، گڏ کائيندا هئا ۽ گڏ پڙهندا هئا. موهن کانئس صرف ٻه سال وڏو هو. مئٽرڪ پاس ڪرڻ کانپوءِ موهن ڪراچي ڪاليج پڙهڻ لاءِ روانو ٿيو ۽ مائٽن شانتا کي گهر جي چوديواري اندر ويهڻ لاءِ مجبور ڪيو. جڏهن ڪڏهن موهن وڪيشن ۾ ڳوٺ ايندو هو. شانتا سان اوس ملندو هو. هو کيس وڏي شهر بابت ڳالهيون ٻڌائيندو هو ۽ هوءَ شوق سان ٻڌندي هئي. موهن ڪاليج، سئنيمائن ۽ هوٽلن جون باتيون ٻڌائيندو هوس ته شانتا اچرج ۾ پئجي ويندي هئي. ”شانو“، موهن اڪثر ڪري چوندو هو ”مونکي بي-اي پاس ڪرڻ ڏي، پوءِ مان توسان شادي ڪندس ۽ ٻئي عمر ڀر لاءِ هڪ ٻئي جا ٿي ويندا سين.“ شانتا جي ڳلن تي حياءَ وچان سرخي ڊوڙي ايندي هئي. هوءَ ڪنڌ جهڪائي آڏيءَ اک سان پنهنجي ساجن ڏانهن ڏسندي هئي. ان وقت سندس هردو خوشي وچان اڇلون ڏيندو هو.

هڪ ڏينهن ڪنهن اچي شانتا کي موهن جي مڱڻي جو ٻڌايو. شانتا جي هٿن مان ڄڻ ڪجهه ڪري پيو. هن جي نازڪ هردي کي گهري چوٽ لڳي. هوءَ ڊوڙندي ماءُ وٽ آئي ۽ اچي ٿڪي هيانءَ روئڻ لڳي. گهڻي مٿاڪٽ بعد مائس بات جي تهه تاءِ پهچي وئي. هن شانتا

جي ابيءَ سان ذڪر ڇوريو. هو ويچارو خاندان کي ڪلنڪ کان بچائڻ لاءِ گهري سوچ ويچار ۾ پنجي ويو.

ڪجهه وقت کان پوءِ شاهوڪار گهر جو ڇوڪرو شاهوڪار گهر مان ئي پرڻايو ويو ۽ مصيبتن جي ماريءَ شانتا لاءِ ڏوجهرن جا ڏينهن شروع ٿيا. پرين مهنن کان پوءِ شانتا کي مٿل ڪڪي ڇائي. مائٽن خاندان جي 'لڄ' رکڻ لاءِ کيس گهر کان ٻاهر ڪيدي ڇڏيو. شانتا ٻاپ جي پيدايش کي گود ۾ کڻي سڙڪن جي ڌوڙ ڇائيندي ڦرڻ لڳي!

(٢)

سنت شانتا هڪ پوڙهيءَ مائيءَ جي ور چڙهي ويئي جنهن کيس هن ماڙيءَ تي آندو. ان ڏينهن کان وٺي شانتا ان ريت رهڻ لڳي. ادر پورنا ڪرڻ جو کهڙو نه آسان طريقو هوا! شانتا موهن جي هٿان ٿيل پنهنجي بي حرمتيءَ جو بدلو چڪائڻ جو چڱو وسيلو ڳولي ڪيديو. هر ڪنهن لوجوان کي، جيڪو سندس جمال ۽ جوڀن جو رس چکڻ لاءِ سندس ماڙيءَ تي ايندو هو، لاز ۽ ادائن سان پنهنجي پيچ ۾ اهڙو ته ڦتو جڪڙي ڇڏيندي هئي جو هو شانتا کان سواءِ جهان ۾ ٻيو ڪجهه نه ڏسندو هو. ڪجهه سمي کانپوءِ هنکي هر طرح ڦري ڦنجو ڪري ماڙيءَ تان لوڊائي ڪيلدي هئي.

پورن کي ماڙيءَ تان هيٺ لهرائڻ کان پوءِ شانتا پنهنجي سمهڻ جي ڪمري ۾ آئي. هن وهائي هيٺان هڪ تصوير ڪيدي. تصوير جي پٺين ٻاسي ١٧ جو انگ لکيائين. هنڪان اڳ شانتا سورهن لوجوانن جي زندگي وبال ڪئي هئي. پوءِ هوءَ تصوير ڏانهن ڏسڻ لڳي. اها تصوير موهن جي هئي. يڪا يڪ شانتا جي اکين ۾ انتقام جي آگ پڙڪا ڏيڻ لڳي. سندس چپ ڏڪڻ لڳا. هن ڏند ڪرٽيندي چيو "ڪاش، انتقام جي آگ وسامي سگهي!"

لوٽ – هيءُ خيالي افسانو ناهي پر هڪ حقيقت آهي. شال هيءَ حسرتناڪ حقيقت سماج کي سجاڳ ڪري! (مالي)

— ماهوار سنڌو مخزن مارچ – اپريل ١٩٤٥ع

(هن شعر ۽ ڪهاڻيءَ اتارڻ لاءِ ادارو وشنو هيرانندائي جوشڪرگذار آهي.)

اعليٰ قيام بهترين طعام

تاج هوٽل

حيدرآباد

تاج هوٽل ۾ رهي، اوهين سڪون محسوس ڪندا

تاج هوٽل — جو فرنيچر آرام ده آهي
تاج هوٽل — جو ماحول وڻندڙ آهي

تاج هوٽل اسٽيشن جي ڀرسان آهي، اوهين ڪيڏيءَ مهل به اچي سگهو ٿا.
فون نمبر ٣٦٩١

عورت ۽ پيار هڪ اهڙي عورت جي ڪهاڻي آهي، جيڪا پنهنجي محبوب کي بي چين ڏسي خوش ٿيئي ٿي، پنهنجي محبوب کي بيقرار ڏسي ڪيس سڪون ملي ٿو.
عورت ۽ پيار سنڌيءَ جو پهريون ڪتاب آهي جنهنجون هڪ هزار ڪاپيون فقط پنجويهن ڏينهن ۾ ختم ٿي ويون.

هاڻ اهو شاندار ڪتاب وري پيش ڪجي ٿو

عورت ۽ پيار

(اشاعت هيٺ)

فرانس جي جڳ مشهور ليکڪ پيري لوئي جو شاندار ناولٽ جنهنجو ترجمو سنڌ جي مشهور ڪهاڻيڪار غلام نبي مغل ڪيو آهي.

اداره ادب نو، حيدرآباد سنڌ

تيرٿداس هوتچند

ڪڙڪيپيتا پيا ٺمڪن جي پرک

منگهارام ملڪاڻي

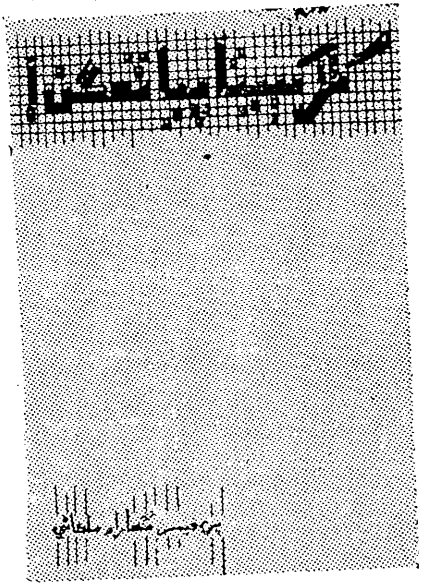

'ڪڙڪيپيتا پيا ٺمڪن' پروفيسر منگهارام ملڪاڻي جي ڇهن ننڍڙن ناٽڪن (ڊرامن) جو مجموعو آهي، جو ۱۹۶۷ع ۾ دهليءَ مان شايع ٿيو آهي. سنڌي ناٽڪي ساهتيه ۾ پروفيسر ملڪاڻي ڪنهن ڪان به اڪل ڪونهي ۽ سنڌي ادب جي وفاداري خاطر، هن صاحب، گذريل اڌ صديءَ ۾ جيڪا جفا ڪشي ۽ جستجو ڪئي آهي سا سنڌي ساهتيه جي پڙهندڙن ڪان ڪڏهين به نه وسرندي. ناٽڪي فن، خاص ڪري ننڍڙا ناٽڪ جوڙڻ ۾ جيڪا مهارت ۽ اوچو درجو ملڪاڻي صاحب کي حاصل آهي، تنهن مان ڪو به سنڌي پراڻو يا نئون ناٽڪ نويس پرميچي نٿو سگهي. ڪيس ڊرامي جو پارکو ۽ استاد سڏڻ ۾ وڌاءُ ڪونه ٿيندو. هو صاحب ناٽڪ نويسيءَ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي. هن مجموعي ۾ ڇهه ناٽڪ شامل آهن جي ڀارت جي ادبي رسالن ۾ شايع ٿيل آهن جنکي يڪجا ڪيو ويو آهي

ـي اسالڪي لوانءُ سمجهڻ گهرجن.

ملڪاڻي صاحب جي ناٽڪن جا موضوع نه رڳو نوان ۽ بيباڪ آهن، پر ان سان گڏ ٻولين جي ٻيهڪ ٻولي، عبارت ۽ ناٽڪي خصوصيتون اهڙي ته نزاڪت ۽ نفسياتي سان ڀوتل آهن جي گلن جي هار وانگر ٻن ڪي واسيو ڇڏين. ننڍڙا ناٽڪ جوڙڻ ڪو سولو ڪم ڪونهي لکو گرو گنجو ننڍو ناٽڪ لکي سگهندو. ناٽڪ هڪ قسم جو نقشو ۽ خاڪو سمجهڻ کپي پر ملڪاڻي صاحب جا هي ناٽڪ نقشا نه ڇٻا، اهي ننڍڙيون ڪهاڻيون آهن جي ننڍڙن ناولن جو مزو ڏين ٿيون. انهيءَ نقشا بنديءَ ڪري انهن ناٽڪن جي جوڙ جڪ نرالي آهي.

ملڪاڻي صاحب جي ڇهن ئي ناٽڪن ۾ مکيه ڪردار عورت آهي ۽ سڀني ۾ عورتن جا مختلف رخ اجاگر ڪيل آهن جي عورت جي اندروني توڙي ٻاهرين تن من جي ترجماني ڪن ٿا. سڀئي عورتون پيار جو پتليون آهن سڀئي عورتون پيار ڪن ٿيون ۽ سڀئي پياريون بڻجن چاهين ٿيون. ٻاڻ لاءِ پنهنجو جيون ساٿي ڳولڻ سندن مراد آهي پر هر عورت جي چال چلت، طبيعت ۽ سمجهه نرالي آهي ۽ سندن ڳولڻ جا طريقا نرالا آهن.

پهرئين ناٽڪ 'ماتاجي ممتا' ۾ ٻه ڇهڇتا (ائڪٽ) آهن. ٻئي ناٽڪ 'پتا جي پاپ ۾' هڪ ڇهڇتو آهي پر انهن ٻنهي ناٽڪن، ٽن ڇهڇتن ڪي يڪو به ناهي سگهجي ٿو. ٽين ناٽڪ 'چڪڻ ۾ قول' ۽ چوٿين ناٽڪ 'سونهن جو لماءُ' ۾ ٽي ٽي ڇهڇتا آهن. پنجون ناٽڪ 'پريم جي سيجا' نئين بناوت موجب جوڙيل آهي جنهن ۾ هڪ ڇهڇتي ۾ ئي پنج پردا يا دور (سين Scenes) آهن. ناٽڪ نمبر ڇهين 'ڪڙ ڪيتا پيا تمڪن' جي جوڙ جڪ تهائين نرالي آهي. منجهس جي ڇهڇتا به آهن ته ڪردار به ٻه اٿس. البت ٻين سڀني ناٽڪن ۾ ڪردار ٻه اٿس 'پريم جي سيجا' ۾ ٻي هڪ خوبي اها ٿي نظر اچي، جو آخرين باب اول ڏنو ويو آهي ۽ ان کانپوءِ ماضي جو دور ظاهر ڪندڙ باب اچن ٿا. اهو سڀ ڏيکاري ٿو ته ملڪاڻي صاحب آزاد خيال آهي ۽ هرو ڀرو ناٽڪي پابندين جو محتاج نه آهي، جا لڄ سنڌي خصلت آهي.

اسان جي گهرو ۽ سماجڪ جوڙ جڪ سڄي پيار تي ٻڌل آهي. انهيءَ پيار ۾ قرباني ۽ روحانيت سمايل آهي. اسان جي نائڪائن (هيروئنن) ۾ قربانيءَ جو مادو موجود آهي جو سنجهن پيار آهي، جو روحاني آهن ته لفساني به آهن. انهيءَ ڪري ئي اسان جون نائڪائون پنهنجو جيون

ساٿيءَ ڳولڻ شروع ڪن ٿيون. پيار ڪهڙي ٻه قسم جو هجي پر هرهڪ قسم ۾ روح سمايل آهي جو زندگيءَ جو مقصد آهي.

عورت جو بدن نازڪ آهي ته من به نازڪ اٿس. تن ۽ من ٻنهي جي ضعيفائي جي ڪري عورت جلدئي هرڪ هاريو وجهي، مرد مضبوطيءَ سبب پاڻکي روڪي سگهي ٿو مگر عورت ورلي. ناٽڪ نمبر ڇهين 'ڪڙڪپيتا پيا ٿمڪن' ۾ اهڙي حالت صاف ٿيندي ٿي. جڏهين منهن اونداهيءَ ۾ ٽڪريءَ جي لاهي ٿي، ڇوڪرو ۽ ڇوڪري ٻئي ليٽيا پيا آهن ۽ لمبن گاهن ۾ لڪل آهن، جتان ڪوبه ٻني بشر ڪين ڏسي نٿو سگهي. اهڙو وجهه هوندي، به ڇوڪرو، پاڻ کي روڪي ٿو ڇڏي، ڇو جو ڪيس ضمير جون ڇهنڊڙيون ٿيون لڳن ته شاديءَ جي رسم کان اڳ ۾ ڪنهن به ڪنواري ڇوڪريءَ سان نفساني فعل ڪرڻ گناه آهي. مگر اهڙو خيال ڇوڪريءَ کي نٿو اچي ۽ چاهي ٿي ته مان لٽجان! ائين ڇو؟ ڇو جو ڇوڪريءَ جو تن من اهڙو آهي قدرت ئي ڪيس ائين بنايو آهي، تنهن ڪري اهڙي ڇوڪريءَ کي ڪريل ۽ بداخلاق نه چئبو. ان ڪمزوريءَ سبب هرهڪ مذهب جي قانون ساري عورتن تي گهڻيئي پابنديون وڌيون آهن. چوٿين نمبر ناٽڪ 'سونهن جي نماءُ' جي نائڪا 'مشيلا، پڙهيل ڳڙهيل سالم دماغ، گهٽوئي پاڻکي پنهنجي 'باس' گدواڻيءَ جي چنبي مان ڇڏائڻ جي ڪوشش ٿي ڪري پر ٻچي نٿي سگهي. مرد جي حيوانيت سان ڪيئن ٿي جيتامڙي ٻچي سگهي. هوڏانهن وري ناٽڪ نمبر ٻهرين 'ماتا جي ممتا' جي نائڪا 'ڪانتا' وري ڌرم جي اوٽ ۾ گجراتي ڇوڪري جي هٿان پنيلجي وڃي ٿي ۽ پاڻ لٽائي ٿي. پر اها ساڳي عورت 'ڪانتا' ناٽڪ نمبر ٻئين 'پتا جي پاپ' ۾، ماءُ جي حيثيت ۾ پنهنجي ٻچي جي جان بچائڻ خاطر، خوانخوار شينهڻ بنجي وڃي ٿي ۽ پنهنجي پيءُ سان به سامهون ٿي ڪيس مارڻ کان نٿي هٽڪي، اهو ڇو؟ ڇو جو قدرت ڪيس بنايو آهي پيار پيدا ڪرڻ لاءِ ۽ هو پنهنجو تن، من، ڌن سيڪجهه پيار لاءِ قربان ڪرڻ لاءِ تيار آهي. اها آهي ماءُ جي ممتا. ناٽڪ نمبر پنجين 'پريم جي سيجا' واري عورت کي شاديءَ کان پنج سال پار نٿو هجي ڇو جو سندس تن من ۽ ڌن پاڻکي ارپڻ نٿو چاهي! ڇاجي ڪري جو سندس مرد ۾ پڙ پيار ڪونهي. پيار سان ئي پيار اپري ٿو ۽ پيدا ٿئي ٿو. هڪ هٿي پيار ۾ اڳلو رڳو پنهنجو سک چاهيندو آهي ۽ اهڙي پيار ۾ خوشي ڪانه ٿيندي آهي خوشي اها آهي جو ٻنهي کي حاصل ٿئي. ان ۽ سبب ڪري، اها عورت پنهنجي مرد جي دوست کي پاڻ

اُڀري ٿي جنهن سان هڪ ڏيءُ جهي ٿي. هڪ - هتو پيار وحشياڻي ٿئي ٿو جيئن هن ناٽڪ ۾ ڏيکاريل آهي. عورت ڇو ٿي ڏارئي کي پاڻ اُڀري، ڇو جو گهريل پيار هن پنهنجي پيار ۾ ڪونه ڏٺو.

شيلا، ڪانتا ۽ 'ڪڙڪيپتا پيا تمڪن' واري ڇوڪري، سڀ ڪرڻ ٽيون ڇاڪاڻ جو ماڻهن جو هٿ ڪونهي. اسانجي ريتن، رسمن ۽ رواجن موجب انهيءَ باري ۾ ماڻهن جي آکيا وٺڻ لازمي آهي. ٿي لاڏڪاڻون ڪانتا، آشا ۽ 'پريم جي سيجا' واري ڇوڪري چاهين ٿيون ته آکيا وٺجي. ڪانتا چاهي ٿي مگر گجراتي ڇوڪرو ڪيس ڌرم جي اوٽ ۾ پنيلائي ٿو تنهن ڪري خطا ٿي ڪائي. آشا چاهي ٿي، ۽ وٺي ٿي تنهن ڪري وڏي آفت ڪان بچي وڃي ٿي. شيلا لٽي وٺي. تنهن ڪري پوڳي ٿي. 'ڪڙڪيپتا پيا تمڪن' واري ناڻڪا لٽي وٺي تنهنڪري پاپ جي پڻيان پئي پاپ ۾ پوي ٿي.

ناٽڪ نمبر ٻئين 'پتا جو پاپ' ۾ هڪ اهڙي حالت پيدا ٿئي ٿي، جنهن ۾ ڇوڪرو ڇوڪري هڪ ٻئي جي ايترو ته اوڏا اچي پهتا آهن. جتي نقطڪين ماڻهن جي ميتا وٺي شادي ڪرڻي آهي— پر اوچتو ڪيس مدَ ٿي پوي ته دراصل هو هڪ ٻئي جا ڀاءُ ڀيڻ آهن، يعني ماڳيو پيءُ مگر ماءُ جدا جدا. انهي خبر ٻڌڻ سان ٻنهي ۾ هڪ قسم جي بجلي جهڙ سنجهائڻ لنگهي وڃي ٿي ۽ هو هڪٻئي کان جدا ٿي وڃن ٿا؟ اها ڳالهه ڪهڙي آهي، جنهن هڙو جادو جو اثر پيدا ڪيو؟ اهو آهي اسان جو ڌرم، مذهب، دين ۽... سيپتا، جي ٿي ماڻهوکي حيوانات مان ڪڍي، انسانيت ۾ٽا آڻين ۽ منجهن غيرت ٿا آڻين. 'سونهن جو لماءُ' ۽ 'ڪڙڪيپتا پيا تمڪن' جي ناٽڪن جي پڇاڙي يا نزول (Denoument) بابت مان عرض ڪندس ته سندن انت سياويڪ (Natural) ڪاڏ ٿي لڳي. برابر السان خطا جوڳهر آهي. هڪ دفعي ننيڙي خطا ڪرڻ ۽ ان لاءِ سڄي عمر پوڳڻ، تمام وڏي سزا آهي. ماڻهوءَ کي لڪو ڪرڻ ۾ نڪو مدڙڻ ۾ ويرم ٿي لڳي. انهن برابر آهي ته پڇتاءُ ڪرڻ سان، ڏوهه ٻاسڻ سان ۽ وري نه پاپ ڪرڻ جي پرتگيا ڪرڻ سان پاپ ڏوهي صاف ٿي وڃي ٿو ۽ ٻاپي وري ساڳي جاءِ والاري ٿو، جيڪا هن کي پاپ کان اڳ جي مليل هئي پر هي هڪ روحاني علاج آهي. سو ڪيئن ٿو يڪدم دنيوي ماڻهن سان لاڳو ڪيو وڃي؟ شيلا ڪري آهي شادي کان اڳ ۾ ڪيس ٻار پيٽ ۾ آهي. پنهنجي ڪرڻ جي سموري پاس پنهنجي چاهيندڙ 'سندر' سان ٿي ڪري، جو مدت کان ساڻس شادي ڪرڻ ٿو

چاهي ۽ پنهنجو جيون ساٿي پنائڻ ٿو گهري. ملڪاڻي صاحب، ناٽڪ جي دورانئي ته ڪئي آهي، پر اهو سندس ذاتي خيالن موجب حل ڪونهي. جو 'پتا جو پاپ' جي ناٽڪا ڪالتا ماءُ هوندي به پنهنجي پيٽ جائي کي پنهنجي ساڳي شرم جي ڳالهه نٿي پڌائي ۽ هوڏانهن پنهنجي پيءُ جي ڪرڻ جي ڳالهه، پيءُ جي واتان پڌي، اڙون جي دل ۾ پيءُ جي خلاف حقارت جاڳائي ٿي. اداڪار سندر 'سونهن جي لماءُ' ۾ هڪ پڙهيل ڳڙهيل خانداني خصلتن وارو جوان آهي، اهو يا ته 'پاپو پڌو' آهي يا رشي ڏيارام جو سڪون تو لاهي يا ته بنهه بي غيرت چئبو. سنڌي غيرت مند ٿيندا آهن. جيئن ڪالتا جو پتا 'ماتا جي ممتا' ۾ ڏيکاريو ويو آهي. اهڙي پاپ جي اوگهڙ خاص ڪري خود عورت جي واتان ساڳي ڪشمڪش پيدا ڪندي جيڪا 'ڪڙڪپيتا پيا نمڪن' واري لوجوان ۾ ٿي. اهڙيون ڳالهيون ڪهڙو مرد برداشت ڪري سگهندو يا وساري سگهندو.

ملڪاڻي صاحب جي ناٽڪن کي پڙهندي نه رڳو دماغي والدر ملي ٿي پر زندگيءَ جي مقصد ۽ سندس پيچيدگين جي پروڙ پوي ٿي ۽ زندگي جي رڪاوٽن کي ڪيئن منهن ڏجي تنهنجي به رهبري ملي ٿي. ناٽڪن جون ناٽڪائون پنهنجن آزمودن سان پڌائين ٿيون ته هرڪمهلي جيڪا اسان تي نازل ٿئي ٿي تنهن لاءِ اسين پاڻ ئي جوابدار آهيون.

'سونهن جو نماءُ' ۾ ميرچنداڻي وڪيل پنهنجي پيٽ شيلا کي پڌائي ٿو ته ترياڪ مردن جا پر مڪير طريقا ٿيندا آهن، اپوجهه ڇوڪرين کي پنيلائڻ ۽ ڦسلائڻ جا: هڪڙو ته سندن سونهن جي ويهي ساراهه ڪري متو ڦيري ڇڏين ۽ ٻيو ته ڪوڙن انجامن ڪرڻ ۾ ڪمي ڪانه ڪن جي وري ڪڏهين به نه پاڙين ۽ پنهنجو مطلب ڪيڍي ڪين 'ٿوڪتا' ڪري اڇلي ڇڏين. ميرچنداڻي بزرگاڻي نموني ۾ پنهنجي پيٽ کي پڌائي ٿو ته عورت جي سونهن ڏسڻ جو اڪار عام ماڻهن کي نه پر ڪن خاص ماڻهن کي آهي جي آهن سندس جيون ساٿي ۽ پنهنجا ڪير پياڪ پار. ڪيس وڏيڪ سمجهائي ٿو ته غير مردن اڳيان پنهنجي سونهن جو لماءُ ڪرڻ معنيٰ انهن جي نفس کي متوجه ڪرڻو آهي، جنهن مان لفساني جوش پيدا ٿئي ٿو. انهيءَ جي معنيٰ اها ٿي ته عورت تي روڪ يا ضابطو آهي. ڪچيءَ ۾ جي پرهيز ڪبي ته بيماري ٿيندي ڪان.

ملڪاڻي صاحب جي ناٽڪن ۾ جيڪا سنڌي ٻولي ڪتب آيل آهي، سا نج گهرو ٻولي، سولي، سليس ۽ سوادي آهي. هرڪو سنڌي چڱي طرح سمجهي سگهندو ۽ انجيانئين رس ۽ ميٺاڄ محسوس ڪندو. علامتي

خصوصيتن ۾ ملڪاڻي صاحب ڪماليت ڪان ڪم ورتو آهي. ڪڙڪيتن جو ٺمڪڻ، اونداهيءَ ۾ هڪ ٻئي پٺيان ڊوڙڻ، جمع ٿيڻ، تڏن جي چون چون واري نغمي جو چڙهڻ، لهڻ، ۽ وري سانت ۾ اچڻ، نهر جي ڇولين جو چمڪڻ، نينهن جا نياپا ڏيڻ ۽ لڳڻ. ڦوهاري جي حوض ۾ پير سان پاڻي ولوڙڻ ۽ وري پاڻيءَ جو ماٺ ۾ اچڻ ۽ ان جي ڇاڇرن جو هڪ ٻئي سان نزديڪ ٿيڻ ۽ ٻيا اهڙا قدرتي نظارا ڇٽڻ جنهن سان لاڙڪائن جي اندروني امنگن جو اظهار ٿئي ٿو مهاڪوين ڪاليداس، والميڪ ۽ ٽئگور جهڙن سڪون لاهين ٿا: ڀارت جا ڪي نقاد (آلوچڪ) الائي ڇو واءُ ويلا مچائي رهيا آهن ته ملڪاڻي صاحب جي ناٽڪن ۾ ڪشمڪش (Conflict) انتظار (Suspense)، عروج (Climax) يا نزول (Denoument) جهڙن ڪوتاهيون آهن. بهرحال ملڪاڻي صاحب کي نقادن جي نعرن ڪان مايوس ٿيڻ نه گهرجي. ڇو جو نعرن ۾ ڪتي ڪتي لئي ۽ سُرتار به هولدا آهن جي اسان کي اڳتي قدم کڻڻ لاءِ همٿائين ٿا.

پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ جو هي مجموعو سنڌي ادب ۾ هڪ ۽ پختي جڳهه والاري ٿو. هر پهلو ۽ هر لحاظ ڪان هن تيز رفتار زماني ۾ ننڍڙا ناٽڪ وڏيڪ ٿا مزو ڏين. اڄ ۾ ناٽڪي وندر لاءِ ٻه ٽي ڪلاڪ موزون هئا، پر هينئر جڏهين ماڻهوءَ جي ڪم جو قدر ڪلاڪن تي ٿيندو وڃي ٿو، تڏهين ناٽڪي وندر لاءِ ڪلاڪ سوا ڪوڙ آهي. انهيءَ تقاضا جي پورائي ملڪاڻي صاحب جا ناٽڪ چڱيءَ طرح ڪن ٿا.

ڪتاب پڙهڻ سان اسان جي ذهن کي تراوت ملي ٿي ۽ سوچڻ جو موقعو ملي ٿو ۽ سوچڻ سان ئي زندگيءَ جا مسئلا حل ڪري سگهجن ٿا.

ڀڳوان ڪپور

يونسف (UNICEF) وارن هن دفعي بين الاقوامي ٻارن جي فنڊ لاءِ جيڪي ڪارڊس ڪڍيا آهن، انهن ڪارڊن سان هڪ تي مشهور سنڌي آرٽسٽ ڀڳوان ڪپور جي ناهيل تصوير آهي ۔ماڊرن آرٽ ۾ ڀڳوان ڪپور ڪافي انعام حاصل ڪيا آهن. ١٩٥٨ع جي-ڊي-آرٽ امتحان ۾ فرسٽ آيو (ڀارت ۾) ١٩٦٣ع ۾ فرينچ سرڪار جي اسڪالرشپ تي پئرس پڻ ويو.

— ادارو

ادبي خط

سان اوهانجي هن حق لاءِ سدائين وڙهندس، ته اوهين سون سان اختلاف راءِ ڪري سگهو.
— والٽيئر

• سهڻي نمبر ٩-٨ ۾ سنڌي ٻولي کي بگاڙڻ متعلق پنهنجي طرفان پڙهيم، دل سان لڳو. سنڌ ۾ سنڌي ٻوليءَ کي بگاڙڻ ۾ سنڌي اخبارن جو وڏو هٿ آهي. جيڪي هروڀرو غير سنڌي ۽ ڏکيا لفظ استعمال ڪري، سنڌي ٻولي کي بگاڙي رهيا آهن. انهن صاحبن کي 'تفتيش' 'استغاثه' 'تحريڪ استحقاق' جهڙن لفظن سلائڻ ۾ ذرو به 'خيال' ڪونه ٿو ٿئي. انهن صاحبن کي ڪر تڏهن ٿيندو آهي، جڏهن ڪير انهن کي سولي سنڌي لکڻ لاءِ چوندو آهي. باقي پرڏيهي وزير کي 'وزير خارجه' پچائي وڃڻ کي 'اغوا ڪرڻ' مري وڃڻ کي 'هلاڪ' موڪل کي 'تعطيل' ننديو کي 'مذمت' ڀڄي وڃڻ کي 'فرار' ته لکن، تيستائين ڪين مزو ئي ڪونه ايندو اٿن. فلاڻو صاحب فلاڻي سان هٿ ملائي رهيو آهي کي لکندا 'مصافحه' ڪري رهيو آهي. يا ڇوڪرو 'زد' ۾ اچي 'هلاڪ' ٿي ويو. جنگ جي وقت هڪ اخبار کي اهو به 'اعزاز' حاصل آهي ته هن نهايت فخر سان اردو لفظ ڇڪي ڇڙادئي کي 'چڪا چڏائي چڏيا' لکيو هو. هڪ دفعي هڪ اشتهار ۾ چوپائي مال جي ميلي کي 'مويشين جو ميلو' لکيل هو. اجا به سٽريل سنڌي (آهي صاحب انهيءَ کي سٽريل ۽ سٺي سنڌي ٻولي چوندا آهن) ۾ واڌارو آڻي رهيا آهن. جيئن فلاڻي کي شڪ جي 'بنا' تي گرفتار ڪيو ويو. باقي ڪجهه سالن جي دير آهي جڏهن 'ڪيو ويو' کي 'ڪيا گيا' لکندا. وري جيڪڏهن خالص سنڌي ڏسندا ته اها به ڏکي استعمال ٿيندي آهي جنگ جي وقت پوسٽر ۾ 'دشمن لاءِ انت

گورنمينٽ اولهه پاڪستان سهڻي ڪتابي سلسلي تي پابندي وڌي آهي، انهيءَ ڪري سهڻيءَ کي بند ڪيو ويو آهي، سهڻي سلسلي لاءِ جيڪي خط آيا آهن، انهن مان ڪجهه خط هن ڪتاب ۾ آخري دفعو ڇپيون ٿا، آئينده فقط سهڻي پبليڪيشن جي ڪتابن تي خط ڇپبا.
— ادارو

موت آهي' لکيل هو ۽ اردو ۾ لکيل هو ته 'دشمن کو کچل دو' پر اڄ سمجهان ٿو ته سنڌي ۾ هيئن لکڻ کپي ته 'دشمن کي چچري ڇڏيو' منهنجو مطلب آهي ته ٻولي اهڙي سولي ۽ سادي لکڻ کپي جيئن گهٽ ۾ گهٽ پڙهيل به سمجهي سگهي ۽ عام استعمال ٿيندي هجي. انهيءَ لاءِ ته بهتر هي آهي ته ڪا تحريڪ هلائي وڃي. جيستائين هند ۾ سنڌي ٻوليءَ ۾ غير سنڌي لفظن جي ملائڻ جو تعلق آهي ته اهي صاحب سنڌ وارن کان به ٻي رتيون وڌيڪ نڪتا. ڪجهه وقت اڳ مون توهان جي معرفت ڊيل ڪارنيگي جي ڪتابن جو سنڌي ۾ ترجمو گهرايو هو (افسوس جو سنڌ ۾ ڪنهن به انهيءَ جي ضرورت محسوس نه ڪئي) انهن ۾ جيڪي هندي يا سنسڪرت جا اکر استعمال ڪيا ويا آهن انهن مان ته ڪي 'عقل' هلائي مطلب ڪڍي ورتم، باقي هيٺيان لفظ بلڪل سمجهي ڪونه سگهيس ته معنيٰ ڇا اٿن جيڪڏهن توهان انهن جي معنيٰ ٻڌائي سگهو ته مهرباني ٿيندي. اپيوگ - وياڪرن - يوگيتا - پراپت - من وگيان - پريوگ شالا - پرياو - ڪرمچاري - من وديا - سندا تن - آتم ڪرنت ستڪار - واستوڪ روپ - اڌارتا پاون. آخر ۾ هڪ جملو ته ڏاڍ ۽ مڙس جي وچ ۾ 'تريٽي' هڪ ضروري ڳالهه آهي. پر افسوس جو تريٽي سمجهه ۾ ڪونه آئي. خبر ناهي ته انهي ۾ ڪهڙو راز سمايل هو.

— عبدالستار، بدين، سنڌ

○ سهڻي ڪتابي سلسلو نمبر ١٥ پڙهيم، نهايت پسند آيو، ناڪر شرما ڪيرون لهڻي، جنهنجي ڪهاڻي 'سڌڙا سڻي اڄ' نهايت پسند آئي. شري شرما صاحب ڪهاڻيءَ کي اهڙي پيرائي ۾ لکيو آهي، ڄڻ ته روبرو محبت جي ماڊل جي گفتگو ٻڌي رهيو آهيان. اڄ اسانوٽ اهڙا اديب ٿورا آهن، جنجو قلم پُر تاثير هجي. شري شرما نون ليکڪن مان هڪ آهي جنهن پڙهندڙن جي دلين کي موهيو هجي.

— در محمد ڀالاري، مري

○ سهڻيءَ جا سيئي نمبر پڙهيا اٿم ۽ گڏ سانڍيو وتان. هر نمبر ٻهرين کان وڌ هولدو آهي. منهنجي طرفان ته سموري ڪتاب جو موڙ هوندو آهي. خاص ڪري نمبر ١٤ جو، هن نمبر ۾ آغا سليم جي ڪهاڻي 'شڪست جو آواز' ڏاڍي وڻي، (۽ 'درد جا رشتا' پڻ) ڪڏهن، ڪڏهن سوچيندو آهيان ته شڪر آهي آغا سليم جهڙا والڪر پرايا ڇوڪرا ته ڪونه ٿو ڀائي، شال اُئين نه هجي. ع - ق شيخ جي ڪهاڻي 'محبت جي راه تي' ڀاڻ کي سمجهه ۾ ڪونه آئي. باقي پگوان تلواڻي جي ڪهاڻي 'ميري چادر

وارو هو، ڏادو ڪلايو. نئين ڪهاڻيڪار قاضي سليم جون ٻئي ڪهاڻيون سٺيون هيون. هن نئين ڪهاڻيڪار ۾ ڪافي اميدون رکي سگهجن ٿيون. شعرن واري حصي ۾ شاعر انقلاب لياز همايولي زور آهي. سواءِ هڪ اڌ جي باقي شعر به چڳا هئا. مرحوم اديبن جي مدفون ٿيل خزالي کي دوباره جياري جس ڪئيو اٿو. مزاحيه ادب جيڪو ڇيڇورپڻي کان پاڪ هجي تنهن جي کوٽ آهي. امر جليل کان اهڙي قسم جون ڪهاڻيون طلب ڪريو. ٻاراڻي ادب لاءِ ٻه ڪجهه صفحا مقرر ڪريو، جيئن انهن کي به پنهنجي دلچسپيءَ جون شيون ملي وڃن. اهو ضروري نه آهي ته اهي شيون ٻار لکن، ٻلڪ وڏا ننڍن لاءِ لکن. هن نمبر، ۱۴ ۾ پروف چڱيءَ طرح ڏٺل نه هئا. ٻن هنڌن تي 'جنسي' جي بجاءِ 'جسني' لکيل هو ۽ 'ڏينهن' جي بدران 'ڏڻ' ملڪاڻي صاحب جي مضمون ۾ هڪ ڪتاب جو نالو 'ڪنزالعرب' ڇاپيل هو: اهو صحيح 'ڪنزالعبرت' آهي.

— عبدالرشيد 'صابر'، بدين

○ سهڻي نمبر ۱۵ پڙهيم، ڏاڍو وڻيو. پر هڪ ڳالهه، ٽائيٽل مزي وارو ڪونه هو پهرئين ته مون بوڪ اسٽال تي ڏٺو ته يقين ئي ڪونه آيو. ڪهاڻين ۾ سڀ کان مسٽر شرما جي 'مڏڙا سٽي اچ' ڏاڍي پسند آئي. امر جي 'راهون جدا جدا' واقعي جدا ڪينهن هڪ اٽل حقيقت آهي. ظفر حسن جي ڪهاڻي 'گناهه جو ڏڪ' به وڻي. شيام جي ڪهاڻي منهنجي دماغ کان ته زور ڏئي ان تي روشني وجهندا ته سمجهبي. نمبر ۱۶ پڻ پسند آيو. سهڻي هڪ خالص ادبي سلسلو آهي. ان کي سياسيات ۾ مهرباني ڪري نه کولجو. انهيءَ ۾ ڪوبه شڪ ڪونهي ته اسان وٽ سنڌيءَ ۾ سياسي رسالا يا مخزن ڪونهن، جهڙيءَ ريت اردو يا انگريزيءَ ۾ آهن، تنهنڪري اهڙا رسالا ضرور ڪڍيا وڃن، جيستائين سهڻيءَ جو تعلق آهي ان ۾ مختلف مضمونن جا ڪاڙ نه ڪجو. مزاحيه ليک پيلي شايع ڪيو، پر اهي ٻڪي ۽ جانورن جي ڪهاڻين مان نه هجن، ٻلڪ سٺن سٺن ليکڪن مان. آغا سليم جي 'درد جو شهر' ڪهاڻي ۾ هڪ ڳالهه سمجهه ۾ نه آئي ته ليڪچرار کي پرنسپال نوڪريءَ مان ڇو ڪڍيو؟ حالانڪ ڪهاڻيڪار کي ان جي پيش ڪرڻ جي ڪا سخت ضرورت ته ڪانه هئي، ۽ ان جي ڏيکارڻ بغير به ڪهاڻي جو مفهوم چٽو هو. پرڪاش صاحب کي جڏهن خبر هئي ته سنڌس پيش ڪيل هيروئن پنهنجي پاءُ ڪمار جي هٿن ۾ مجبور هئي، ته پوءِ هن هيرو جي ذهن ۾ هيروئن لاءِ

نفرت جو پيدا ڪرائي. پڙهندڙ جي دماغ ۾ اهو خيال پيدا ٿئي ٿو ته هيروئن جي بجاءِ هيرو قابل نفرت آهي. ۽ الڪي ڪهاڻيڪار هرويرو وفا جو مجسمو ڏيکاريو آهي ۽ انجي ڪيل انجام ڪي داد ڏياريو آهي، حالانڪ محبت جي ميدان ۾ اهو قابل سزا ۽ ناقابل قبول آهي.

— محمود – ع – پٺاڻ، حيدرآباد، سنڌ

• 'سهڻي' ڪتابي سلسلو سلنڊو رهيو آهي، ڏک اٿم جو اڳيا مان ان ۾ نه ڇپيو آهيان. 'مهراڻ' ڪاپوءِ سنڌ مان لڪرلدڙ سنڌي رسالن، ڪتابي سلسلن ۾ 'سهڻي' هڪ عظيم اهميت ٿي رکي، ان ڪان شايد ڪير الڪار نه ڪندو، موڪليندس ڪجھ جلد ئي.

— ايشور چندر، اجمير، ڀارت

• 'سهڻي' جو سورهون نمبر هٿ ۾ اٿم. جنهن ۾ آغا سليم جو 'درد جو شهر' قابل داد آهي. سندس عڪاسي تمام چڱي آهي. مون سندس اڳيون ڇپيون ڪهاڻيون سڀ پڙهيون اٿمالس، جن مان مون ڪي 'درد جا رشتا' تمام متاثر لڳندي آهي. پروفيسر منگهارام ملڪاڻي جو مضمون 'انگريزن جي راڄ ۾ سنڌي نثر جي اوسر' ڏيئي توهان 'سهڻي' جي پڙهندڙن لاءِ هڪ سنو تاريخي مواد پيدا ڪري رهيا آهيو. آخر ۾ 'سهڻي' لاءِ دعاگو آهيان ته لکندڙن، ڇاپيندڙن ۽ پڙهندڙن جا اڄان ٻه مضبوط رشتا قائم ٿين.

— ع – ق – مغل، ٽنڊو جام

• 'سهڻي' ڪتاب نمبر ١٦ نظر ڪان گذريو، پسند ڪيم. ڪو شڪ ناهي ته 'سهڻي' موجوده دور ۾ سنڌي ادب ۾ منفرد مقام رکندڙ آهي ۽ 'سهڻيءَ' جي جسم ۾ هني جي بهتري ۽ اسڪيچ جو اضافو ڪيس وڌيڪ اجرو ڪري سگهي ٿو، ۽ سندس روح جا جزا لاشڪ اڳي ڪان وڌيڪ روشن ٿي سگهن ٿا. هن ڀيري آغا سليم جو 'درد جو شهر' ڏاڍو پسند پيو، انداز بيان وڻندڙ ۽ ڪهاڻي دلنشين آهي. اقبال جتوئي صاحب جو ''رڃ ۽ راڻو' ان لاءِ سو ٻس ايترو چوڻ ڪافي آهي، ته ڪيس پراڻن خيالن مان نڪري ڪري، ڪو تخليقي رخ اختيار ڪرڻ گهرجي. پريم پرڪاش زندگيءَ جي ڪن تلخ پهلوئن کي تمام جداگانه نموني سان پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. جيئن ته ظفر حسن صاحب 'جديد ڪهاڻين' جو لڙون سلسلو شروع ڪيو آهي، جو بلاشبه وقت سان نهڪي پيئو آهي. ۽ مبارڪباد جا اهل آهن. هن ڀيري حصہ نظم ۾ 'مدهوش'

جو لظم ڏاڍو وڻيو. قمر شهباز صاحب ۽ امداد حسيني جا گيت ۽ بيت الهن احساسن جي ترجماني ڪندا آهن.

—محمد حسن وساڻ، ڪراچي

• سهڻي ڪتابي سلسلي جو ڪتاب لمبر ١٧ پهتو، لوازش. حسب معمول سهڻي لہ ہر هڪ ڪوجهيءَ جي مصنوعي تصوير ائين نظر آئي، جيئن ڪا بيواهي ڦاٽڪ تي بيٺي هجي. سواء سر و قد، رڻي جي رونق ۽ بئڪ گرائونڊ ۾ رنگ برنگي ٽڪن سان سنڌ جي لقشي، جي پيو ڪجھہ لظر نہ آيو، ۽ هڪدم سرورق اٿلايم. اهو ڏسي خوشي ٿي ٿئي تہ ڪهاڻين سان گڏ مضمولن ۽ شعرن کي بہ جاءِ ڏني ٿي وڃي. اڃا بہ بهتر ٿئي جيڪڏهن سنڌ جي ڳوٺن، جهولن بزرگن ۽ سياستدانن، فنڪارن ۽ اديبن ڪان ڪجھہ نہ ڪجھہ حاصل ڪري سلسليوار شايع ڪندو رهجي، جو اهو تاريخي سرمايو، چند افراد جي ذهنن ڪالسواءِ هن بيادب دور ۾ ڪٿان بہ ڪونہ ملي سگهندو ۽ اهو مذڪور مجموعو هڪ تاريخي سرمايو ٿي ياد رهندو.

—آغا شهاب الدين، دادو.

• سهڻي ڪتاب لمبر ١٥ پڙهيم، امر جليل ۽ ڊاڪٽر شرما جون لکيل ڪهاڻيون تعريف وٽان آهن. ڪهاڻيڪارن لهايت عمدي طرح پنهنجي فن جو مظاهرو ڪرايو اٿن. باقي پوين ٽي ڪهاڻيون 'سهي ۽ ڪمي جي اصلي ڪهاڻي' 'شهينهن ۽ ڪٺي جي جديد ڪهاڻي' بلڪل بور ڪندڙ آهن، الهيءَ ۾ هڪ ست بہ مذاحيہ نہ آهي.

— بندي علي، ڪراچي

• 'سهڻي ڪتابي سلسلي جو هيءُ ١٤ نمبر، منهنجي لاءِ پنجون ڪتاب آهي. جيتوڻيڪ مان ادب مان واقف نہ آهيان، پر چاهہ اٿم. هن لمبر جي ٽائيٽل جو بد زيبو رنگ ڏسي دل ئي خراب ٿي پئي. ان رنگارنگي بد زيبي ورق، عاشق حسين جي شاهڪار کي بہ بي معنيٰ بڻائي ڇڏيو آهي. آغا سليم جي ڪهاڻي 'شڪست جو آواز' قابل تعريف آهي. هن صاحب سٺي ڪوشش ورتي آهي ۽ سٺو لڀايو اٿس. ع-ق-شيخ جي ڪهاڻي 'محبت جي راهہ تي' پڻ وڻي. هن صاحب پڻ داد لهڻو. شعر وارو حصو پڻ وڻيو. لياز همايوني، اياز قادري ۽ ٻين شاعرن جون ڪوششون داد جوڳيون آهن. مطلب تہ هي ڪتاب ادب جي واڌاري لاءِ سٺو قدم آهي. هن وقت تائين هي ڪتابي سلسلو گهڻو ڪجھہ عوام کي ڏئي چڪو آهي.

—ايس - ايم - يوسف، ڄامشورو، سنڌ

سهڻيءَ جو ڪور چڱو پڙڪيدار ٿي پيو آهي. ۽ لڳي ٿو، ڪور تي
اص ڌيان ڏنا ڏيو ۽ ڪافي خرچ ٿا ڪريو. منٽر جي باري ۾ صرف
يترو چوڻو اٿم ته سهڻيءَ جو پونئري سيڪشن ڪافي وزندار ٿو بيهي.
ونءَ به سنڌ ۾ شاعر زور آهن ۽ هينئر ته نئين شاعري به لکڻ لڳا
هن.

—هري موٽواڻي، بمبئي، ڀارت

سهڻي ڪتاب نمبر ١٧، پڙهيم، پڙهڻ ڪان پوءِ دل مان داد جا لفظ
ڪتا. سهڻي سچ ته سهڻي آهي. مگر ان جي جيڪا ترتيب آهي، اها
ايد ٻئي ڪنهن سنڌي رسالي يا ڪتابي سلسلي ۾ نه آهي. ڪهاڻيون
سڀ پنهنجي جاءِ تي سٺو مقام رکن ٿيون. مگر 'موالي' 'آئت' ۽
ويران - اونداهو گهر' هن رسالي کي بي نقاب ڪرڻ لاءِ تمام سٺيون
يون. مضمون 'مختصر ڪهاڻي جو فن ۽ ارتقا' هڪ معياري مضمون
و. جيڪو پڙهڻ سان نون اديبن توڙي لکندڙن جي سٺي رهبري ڪرڻ ۾
دد ڪري سگهي ٿو.

—زاهد سمون، ٽنڊو محمد خان

سهڻيءَ ڪتابي سلسلي جو هڪ پرنور (نمبر ٦) هٿ ۾ ڪنيم ته ڏاڍو
وش ٿيس. آغا سليم جو 'درد جو شهر' ڏاڍو وڻيم. هيءَ هڪ حقيقت
هي. پوءِ حقيقت ڪان ڪنڌ ڪيائڻ وارو هميشه اکين تي پٽي ٻڌي
الهائيندو آهي. آغا سليم معاشري جي ڦٽن کي ڏسي پنهنجي دل به ڦٽي
ڏي آهي ۽ پوءِ انهيءَ ڦٽيل دل جو نقشو 'درد جو شهر' سهاجهڙي
هڻيءَ ۾ پيش ڪيو ويو آهي. جنهن لاءِ آغا سليم تحسين جوڳو آهي.
رج ۽ راڻو، پڻ اسان جي معاشري جي اصلي تصوير پيش ڪري ٿو،
نهن جي لاءِ محترم 'اقبال جتوئي' کي اڳ دلي خواهش جا ڍڳ ڏيندس،
رين آٿس.

—گهايل، جناح ڪورٽس، ڪراچي

سهڻي (نمبر ١٤) پڙهيم، هر لحاظ کان سهڻي آهي. ظفر حسن جي
ڪهاڻيءَ 'بالدر ۽ ٻلين جي جديد ڪهاڻي' ڏاڍي وڻي، اهڙيون ڪهاڻيون
ڇپيندا رهو.

—اند لعل، احمدآباد، ڀارت

امر جليل جي ڪهاڻي 'راهون جدا جدا' (سهڻي نمبر ١٥) هڪ نئين
شيءِ (Homo Sexuality) ڪٺي آئي آهي، ان ڪري دلچسپ آهي.
سنڌي ۾ اهڙي طرز جي ڪهاڻي اڳ ڪڏهن نه آئي آهي. ان ڪهاڻيءَ
، انتظار (Suspence) اهڙي ڪاريگريءَ (شايد ننڪاري چوڻ ٺيڪ

ڦيندو) سان رکيو اٿائين، جو بلاشبہ کيس داد ڏيڻ کانسواءِ رهي نٿو سگهجي. مولکي ڪ آهي تہ ان ڪهاڻيءَ جو بي باڪ موضوع اتان جي ادبي حلقن ۾ ڪافي چميگويون پيدا ڪيون هونديون، ۽ ڪنهن حد تائين شايد ليکڪ تي 'اگهاڙو ليکڪ' هئڻ جو الزام بہ لڳايو ويو هجي، ليڪن منهنجي سمجهہ ۾، هيءَ ڪهاڻي لوڻ پسند ڪندڙ کي خوب پسند ايندي. شيام جشنگهاڻيءَ جي ڪهاڻي 'اردو ـ جڏهن ۽ جيئن جو' جو مرڪزي خيال سٺو آهي، تڙٽي الهن ۾ ڏيکه گهٽي آهي ۽ شيام جي ٻين ڪهاڻين جيان، آهي، جن ۾ زندگيءَ جو بيان گهٽ آهي ۽ ڊراماڻي فقرا وڌيڪ. ظفر حسن جي 'گناه جو ڏک' هڪ روايتي ڪهاڻي آهي، جنهن جهڙيون شهزيون گهڻيئي دفعا پڙهي چڪا آهيون. مزاحيہ ڪهاڻين جي اڳيان توهانجو لکيل لوٽ قابل توجهہ آهي. توهانجو چوڻ صحيح آهي تہ 'مزاح سان مطلب هرويرو ٺهڪ ڏيڻ ڪواهي'. ان سلسلي ۾ ظفر حسن جي جديد ڪهاڻي ڪامياب آهي. مضمون وڀاڳ ۾ علي نواز جتوئي جو جائزو شري سمرات لاءِ ڪنهن غلطفهمين کي دور ڪرڻ ۾ واهر ڪندو. شري آغا سليم جي گووردن پارتيءَ جي ڪتاب تي هڪ جائز پرک آهي. آغا سليم هڪ قابل نقاد وانگر ليکڪ جي ڪهاڻين کي عام پاڙکن جي شعور تائين پهچائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

ــــ لاڪ مدناڻي، دهلي، ڀارت

پنهنجي شام اُورينٽ ۾ گذاريو

حيدرآباد ۾ اوهان جي پنهنجي

بهترين مڪمل ايئرڪنڊيشنڊ

امتيازي هوٽل جو
امتيازي نشان

هوٽل اُورينٽ

معيا ري رهائش، عمده، لذيذ ۽ صحت بخش
کاڌن جي لحاظ کان دنيا جي ممتاز
شخصيتن کان خراج حاصل ڪيو آهي